

MEDENİYET KÜLTÜREL ARAŞTIRMALAR BELLETENİ

Bulletin of Medeniyet Cultural Studies

Sayı / Issue: 1

Cilt / Volume: 1

Aralık/ December 2021

ISSN: 2792-0348

Medeniyet Belleten

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi tarafından hazırlanmaktadır.
It is published by Faculty of Arts and Humanities at Istanbul Medeniyet University.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni Dergisi (MEDBEL) / Bulletin of Medeniyet Cultural Studies'te yayınlanan makalelerin tüm yayın hakları, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ne aittir. Dergide yayınlanan makaleler, yayın kurulunun yazılı izni olmadan kısmen veya tamamen hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz. Bilimsel çalışmalar için kurallara uygun alıntı ve atıf yapılabilir. Dergide neşredilen makalelerdeki görüş ve düşünceler, yazarların şahsına ait olup, dekanlığımızı ve editörümüzü/

Aralık 2021 / December 2021

ISSN: 2792-0348

DERGİ ADI / Title of the Journal
MEDENİYET VE KÜLTÜR ÇALIŞMALARI BELLETENİ /
Bulletin of Civilization And Cultural Studies

DERGİ DİLİ / Language of the Journal
Türkçe, İngilizce, İspanyolca, Almanca / *Turkish, English,*
Spanish, German

YAYINCI / Publisher
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi /
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Arts and
Humanities

İMTİYAZ SAHİBİ / On Behalf of the Faculty
Prof. Dr. Turhan KAÇAR

BAŞ EDITÖR / Editor in Chief
Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU

EDİTÖRLER / Editors
Doç. Dr. Betül ÖZBAY
Arş. Gör. Dr. Oktay ÇINAR

GRAFİK TASARIM / Graphic Design
Doç. Dr. Doğan ARSLAN
Doç. Dr. Betül ÖZBAY

WEB ADRESİ / Web address
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/medbel>

E-Posta / E-mail
medeniyetbelleten@gmail.com

YAZIŞMA ADRESİ / Address
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Güney Yerleşkesi, Dumlupınar Mah. D-100 Karayolu
No:98, 34720 Kadıköy/İstanbul/Türkiye

TELEFON / Telephone
+90 216 280 2685/2599

DERGİYE ERİŞİM MODELİ / Access Model to the Journal
Açık Erişim / *Open Access*

ÜCRET POLİTİKASI / Charge Policy
Yazarlardan ücret talep edilmez / *No fees will be*
charged from the authors

ALAN EDİTÖRLERİ KURULU / Field Editors

Doç. Dr. Fatih Durgun (Tarih)
Doç. Dr. Kenan Yıldız (Arşivcilik)
Dr. Öğr. Üyesi İ. Berk Özcangiller (Felsefe)
Dr. Öğr. Üyesi Resul Yelen (Sanat Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi Oğuz Yarılgış (Tarih)
Dr. Öğr. Üyesi Kübra Sarı Seo Leçoq (İspanyol Dili ve
Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Turgay Şafak (Fars Dili)
Dr. Öğr. Üyesi Cenk Beyaz (Sosyoloji)
Arş. Gör. Dr. Gülşah Kiran Elkoca (Alman Dili ve
Edebiyatı)
Arş. Gör. Mustafa Gökmen Coşgun (Psikoloji)

YAYIN KURULU ÜYELERİ / Editorial Board

Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Olivier Bouquet
Université Paris Diderot, Fransa
Prof. Dr. Asiye Kakırman Yıldız
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik
Çukurova Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.
Dr. Menent Şükriyeva
Şumnu Üniversitesi, Bulgaristan
Doç. Dr. Bahattin Yalçinkaya
Marmara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Müstakim Arıcı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türkiye

DANIŞMA KURULU ÜYELERİ / *Advisory Board*

- Prof. Dr. Turhan Kaçar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Bilgin Aydın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. M. Hakkı Akın
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Lütfi Sunar
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Kadir Pektaş
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. İ. Hakkı Kadı
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Hayrunnisa Alan
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Muharrem Dayanç
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Ayşe Ayçiçeği-Dinn
İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye
- Prof. Dr. Stephen Mitchell
Exeter Üniversitesi, UK, (Emeritus)
- Prof. Dr. Geoffrey Greatrex
Ottawa Üniversitesi, Canada
- Prof. Dr. Jure Zovko
Zadar Üniversitesi, Hırvatistan
- Dr. Özgen Felek
Yale Üniversitesi, A.B.D.
- Dr. Tuba Tokgöz
IPTAR, A.B.D.
- Prof. Dr. Orlin Sabev
Bulgar Bilimler Akademisi, Bulgaristan
- Prof. Dr. Edina Solak
Zenica Üniversitesi, Bosna Hersek
- Prof. Dr. Ekrem Čaušević
Zagreb Üniversitesi, Hırvatistan
- Prof. Dr. Lindita Khanari Latifi
Tiran Üniversitesi, Arnavutluk
- Prof. Dr. Suzan Canhasi
Priştine Üniversitesi, Kosova

BU SAYININ HAKEMLERİ / *Referees of This Issue*

- Prof. Dr. Hanifi Vural
FSMVÜ
- Doç. Dr. Ezgi Demirel KAMANLI
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Gülshen Sakhatova
Kıbrıs Üniversitesi
- Doç. Dr. Kenan YILDIZ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Çağlayan YILMAZ
Artvin Çoruh Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Zeynep DOYURAN
Hacettepe Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Asu ERSOY
Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi İsmail TAŞ
Karabük Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Yasemin ÇÜRÜK
Doğuş Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Didem Akyıldız AY
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Sıla Gen KAYA
İstanbul Aydın Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hakan AYDEMİR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Meltem CAN
Namık Kemal Üniversitesi

EDİTÖRDEN

Değerli Bilim İnsanları,

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi olarak farklı disiplinlerden makaleleri bir yayım çatısı altında buluşturarak üniversitelerin bilimsel bilgi üretmek ve paylaşmak gibi asli görevlerinden birini yerine getirmede önemli bir katkı sağlayacağını düşündüğümüz dergimizin Aralık 2021 tarihli ilk sayısını yayımlamanın heyecan ve mutluluğunu yaşamaktayız.

Uluslararası hakemli akademik bir dergi olan *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*; sizlerden gördüğü ilgi ve destekler sayesinde dil, edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, psikoloji, sanat tarihi gibi sosyal bilimlerin birçok alanında yazılan bilimsel çalışmaların buluşma yeri olmayı hedeflemektedir. Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanacak dergimizin akademi dünyasında nitelikli, uzun soluklu bir hamle olacağına inancımız tamdır.

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dergisi *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*'nin ilk sayısı, farklı üniversitelerden bilim insanlarının katkılarıyla nitelikli makaleleri bir araya getirebilmiştir. Bu sayıda Fakülte dergimiz özgün, bilimsel ve alanına katkı sağlayan çalışmalarla yayım hayatına toplam altı makale ile başlamıştır.

Dergimizin ilk makalesi Betül Özbay tarafından kaleme alınan “Manihaist Eski Uygurca Çoklu Çevirilerde Metinler Arası Anlam İlişkileri ve Huyadagmān İlahisi Örneği” başlığını taşımaktadır. Makalede, Manihaist Eski Uygurca Çoklu çevirilerin anlamsal ilişkilerinin nasıl görüldüğü ve Eski Uygurca bölüm için kaynak bir dil belirlemenin mümkün olup olmadığı soruları tartışılarak Doğu Manihaizmi'nde yer alan bazı temel dinî kavramların mezkûr eserde nasıl karşılandığı ortaya konulmuştur.

“İlk Satır Arası Kur'an Tercüme Üzerine Yapılan İncelemeler Hakkında Bir Değerlendirme” başlığını taşıyan ikinci makale ise Mehmet Yeşilkaya tarafından kaleme alınmıştır. Bu makalede, ilk satır arası Kur'an tercümelerini inceleyen eserler kıyas yoluyla değerlendirilmiş, eserlerde incelenen ses bilgisi, biçim bilgisi özellikleri madde başlıkları hâlinde verilmiş, tablo üzerinde gösterilmiştir. Çalışmanın sonunda adı geçen eserler üzerinde başka ne gibi çalışmalar yapılabileceği değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

Üçüncü makale bir değerlendirme olup Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatı ve eserleri incelenmiştir. Eren Yavuz tarafından kaleme alınan bu çalışma “Tahir Harîmî Balcıoğlu: Hayatı ve Eserleri (1893-1951)” başlığını taşımaktadır. Çalışmada arşiv belgeleri ve kendi kaleminden çıkan metinleri ön plana alarak Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatına dair Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nde bulunan özlük dosyası, hatıratı ve kendisi hakkında yazdığı otobiyografik metinlerden elde edilen bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise müellife ait eserlerin nüshaları ve içeriklerine değinilmiştir. Bu eserler; Tahir Harîmî'nin terekesindeki yazma metinleri, yazdıktan sonra Millet Kütüphanesine vakfettiği çalışmaları ve basılmış kitaplarıdır. Çalışmanın sonunda ise çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının bibliyografyası yer almaktadır.

Oktay Çınar ve Emre Yağlı'nın birlikte hazırladıkları “Türkçede Hava Durumu İfadeleri Tipolojisi” başlıklı makale dördüncü çalışma olarak yer almıştır. Dilbilim alanıyla ilgili olan makalede, Türkçede bulunan hava durumu ifadelerinin anlamsal açıdan nasıl kodlandığı ve ifade edildiği incelenip tipolojik bir çözümleme yapılmıştır. Bu bağlamda, çeşitli dünya dilleri verisi üzerinden yola çıkarak dillerin hava durumu ifadelerini nasıl kodladığı yönünde anlam bilimsel bir çözümleme sunan Eriksen tarafından önerilen tipolojinin Türkçede nasıl bir görünüm sergilediği ortaya konulmuştur.

Beşinci makale Kübra Malta'ya ait olup “Tarihî Kıpçak Türkçesi Döneminde İçecek Adı Olan Sözcükler” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmanın konusu, Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen içecek adlarının, özellikle “belli bir işlemde geçirilerek elde edilen içecek adlarının” art zamanlı incelemesini içermektedir. Tarihî Türk lehçelerinde geçen içecek adlarından bazılarına yer veren önceki çalışmalardan farklı olarak burada, Kıpçak dönemi eserleri merkeze alınmış ve bu eserlerde geçen içecek adlarının tümü bir araya getirilmiştir. Böylece, Kıpçak dönemi içecek adlarına ilişkin sözlükbilimsel malzemeyi bir araya getirerek Türk kültür çalışmaları ile ilgili kaynaklara katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

Son makale Fatma Özkan Kurt ait olup “Derleme Sözlüğünde Hakaret, Aşağılama ve Küçük Görme için Kullanılan Sözcük veya İfadeler” başlığını taşımaktadır. Bu çalışmada Derleme Sözlüğündeki verilere dayanılarak Türkiye Türkçesi ağızlarında olumsuz duygu ifadesi olarak hakaret, aşağılama ve küçük görme ifade eden söz varlığı tespit edilmiştir. İlgili sözcük veya ifadeler isim, fiil ve ünlem oluşlarına göre tasnif edilmiştir. Tasnif edilen bu sözlük maddelerinin büyük bir kısmının ölçünlü dilde yer almayan sözcükler olduğu tespit edilmiştir.

Dergimizin kurulması ve yayın hayatına başlamasında bizlere daima olumlu yaklaşımları ile her türlü desteği veren Sayın Rektörümüz Prof. Dr. Gülfettin Çelik'e, Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Yaşar Bülbül'e, Dekanımız Prof. Dr. Turhan Kaçar'a teşekkür ederiz. Ayrıca, Edebiyat Fakültemizin kıymetli öğretim üyeleri Prof. Dr. İhsan Fazlıoğlu, Prof. Dr. Bilgin Aydın, Prof. Dr. F. Işıl Bilican Yurteri, Prof. Dr. Kadir Pektaş, Prof. Dr. Muharrem Dayanç, Prof. Dr. M. Hakkı Akın, Prof. Dr. İsmail Hakkı Kadı başta olmak üzere katkı veren tüm hocalarımıza ve dergimizin ilk sayısında emeği geçen dergi ekibine, makaleleriyle bizlere katkı sağlayan bilim insanlarına ve hakem heyetine sonsuz teşekkürlerimizi sunarız. Dergimizin sonraki sayılarıyla da aydınlatıcı, ilgi çekici, bilime katkı sağlayan makalelerle, nitelikte bir adım daha ileri giderek yayım hayatını sürdüreceğine dair inancımı paylaşmak isterim.

Dr. Öğr. Üyesi Abidin KARASU
Editör

MEDBEL
Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni
(Bulletin of Medeniyet Cultural Studies)

Sayı / Issue: 1

Cilt / Volume: 1

Aralık/ December 2021

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Betül Özbay

Manihaist Eski Uygurca Çoklu Çevirilerde Metinler Arası Anlam İlişkileri ve *Huyadagmān* İlahisi Örneği / 01-17
Intertextual Meaning Relations in Manichean Old Uyghur Multiple Translations and Example of Huyadagmān Hymn

Mehmet Yeşilkaya

İlk Satır Arası Kur'an Tercümelere Üzerine Yapılan İncelemeler Hakkında Bir Değerlendirme / 18-27
An Evaluation on the Previous Examinations of Early Interlinear Quran Translations

Eren Yavuz

Tahir Harîmî Balcıoğlu: Hayatı ve Eserleri (1893-1951) / 28-61
Tahir Harîmî Balcıoğlu: His Life and Works (1893-1951)

Oktay Çınar, Emre Yağlı

Türkçede Hava Durumu İfadeleri Tipolojisi / 62-71
Typology Of Meteorological Expressions in Turkish

Kübra Malta

Tarihî Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde İçecek Adı Olan Sözcükler/ 72-88
The Words Used as Beverage Names in Literary Works During Historical Kipchak Turkish Period

Fatma Özkan Kurt

Derleme Sözlüğünde Hakaret, Aşağılama ve Küçük Görme için Kullanılan Sözcük veya İfadeler / 89-97
Words or Expressions Used for Insult, Humiliation, and Belittling in the Compilation Dictionary

Manihaist Eski Uygurca Çoklu Çevirilerde Metinler Arası Anlam İlişkileri ve *Huyadagmān* İlahisi Örneği

Intertextual Meaning Relations in Manichean Old Uyghur Multiple Translations and Example of *Huyadagmān* Hymn

Betül ÖZBAY*

ÖZ

Eski Uygurca yazma eser külliyyatı esas olarak dinî içerikli metinlerden oluşmaktadır. Oldukça geniş bir dinî eser yelpazesine sahip bu külliyyat, Budizm'den Manihaizm'e, Hristiyanlıktan Eski Türk inanışlarını içeren eserlere kadar son derece çeşitlidir. Ancak bu eserlerin büyük çoğunluğu Sanskrit, Soğdca, Orta Farsça, Çince gibi çok farklı dillerden yapılan çevirilerden müteşekkildir. Bundan dolayı, pek çok Eski Uygurca metnin farklı dillerde karşılıklarını bulmak mümkündür. Bu çeviri eserler arasında yer alan ve Manihaist bir ilahi olan *Huyadagmān* metni de farklı çevirileri olduğu için oldukça önemlidir. Asıl olarak, Manihaizm'in kurucusu Mani'nin havarilerinden biri olan Mār Ammō'nun yazdığı düşünülen eserin orijinali muhtemelen Orta Farsçadır. Fakat ilahinin Partça, Soğdca, Eski Uygurca ve Çince çevirileri bugüne ulaşabilse de ne yazık ki Orta Farsça asıl metin kaybolmuştur. Sadece, Partça çevirinin birinci faslının ilk beyitlerinde eseri yazan kişinin isminin söylendiği kısım Orta Farsça olarak bırakılmıştır. Turfan Bölgesi buluntularının pek çoğu gibi fragmanlar hâlinde olan eserin bazı parçaları kayıp olmasına rağmen Soğdca ve Partça nüshalar büyük oranda korunmuştur. Çince nüsha ise sekiz fasıldan oluşan ilahinin yalnızca ilk faslının tamamını içerir ve son derece sağlamdır. Diğer yandan, Eski Uygurca fragman da eserin yine birinci faslından küçük bir bölüm ihtiva eder. Güzel bir şans eseri, birbirinden ayrı bölgelerde bulunmuş olan bu farklı dillerde yazılmış metinlerin bir kısmı aynı bölümün çevirisidir. Dolayısıyla, eserin birkaç beytinde hemen tüm dillerdeki karşılığını bulmak mümkündür. Ayrıca, bu küçük bölüm bize tüm çevirileri anlam ve içerik bakımından karşılaştırabilme imkânı sunar. Bu çalışmada özellikle, tüm bu çevirilerin anlamsal ilişkilerinin nasıl görüldüğü ve Eski Uygurca bölüm için kaynak bir dil belirlemek mümkün müdür soruları tartışılarak Doğu Manihaizmi'nde yer alan bazı temel dinî kavramların mezkûr eserde nasıl karşılandığı ortaya konulacaktır.

Anahtar sözcükler: *Eski Uygurca, Partça, Soğdca, Çince, Manihaizm, Çeviri Metinler*

ABSTRACT

The Old Uyghur manuscript corpus consists mainly of religious texts. This corpus, which has a wide range of religious works, is highly diverse, from Buddhism to Manichaeism, from Christianity to Old Turkish beliefs. However, most of these works consist of translations from very different languages such as Sanskrit, Sogdian, Middle Persian, and Chinese. Therefore, it is possible to find equivalents of many Old Uyghur texts in different languages. The text of *Huyadagmān*, a Manichaean hymn, is among these translated works, and it is also essential because of its different translations. It is believed that the hymn was written in Middle Persian by Mār Ammō, one of the disciples of Mani, who is the founder of Manichaeism. However,

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, betul.ozbay@medeniyet.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0003-1513-0994>).

although Parthian, Sogdian, Old Uyghur, and Chinese translations of the hymn have survived, the Middle Persian text has unfortunately been lost. Only the part where the person who wrote the work is mentioned in the first couplets of the Parthian translation's first chapter is left as Middle Persian. Although some passages of the work, which is in fragments like many of the Turfan region finds, are lost, the Sogdian and Parthian translations have mainly been preserved. On the other hand, the Chinese translation contains only the entire first chapter of the eight-chapter hymn, in perfect condition. Furthermore, the Old Uyghur fragment also contains a small part from the first chapter of the work. By a nice coincidence, some of these texts found in separate regions are translations of the same section. Therefore, we can find the equivalent of a few couplets of the work in almost all languages. In addition, this small section allows us to compare all translations in terms of meaning and content. Our article will discuss how the semantic relations of all these translations appear, whether it is possible to determine a source language for the Old Uyghur copy, and how some basic religious concepts in Eastern Manichaeism are met in this work.

Keywords: *Old Uyghur, Parthian, Sogdian, Chinese, Manichaeism, Translated Texts*

Extended Summary

The earliest written records known to our current knowledge are the clay tablets of the Sumerian Civilization, written in 3600 BC. Based on the Akkadian tablet "The Legend of Etana" among these tablets, we see that the history of translation literature also existed in this period. In short, the fact that there is a translated text among the oldest known records proves how old and vital translation is in human history and culture.

Theoretical studies have been going on for centuries on the concept of translation, which is an indispensable part of understanding societies, therefore, people. Both translations from one language to another and bilingual and trilingual texts have been an indispensable part of human written culture since ancient times. In addition to these interlingual translations, different language layers that emerged with the gradual development of written culture have caused the contemporary languages of societies to differentiate from the languages of their ancestors gradually. Therefore, contemporary societies needed to do intralingual translations to convey the records written by their ancestors to the broader masses in society. Later, this field has become an important branch of translation literature. Today, the need for a dictionary in text publications done from the historical period dialects of many languages can be considered a concrete proof of the action of intralingual translation.

The first written works with textual integrity of Turkish, which has many historical records, are stone monuments belonging to the 8th century AD. When we consider the strong narrative and highly systematic writing order of these monuments, which are preserved within the borders of Mongolia today, we can deduce that Turkish records may have existed before these works.

After these monuments remained from the Turkish Khaganate II, the second significant written literary period of Old Turkic was revealed by the Old Uyghurs. Thousands of manuscripts have been found in the archaeological sites located east of Turkestan, around Turfan Valley. Although most of the artifacts have been unearthed during the archaeological trips organized by European explorers to the region since the first years of the 20th century, the area still maintains its feature as one of the most important archaeological sites globally. Works written in dozens of languages and alphabets, the historical area spreading along the north of the Taklamakan Desert in the "Hexi Corridor", the strait connecting the Ancient Silk Road to China, has a unique value in both Turkic and world cultural heritage. For example, printing technology, which was discovered in Europe in the 17th century, has been in use in the region at

least since the 6th century as wooden block printing. Therefore, some of the written works in the territory are manuscripts and some are printed texts.

It can be said that printing technology is used primarily in the reproduction of religious texts. Most of the manuscripts written around Turfan belong to various religions such as Buddhism, Manichaeism and Christianity. It is crucial for the proper understanding of the doctrine adopted in the sacred texts and the proper performance of the rituals. For this reason, most of the translated texts are religious. One of the works with many translations written in this period is a Manichaean hymn called *Huyadagmān*, which we studied in this article.

Huyadagmān, which was possibly chanted in funeral rites, describes the stages of life after death in Manichaeism. Although there is no standard metrics system, it can be understood from the writing style that the text is poetic and from the qualities such as the closeness of the syllable numbers and the sound repetitions in couplets, trebles, or quatrains. In our article, the original languages of the texts written in the early periods of Manichaeism, the translated works in Eastern Manichaeism, and the records of the hymn written in different languages are explained comparatively. Copies in different languages are precious for the correct understanding of ancient texts, which have remained underground for centuries and have reached today somehow damaged or undamaged. For instance, although only a fragment remains from the Old Uyghur copy of this hymn, it contains a quatrain that has probably been forgotten in the Chinese text. Since the Parthian equivalents of these lines are damaged, the only missing couplet number, 66a/b, in the first canto is completed with the Old Uyghur fragment. Based on the lines that have the translations of all the languages of the work, one can say that no copy is a direct translation of the other. There are even differences between the Parthian fragments in Sogdian Script and the Parthian fragments in the Manichean script of the hymn. If we consider other Manichaean texts in the region, it is possible to say that these differences are directly or indirectly caused by their consideration of localization purposes when translating.

Giriş

Bugünkü bilgilerimizle bilinen en eski yazılı kayıtlar MÖ 3600'lerde yazılmış olan Sümer Uygurlığına ait kil tabletlerdir. Bu tabletler arasında bulunan Akadca tablet “Etana Efsanesine” dayanarak çeviri edebiyatının tarihinin de yine bu dönemde var olduğunu görürüz. Kısacası, bilinen en eski yazılı kayıtlar arasında çeviri bir metnin olması, çevirinin insanlık tarihi ve kültüründe ne kadar eski ve önemli olduğunu bize kanıtlar niteliktedir.

Toplumların, dolayısıyla insanların, birbirlerini anlama sürecinin vazgeçilmez bir parçası olan çeviri kavramı üzerine yıllardır süregelen teorik çalışmalar mevcuttur. Hem bir dilden diğerine yapılan çeviriler hem de iki, üç dilli metinler kadim yıllardan beri insanoğlunun yazılı kültürünün vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu, diller arası çevirilerin yanında, özellikle yazılı kültürün giderek gelişmesiyle ortaya çıkan farklı dil katmanları, toplumların çağdaş dillerinin, atalarının dillerinden giderek farklılaşmasına sebep olmuştur. Bu nedenle, çağdaş toplumlar atalarınca yazılmış kayıtları, toplumda daha geniş kitlelere ulaştırabilmek için dil içi çeviriler yapmaya ihtiyaç duymuş ve daha sonra bu alan da çeviri edebiyatının önemli bir kolu hâline gelmiştir. Günümüzde, pek çok dilin tarihî dönem lehçelerinden yapılan metin yayımlarında ayrıca bir sözlüğe ihtiyaç duyulması aslında dil içi çeviri eyleminin somut yansıması olarak kabul edilebilir.

Hatırı sayılır miktarda tarihî kayda sahip Türkçenin bilinen metinsel bütünlüğü olan ilk yazılı eserleri MS 8. yüzyıla ait taş abidelerdir. Bugün Moğolistan sınırları içinde korunan bu abidelerin güçlü anlatımı ve son derece sistematik yazı düzenini dikkate aldığımızda, bu eserlerin öncesinde de Türkçe kayıtların var olabileceği çıkarımını yapabiliriz. II. Türk Kağanlığından kalan bu abidelerden sonra, Eski Türkçenin en önemli yazılı edebiyatı bu kez Eski Uygurlar tarafından ortaya konmuştur. Türkistan'ın doğusunda, Turfan Vadisi civarında bulunan arkeolojik sit alanlarında binlerce sayıda yazma eser tespit edilmiştir. 20. yüzyılın ilk

yıllarından itibaren Avrupalı kâşiflerin bölgeye düzenledikleri arkeolojik gezilerde, eserlerin büyük çoğunluğu gün yüzüne çıkarılmış olsa da bölge hâlâ dünyanın en önemli arkeolojik sit alanlarından biri olma özelliğini korumaktadır. Onlarca farklı dilde ve alfabede yazılmış eserler, Antik İpek Yolu’nu, Çin’e bağlayan boğaz olan “Hexi Koridoru”nda, Taklamakan Çölü’nün kuzeyi boyunca uzanan tarihî alan hem Türk hem de dünya kültür mirasında eşsiz bir kıymete sahiptir. Örneğin, Avrupa’da ancak 17. yüzyılda keşfedilebilmiş baskı ve matbaa teknolojisi, sözünü ettiğimiz bölgede, en azından 6. yüzyıldan beri kullanılmaktaydı. Dolayısıyla, bölgedeki yazılı eserlerin bir kısmı el yazması, bir kısmı ise baskı metinlerdir.¹

Baskı teknolojisinin özellikle dinî metinlerin çoğaltılmasında kullanıldığı söylenebilir. Turfan civarında çıkarılan yazma eserlerin büyük bölümü Budizm, Manihaizm, Hristiyanlık gibi çeşitli dinlere ait metinlerdir. Kutsal metinler benimsenen öğretinin doğru anlaşılabilmesi, gerekli ritüellerin usule uygun icra edilebilmesi için son derece önemlidir. Bu nedenle, çeviri metinlerin büyük kısmını dinî eserler oluşturur. Bu dönemde yazılmış pek çok çevirisi olan eserlerden biri, bu yazıda da değindiğimiz *Huyadagmân* adlı Manihaist bir ilahidir.

Muhtemelen cenaze törenlerinde terennüm edilen *Huyadagmân* Manihaizm’deki ölümden sonra hayatın aşamalarını oldukça ayrıntılı şekilde betimler. Her ne kadar düzenli bir ölçü sistemi bulunmasa da metnin şiirsel olduğu yazım biçiminden ve hece sayılarının birbirine yakın olması, ikilik, üçlük ya da dörtlülüklerdeki ses tekrarları gibi niteliklerden anlaşılabilir. İlahinin bugüne ulaşan farklı dillerdeki versiyonları mevcuttur.² Yine Turfan Bölgesi’nde bulunmuş olan bu yazmalar üzerine F. W. K. Müller’den³ itibaren Çince ve İran dillerindeki parçalar E. Waldschmidt & W. Lentz’in,⁴ M. Boyce,⁵ D. N. MacKenzie,⁶ H.-J. Klimkeit,⁷ N. Sims-Williams,⁸ W. Sundermann,⁹ Y. Yoshida,¹⁰ Ch. Reck,¹¹ X. Ma,¹² L. Rault¹³ gibi çeşitli araştırmacılar tarafından akademik çalışmalarda ele alınmıştır. İlahinin tek yapraklık Eski Uygurca bölümü ise A. von Le Coq,¹⁴ P. Zieme,¹⁵ J. Wilkens¹⁶ ve L. Clark¹⁷ gibi isimlerce işlenmiştir.

Eserin İran dillerinden Parçça olarak yazılmış ilk iki beytinde yer alan: *abhumed ud âşkârag kuned ... wahman ispasag* “Hizmetkâr Wahman ilk esası (birinci faslı) tamamladı”

¹ Bu konuya dair çokça çalışma bulmak mümkündür, bunlardan biri için bk. T. F. Carter, *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*, 1925.

² Ayrıca bk. B. Özbay, *Manihaist Bir İlahi Huyadagmân: Parçça, Soğdca, Eski Uygurca Metin ve Çeviri*, 2020.

³ F. W. K. Müller, *Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkistan II*, 1904. [Tıpkıbasım: SEDTF 3, 7 – 123].

⁴ E. Waldschmidt & W. Lentz, “A Chinese Manichaean Hymnal from Tun-Huang”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, 1926, 116-122 ile E. Waldschmidt & W. Lentz, “Die Stellung Jesu im Manichäismus”, *APAW*, 1926.

⁵ M. Boyce, *The Manichaean Hymn-Cycles in Parthian*, 1954.

⁶ D. N. MacKenzie, “Two Sogdian Hwlydgm’n Fragments”, *Papers in honour of Professor Mary Boyce II*, 1985, 421-8.

⁷ H.-J. Klimkeit, *Hymnen und Gebete der Religion des Lichts*, 1989.

⁸ N. Sims-Williams, “A new fragment from the Parthian Hymn-Cycle Huyadagmân”, *Études Irano-aryennes offertes à Gilbert Lagard*, 1989, 321-331.

⁹ W. Sundermann, *The Manichaean Hymn cycles Huyadagmân and Angad Rōšnân in Parthian and Sogdian*, 1990.

¹⁰ K. Kudara, vd. *Iranian Fragments from the Ôtani Collection, Iranian Fragments unearthed in Central Asia by Ôtani Mission and kept at the Library of Ryūkoku University*, 1997.

¹¹ Ch. Reck, “Reste einer soghdischen Version von Huyadagmân I”, *Languages of Iran: Past and Present*, 2005, 153-163.

¹² X. Ma, Monijiao Xiabu zan ‘Chusheng zanwen’ Xinkao – Yu Anxiwen, Suliwen, Huihuwen ziliao de bijiao [摩尼教《下部讚》“初聲贊文”新考 – 與安息文、 窣利文、回鶻文資料的比較] A new study of the hymn “Primeval Voice” in the Manichaean Hymnscroll – comparison of the evidence in Parthian, Sogdian and Uighur, 2003, 81-105.

¹³ L. Rault, *L’Hymnaire manichéen chinois Xiabuzan 下部讚 à l’usage des Auditeurs*, 2019.

¹⁴ A. von Le Coq, *Türkische Manichaica aus Chotscho III, Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayiq*, 1922. [Tıpkıbasım: SEDTF 1, 465-511]

¹⁵ P. Zieme, “Huyadagmân”, *Geng Shimin Xian Sheng, 70 Shou Chen Ji Nian Wen Ji Beijing*, 1999, 252 – 275.

¹⁶ J. Wilkens, *Alltürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*, 2000.

¹⁷ L. Clark, *Uygur Manichaean Texts. Volume II*, 2013.

cümlesinin Orta Farsça olması nedeniyle eserin orijinal nüshasının Orta Farsça olduğu tahmin edilmektedir. Toplam sekiz fasıldan ibaret olduğu varsayılan ilahinin, bugüne kadar bilinen iki önemli nüshasından biri Partça, diğeri ise Soğdca olarak yazılmıştır. Bu iki dilde yazılan nüshaların metin bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda eserin tam hâlinin her iki dilde de mevcut olduğu çıkarımını yapabiliriz. Ayrıca, ilahinin I. faslının tamamının Çince bir nüshası mevcuttur, hasarsız olan bu nüsha eserin içeriğini daha iyi anlamamıza imkân tanır. Bunların yanında, son derece kısa olan Eski Uygurca bir fragmanın olması da oldukça önemlidir. Bu fragman da yukarıda sözünü ettiğimiz gibi, eserin I. faslına ait bir parçadır.¹⁸

Oldukça parçalı yazmaların bir araya getirilmesiyle tamir edilen metin, yaklaşık 100 yıldan fazladır yeni bulunan parçalarla güncellenerek işlenmiştir. Metnin en fazla istinsah edildiği dil, yazmaların fiziki özellikleri ve el yazısının nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda, en azından altı farklı nüshası olan Partçadır. Bunu, en azından üç farklı nüsha ile Soğdca versiyon takip eder. Ne yazık ki Eski Uygurca yazma, tek bir yapraktır, Çince versiyon ise bütünlüklü bir metin olsa da yine tek nüshadır. Nüsha çeşitliliğinin özellikle MS 6. yüzyıldan itibaren ölü bir dil olarak kabul edilen ve artık konuşucusu kalmayan Partça versiyonda fazla olması ise son derece önemli bir bulgudur.¹⁹

Yukarıda söz edildiği gibi Turfan Bölgesi'nde çeşitli dillerde yazılmış eserler arkeolojik kazılarda gün yüzüne çıkarılmıştır. Eski Uygurların bu kozmopolit bölgenin ev sahibi niteliğinde olduğunu söylemek mümkün olsa da Soğdlar, Çinliler, Tibetliler gibi oldukça farklı halklardan insanlar da Vadi'nin mukimleri arasındadır. Ancak Partça ve Orta Farsça konuşan bir topluluk bölgede yaşamamıştır. Bütün bunlara rağmen burada bahsi geçen dillerde yazılmış pek çok eser olmasının asıl sebebi Manihaist Kilise'dir. Bu diller Kilise'nin neredeyse resmî lisanı olarak kullanılmıştır. *Huyadagmān* ilahisi de altı kadar Partça nüshası ile bu duruma oldukça önemli bir kanıt sunmaktadır. Eser, dili konuşan bir topluluk olmasa da bu hâliyle çoğaltılmış ve yaygınlaşmış olmalıdır. Özellikle hem Mani hem de Soğd yazılarıyla yazılmış Partça nüshaların olması da cemaat içinde ilahinin yaygın kullanımına örnek teşkil etmektedir.

Makalemizde, Manihaizm'in ilk dönemlerinde yazılmış metinlerin orijinal dilleri, Doğu Manihaizmi'nde çeviri eserler ve bu eserlerden biri olan *Huyadagmān* ilahisinin farklı dillerdeki kayıtları karşılaştırmalı şekilde incelenmiştir. Toprak altında yüzyıllarca kalmış ve günümüze kadar bir şekilde hasarlı ya da hasarsız olarak ulaşabilmiş antik dönem metinlerinin doğru anlaşılabilmesi için farklı dillerdeki nüshalar son derece değerlidir. Örneğin, bu ilahinin Eski Uygurca nüshasından günümüze yalnızca bir yaprak kalmış olmasına rağmen, Çince metinde büyük bir ihtimalle unutulmuş olan bir kıtayı içerir. Bu satırların Partça karşılığı da hasarlı olduğu için hasarsız Çince nüsha nedeniyle, noksansız kabul edilen I. faslında aslında eksik olan tek beyit 66a/b, Eski Uygurca fragman sayesinde tamamlanır. Öte yandan, eserin tüm çevirilerini karşılaştırabildiğimiz satırlardan yola çıkarak hiçbir nüshanın birbirinin tam çevirisi olmadığını söyleyebiliriz. Hatta eserin Soğd yazılı Partça fragmanları ile Mani yazılı Partça fragmanları arasında bile farklılıklar mevcuttur.²⁰ Bölgede bulunan diğer Manihaist eserleri de göz önünde bulundurduğumuzda bu ayrılıklarda, doğrudan ya da dolaylı olarak Manihaist müstensih ve müelliflerin tercüme yaparken dikkat ettikleri yerleşme gayelerinin de etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

1. Manihaizm'in kökleri ve Manihaist metinlerin orijinal dili

Mezopotamya'da ortaya çıkan Manihaizm dininin kurucusu Mani, hem Yahudi-Hristiyanlık geleneğinden hem de Zerdüştlükten etkilenerek öğretisini temellendirmiştir. Mani, hiçbir zaman belli bir dili ya da zümreyi kutsal kabul etmemiş veya böyle bir iddiada bulunmamıştır. Ancak sözlerinin mutlaka yazılı olarak kaydedilmesini, farklı

¹⁸ Ayrıca krş. B. Özbay, a.g.e., 2020, 35-41.

¹⁹ B. Özbay, a.g.e., 2020, 29-41.

²⁰ B. Özbay, a.g.e., 2020, 42-66.

dillere çevrilmesini tavsiye etmiştir. Bu nedenle, Manihaizm dininde yazılı ya da tasvirli her türlü kayıt son derece önemlidir.

20. yüzyıl başında Turfan arkeolojik bölgesinde Manihaist metinler bulunduktan kısa bir süre sonra, bu kez Mısır'ın Feyyum (El-Feyyum) bölgesinde oldukça önemli yazmalar keşfedilmiştir. *Medinet Madi* Kütüphanesi olarak da bilinen bu keşiflerin arasında bulunmuş Kıpti yazılı MS 4.-5. yüzyıllara tarihlenen *Kephalaya* adıyla tanınan iki defterin ise Mani'nin bizzat kendisi ya da kendisinin yetiştirdiği müritleri tarafından yazıldığı düşünülmektedir.²¹ Bu defterin giriş kısımlarında yer alan aşağıdaki ifadeler, kaydetmenin ve öğretiyi yaymanın Mani'nin nezdindeki önemini gösterir:

“[...] söylediklerimin hiçbiri yazılı değildir; hepsini hatırınızda tutmanız, yazmanız ve farklı yerlerden toplamanız gerekmekte çünkü dile getirdiklerimin pek çoğu hikmettir.” (*Kephalaya* 6, 16-26)²²

Yine aynı yazmalarda yer alan aşağıdaki ifadede de Mani'nin şahsen yazdığı metinler kendi ağzından sıralanmaktadır:

“...Tüm bunları Işık kitaplarımda: *Büyük İncil* ve *Hayat Hazinesi*'nde, *Risale*'de, *Sırlar Kitabı*'nin birinde, Partlar için yazdığım *Eser*'de ve bütün namelerimde, *Mezmurlar*'da ve *Dualar*'da dile getirdim. Tüm bilgeliğin ölçüsü, bu üç ders (zaman) içindir. Olmuş ve olacak olan her şey bunlarda yazılıdır. Farkına varma gücüne sahip ol ve onlar aracılığıyla öğren!” (*Kephalaya* 5, 21-30)²³

Manihaizm'in bilinen en eski yazılı kaynaklarının dili Kıptice olsa da çeşitli kaynakların aktarımına bakıldığında, Mani'nin eserlerinin orijinal dilinin Aramca (Arapçanın tarihî dönem lehçesi) olduğu söylenebilir. Örneğin, aşağıda görülebilen, Mani'nin bizzat kullandığı tahmin edilen, Mezopotamya'da bulunmuş olan kristal mühürde, Manihaist yazıyla hak edilmiş Süryanice sözcükler bulunur:²⁴

(ܡܠܝܫܐܘܢܐ ܕܝܫܘܥܐ ܡܢܝܘܢܐ ܡܢܝܘܢܐ)

[m]ānī š(e)līhā dī-īšō' m(e)šī[hā] “Mani, İsa Mesih'in havarisi”

Bununla birlikte, 8. yüzyıl sonunda yaşamış ve çok önemli kayıtlar tutmuş olan Süryani rahip Theodore Bar Kōnay, Manihaizm'in önemli kavramlarını aktarırken muhtemelen Mani'nin de kullandığı Aramca terminolojinin büyük oranda bugüne ulaşabilmesini sağlamıştır.²⁵

Diğer yandan, Turfan yazmaları arasında bulunan ve Sasani hükümdarı Şahpuhr'a ithaf edilen Orta Farsça dilinde yazılmış *Şahpuhragan* isimli eser, bazı arkaik dil özellikleri taşıdığı için Mani tarafından yazılmış olabileceği görüşü, kesin olarak kanıtlanamasa da alan araştırmacıları arasında oldukça yaygındır.²⁶ Bunlara ek olarak, Mār Ammō gibi Mani'nin önde gelen havarileri de eserlerini daha ziyade Orta Farsça veya Partça olarak Batı İran dillerinde kaleme almışlardır.

3. Doğu Manihaizmi'nde Çeviri Metinler

²¹ Eserle ilgili daha fazla bilgi için bk. I. Gardner, *The Kephalaia of the Teacher: The Edited Coptic Manichaean Texts in Translation with Commentary*, 1995.

²² Ayrıca bk. I. Gardner, a.g.e, 1995, 12.

²³ Ayrıca bk. I. Gardner, a.g.e., 1995, 11-12.

²⁴ Mani'nin kristal mührü hakkında krş. B. Özbay, “Mani'nin Kristal Mührü ve Manihaizm”, *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hâtıra Kitabı*, 2019, 443.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. J. P. Asmussen “Bar Kōnay, Theodore” *Encyclopædia Iranica*, 1988, 737-738.

²⁶ Ch. Reck, “Šābuhragān”, *Encyclopædia Iranica*, January 1, 2000. Son güncelleme: 2010, 15 Mart. Erişim Tarihi: 20/08/2021, <<https://www.iranicaonline.org>>.

Mani (MS 216-277) Arsak (/Part) İmparatorluğunun başkenti Tizpon'a (Selevsia-Ktesifenon) fazla uzak olmayan bir yerde doğmuş, babasının da intisap etmiş olduğu Yahudi-Hristiyan geleneğine tabi Elkazai cemaatinde büyümüştür. MS 240 yılında cemaatten ayrılarak ilk misyoner seyahatini doğuya, Hindistan'a doğru gerçekleştirmiştir. Birkaç yıl sonra döndüğü bu seyahatin ardından, Sasani Hükümdarlığının önemli ailelerinden olan Meşun (Mesene) Şahı, Mihr-şah ve kardeşi Firuz Manihaizm'i kabul etmişlerdir. Daha sonra, bu kez sultan I. Şahpuhr kendisi Manihaist olmasa da Mani'yi sarayında ağırlamış ve onu açıkça desteklemiştir. Ancak Şahpuhr'un ölümünden sonra, yeni hükümdar Bahram'ın döneminde, sarayın Zerdüş başrahibi Kârdîr'in de etkisiyle, Mani önce sürgüne gönderilmiş, ardından da ölüm cezasına mahkûm edilerek idam edilmiştir (26 Şubat 277).²⁷

Yaklaşık 30 yıl süren misyonerlik faaliyetlerinin ardından öldürülen Mani'nin takipçileri, farklı bölgelere iltica ederek dini yaymaya devam etmişler; pek çok farklı eserler üreterek inançlarını Çin'den İspanya'ya kadar dünyanın uzak coğrafyalarına ulaştırmışlardır. Özellikle Mâr Sîsin, Papos, Mâr Zakû ve Abzaxya Roma İmparatorluğunda farklı dergâhlar kurmuşlardır. Onlarca yıl Roma imparatorları Manihaistlere karşı çok katı davranmışlar, tüm takipçilerinin idam edilmesi için çeşitli fermanlar çıkarmışlardır. Özellikle kendisi de bir süre Manihaist bir cemaatte kalmış ve daha sonra Hristiyanlığa inanmış olan Aziz Augustus'un *Manihaist Sapkınlık* adı altında yaptığı önemli propagandanın da etkisiyle MS 7. yüzyıldan itibaren Roma İmparatorluğunda Manihaizm yavaş yavaş kaybolmuştur.²⁸

Öte yandan, Doğu ülkelerindeki misyonerlik faaliyetlerinin büyük çoğunluğunu yürüten Mâr Ammō ise Abarşehr, Belh, Merv gibi Orta Asya'nın önemli şehirlerinde cemiyetler oluşturmuştur. MS 694 yılında, ilk kez Manihaist misyonerler, İmparatoriçe Wu Zetian 武則天 döneminde Çin'e ulaşmışlardır. İmparatoriçe öğretiyi olumlu karşılamış olsa da daha sonra, yerine gelen İmparator Xuanzong 玄宗 MS 732 yılında bir ferman yayınlarak Manihaistleri, Budist gibi davranarak yozlaşmaya neden oldukları gerekçesiyle suçlamış ve sadece *Batılı Barbarların* (muhtemelen Soğdlar) bu dine ibadet etmelerine izin vermiştir.²⁹

Daha sonra, Tang Hanedallığı döneminde MS 755 yılında, Çin'de çıkan büyük askerî isyanda Çin İmparatoru, Uygurların yardımını talep etmiş; bunun üzerine, bölgeye gelen Böğü Kağan önderliğindeki Uygur askerî kuvvetleri, kayıtlara göre bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastırmak zorunda kalmıştır (763). Böğü Kağan'ın da isyanın özellikle bitiminden sonra Manihaizm'e olan ilgisi neticesinde tebaası ile bu dine iman ettiği bilinir.³⁰

Uygurların Manihaizm'e olan bu itikatları tarih sahnesinde görülmemiş bir olaydır. Daha önce, çeşitli krallıklar ve hükümdarlıklar Manihaizm'i destekleseler de devlet dini olarak kabulünün başka bir örneği yoktur. Ne yazık ki bu resmî din değişikliği Uygur toplumu arasında da fazla destek görememiş ve kısa süre sonra Böğü Kağan bir suikast sonucu öldürülmüştür.³¹

Diğer taraftan, Manihaizm'in yine de Moğol istilalarına kadar bölgede varlığını sürdürebilmiş olduğunu bugün elimize ulaşan arkeolojik bulgulardan anlayabiliyoruz. Bu dönemde Turfan-Dunhuang civarında pek çok Manihaist manastır kurulmuştur. Manastırlarda günümüze kadar ulaşabilen çok kıymetli şaheser niteliğinde eserler yazılmış ve resmedilmiştir. Bu yoğun üretim döneminde çok çeşitli dillerde ve alfabelerde metinler yazılmış, Doğu kitap süsleme sanatının erken dönem örnekleri verilmiştir. Uygur kitap süsleme sanatı tekniklerinin daha sonra Türk-Moğol hükümdarlıklarında, İran ve Osmanlı kültürlerinde devamını görmek

²⁷ Mani'nin hayatıyla ilgili daha fazla bilgi için bk. M. Tardieu, *Manichaeism*, Translated from the French by M. B. DeBevoise, 2008.

²⁸ Ayrıca bk. S. N. C. Lieu, *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China: a Historical Survey*, 1985.

²⁹ G. Kósa, "The Sea of Fire as a Chinese Manichaean Metaphor: Source Materials for Mapping an Unnoticed Image" *Asia Major*, 2011, 2-3.

³⁰ B. Özbay, *Huastuanifi Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, 2019, 23-36.

³¹ Krş. B. Özbay, a.g.e., 2019, 23-36.

mümkündür. Bugün de geleneksel Türk kitap sanatlarında kullanılagelen çoğu uygulamanın izlerini Uygur eserlerinde bulabiliriz.³²

Manihaist manastırlardaki bir diğer önemli faaliyet de çevirilerdir. Yukarıda da belirtildiği gibi özellikle Eski Uygurca yazılmış olan eserlerin önemli bir kısmı özellikle Orta İran dillerinden yapılan çevirilerdir.³³ Ancak elimizdeki veriler bu çevirilerin birebir aktarımdan daha ziyade bir uyarlama şeklinde olduğuna işaret etmektedir. Manihaizm için misyonerliğin önemli bir parçası olarak yeni bir coğrafyaya ulaştıklarında rahipler, Mani'nin bizzat yazdığı eserlerin yerel dillere çevrilmesini sağlamışlardır. Manihaist çevirmenlerin en dikkat çekici özelliklerden biri de dinî metinleri yalnızca bir dilden diğerine aktarmamaları; aynı zamanda, bölgedeki yerel terminolojiye uygun olarak çeviri yapmalarındır. Örneğin, Batı dillerine yapılan çevirilerde daha ziyade Hristiyanlık dininin terimleri kullanılırken İran'da Zerdüştlük, doğuda ise Budist terminoloji kullanılmıştır.³⁴

Özellikle Doğu ve Batı Manihaizmi'nin kaynakları kıyaslandığında ilk bakışta farklı kavramlarla karşılaşıldığı düşünülebilir çünkü doğudaki Manihaist Çince metinlerdeki pek çok kavram Budist terminoloji ile neredeyse aynıdır: *buda*, *samsara*, *nirvana* vb. Ancak yine de Manihaizm'deki bazı temel şahsiyetler veya kavramlar hem Batı hem de Doğu Manihaizmi'nde ortaktır. Özellikle Manihaizm'deki “İsa Peygamber” kavramı ile Doğuda da her zaman karşılaşıyoruz.³⁵ Hatta bugün Japonya'da özel bir koleksiyonda bulunan, MS 12.-13. yüzyıllar arasında Çin'in güneyinde yapıldığı tahmin edilen bir duvar resminde yer alan Mani figürü elinde küçük bir haç heykeli taşımaktadır: ³⁶ Bu eser ilk kez Y. Yoshida tarafından 2009 yılında ilim dünyasına tanıtılmıştır.³⁷

³² Ayrıntılı bilgi için bk. Biçer Özcan “Uygur Minyatürlerinde Metin-Resim İlişkisi ve Sonrası”, *İSTEM*, 2018, 125-145.

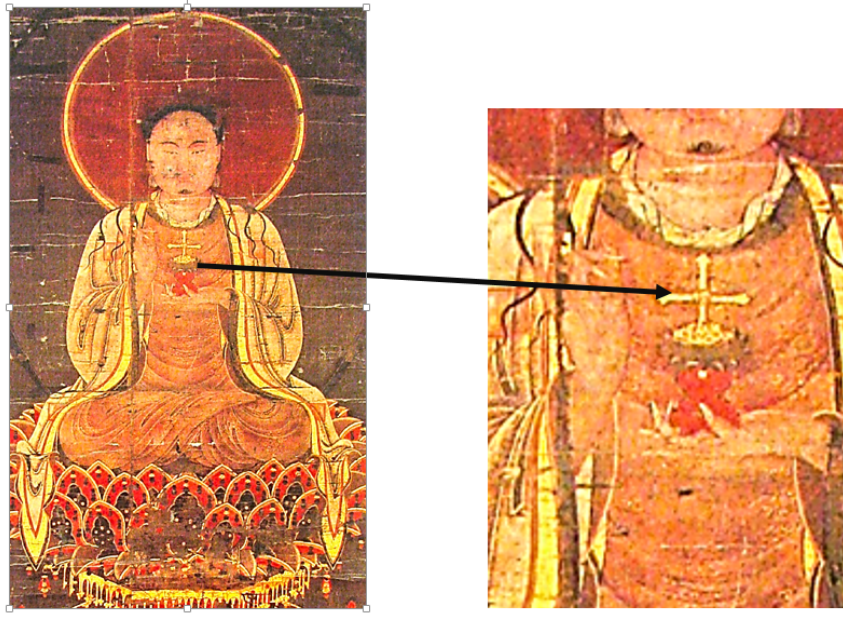
³³ Manihaist Uygur edebiyatı ile ilgili olarak ayrıca bk. L. Clark, “The Turkic Manichaean Literature”, *Emerging from Darkness*, 1997, 89-141.

³⁴ Örneğin krş. E. Morano, “The Sogdian Hymns of Stellung Jesu”, *East and West*, 1982, 9-43.

³⁵ Krş. E. Morano, “The Sogdian Hymns of Stellung Jesu”, *East and West*, 1982, 9-43.

³⁶ Figürle ilgili ayrıntılı bilgi için krş. Zs. Gulácsi, “A Manichaean ‘Portrait of the Buddha Jesus’: Identifying A Twelfth-or Thirteenth-Century Chinese Painting from the Collection of Seiun-Ji Zen Temple”, *Artibus Asiae*, 2009, 91-145 ve *Mani's Pictures*, 2016.

³⁷ Y. Yoshida, “A Newly Recognized Manichaean Painting: Manichaean Daēnā from Japan”, *Pensée grecque et sagesse d'Orient: Hommage à Michel Tardieu*, 2009, 697-714.

Şekil 1: Haç taşıyan Mani tasviri³⁸

Ayrıca, haç figürü ile Çin'deki pek çok Manihaist duvar resmi, heykel ya da yazmada da karşılaşılabılır. Bunlara ek olarak, Manihaizm'de Hz. İsa'nın ve Hristiyanlıkla ilgili diğer sembol ve kavramların son derece önemli olduğunu da eklemek gerekir.

4. Manihaist bir ilahi: *Huyadagmān*

Birçok noktada, Yahudi-Hristiyanlık geleneği ile örtüşen Manihaist öğretisi, iki ilke ve üç zaman üzerine kuruludur. Genel olarak, Manihaizm'deki iki ilkeyi, *ışık* ve *karanlık* ile bu iki kavramın temsil ettiği değerler olarak görebiliriz.³⁹ Manihaizm'in yaratılış sistemi bu temeller üzerine bina edilir ve evren yaratılışı bu prensiplere dayanılarak diğer pek çok dinden de aşına olduğumuz çeşitli metaforlarla ya da artık gerçek şahıs ve kavramların yerini almış sıfatlarla anlatılır. Burada ele aldığımız, ölümden sonraki hayat ve ruhun öte âlemde geçireceği aşamaları anlatan *Huyadagmān* ilahisinde de bu gibi anlatımlarla sıkça karşılaşıyoruz.

Diğer yandan, bu kullanımlar, çoklukla yoğun benzetmeler içerdiği için çevirmenlerin işini zorlaştırır. Kavram uygun bir şekilde erek dilde karşılanmazsa söylenmek istenen anlaşılabilir ya da daha kötüsü yanlış anlaşılabilir. Olabildiğince doğru anlatma konusunda son derece titiz olan Manihaist müellif ve müstensihler bunun için hem yerel kavramları hem de tasvir sanatını kullanmışlardır. Daha önce zikrettiğimiz gibi, *Huyadagmān* ilahisinin bugün dört farklı dilde yazılmış versiyonu bulunmaktadır. Metnin Çince nüshasının girişindeki kayda dayanarak eserin yazarının yine Mār Ammō olabileceği araştırmacılar tarafından öne sürülmüştür.⁴⁰

“Işık âlemine övgüyle, dörtlüklerden oluşmuş 78 kıta ihtiva eder. Mojak (rahip) Weimao tarafından (yazıldı).”

³⁸ Zs. Gulácsy, a.g.e., 2009, 113-115.

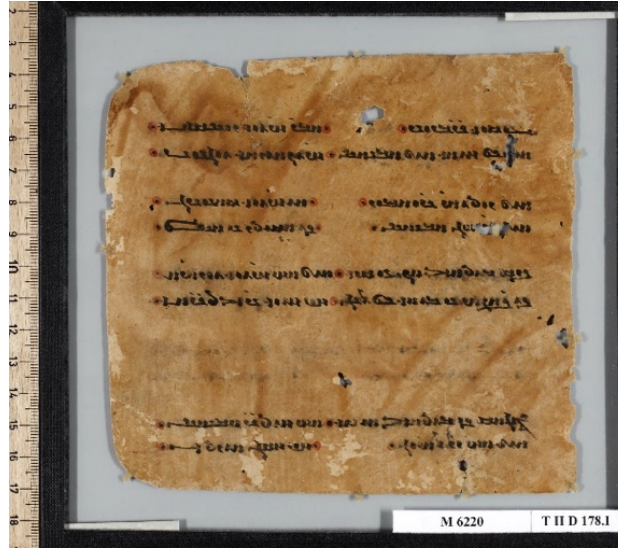
³⁹ Manihaizm'in inanç esasları ile faydalanılabilecek kaynaklardan biri için bk. M, Tardieu, a.g.e., 2008.

⁴⁰ Krş. B. Özbay, *Manihaist Bir İlahi Huyadagmān: Parıça, Soğdca, Eski Uygurca Metin ve Çeviri*, 2020, 10 ve Ch. Tsui, “Mo Ni Chiao Hsia Pu Tsan, The Lower (Second?) Section of the Manichaean Hymns”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 1943, 199.

Turfan'daki Manihaist Kilise için gerek Orta Farsça gerekse Partça son derece önemlidir. Her iki dili de bölgede konuşan bir halk olmamasına rağmen kilisenin dili olarak Turfan'da en azından 13. yüzyıla kadar yazılı metinlerde yaşamışlardır.⁴¹

Bununla birlikte, Partça çevirinin elimizdeki yazma parçalarına baktığımızda yaklaşık altı nüshası olduğunu kolaylıkla söyleyebiliriz.⁴² Öte yandan, Manihaist Uygurların en bütünlüklü eserlerinden biri olan tövbe duası *Huastuanifti*'nin ise bugüne ulaşan 30'a yakın Eski Uygurca nüshası mevcuttur. Bu bulgular bize, metnin içeriğinin ne olduğunun da çeviride çok ciddi bir rolü bulunduğunu göstermektedir. Tövbe duasında bu kadar fazla Eski Uygurca nüshanın bulunması, inanırların kendi dillerinde tövbe etmeyi tercih etmiş oldukları izlenimini uyandırırken manzum bir ilahinin ise tercümesi yerine orijinal olduğu düşünülen hâliyle kullanılmış olduğunu düşündürür.

Manihaizm'de de Orta Doğu'dan yayılan diğer dinler gibi musiki ve tasvir sanatları oldukça gelişmiştir. Özellikle Yukarı Mezopotamya'daki Hristiyan kiliselerde gittikçe büyüyen kilise müziği geleneği Manihaist İran halkları aracılığıyla yaklaşık 3000 km doğuya, Turfan Vadisi'ne taşınmıştır. Melodik ve ritimli eserler geleneğin bir parçası olarak Doğu Manihaizmi'nde de varlığını sürdürmüştür. Yukarıda söz ettiğimiz gibi, *Huyadagmān* ilahisinin de özellikle Partça nüshaların fiziki görünümünden manzum bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Partça nüshalar, bir tane üçlüklerden oluşan nüshası hariç, kâğıt üzerine orantılı bir şekilde yerleştirilen ikilikler hâlinde yazılmışken Çince ve Eski Uygurca nüshalar ise Soğdca nüshalar gibi dörtlükler biçiminde kaleme alınmıştır. Bazen ikilikler ya da dörtlükler birimler arasında göze çarpan bir boşluk bırakılarak yazılabileceği gibi bazen de yer tasarrufu sağlamak amacıyla noktalama işaretleriyle birbirinden ayrılabilir.⁴³ Eserin çeşitli dillerdeki örnek sayfaları aşağıda görülebilir.⁴⁴

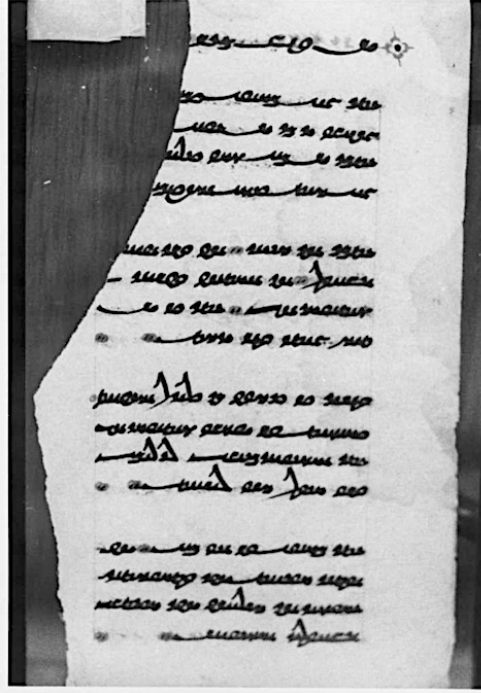
Şekil 2: M 6220 arşiv numaralı Mani yazılı Partça metin ikiliklerle kaleme alınmıştır.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bk. D. Durkin-Meisterernst, *Grammatik des Westmitteliranischen (Partisch und Mittelpersisch)*, 2014, 6-7.

⁴² B. Özbay, a.g.e, 2020, 73-75.

⁴³ Ayrıca bk. B. Özbay, a.g.e, 2020, 29-32.

⁴⁴ Fragmanların fotoğrafları Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisinin izniyle kullanılmıştır, © BBAW/Turfan Forschung <<http://turfan.bbaw.de/dta/>>.

Şekil 3: So 14445 arşiv numaralı Soğdca metin dörtlüklerle Soğd yazısıyla yazılmıştır.

Şekil 4: U 71 arşiv numaralı Eski Uygurca metinde dörtlükler birbirinden noktalama işareti (❖) ve bunlar arasına konulan boşluklarla ayrılmıştır.

Manzum bir metni layığıyla başka bir dile çevirmek son derece meşakkatlidir. Metnin hem manzum özelliğini korumak hem de anlamı doğru aktarabilmek için fazladan gayret göstermek gerekir. Yukarıdaki örneklere baktığımızda Manihaist yazmanların son derece titiz çalıştıklarını, dili anlamasak bile sadece yazmanın fiziki özelliklerine bakarak idrak edebiliriz. *Huyadagmān* ilahisinin de yalnızca tek düze çevirisi yapılmamış, çevrildiği tüm dillerde manzum özelliği korunmaya çalışılmıştır.

İlahinin açılış beyitlerinin Partça, Soğdca ve Çince karşılıkları günümüze ulaşabilmiştir. Aşağıdaki tabloda bu dillerdeki karşılıklar ve Türkiye Türkçesi çevirisi gösterilmektedir:

Tablo 1: *Huyadagmān ilahisinin 1. beyti*⁴⁵

	HY I/1a/b	Türkiye Türkçesi
Partça	<i>huyadagmān čē pad tu frawadād ud padʔirift tu wižēhišn / šahrđār kirbakkar kar abar amāh axšadāgīft</i>	Ne güzel talih(tir) ki seninle bildik ve senin dinini kabul ettik. Hükümdar, hayırlı olan (= Mani) bize merhamet et!
Soğdca	<i>(prn)xw(n)[ty xcy] ZY pr'β' /p(t)[y](cxš'y-m Z)[Y](y)-m ° / (tw)[' xyp](δ p)rm'n ° š(yr'nk'r's)[...]/ (tʔ)[w] (kw)n' z'rcn'wky(h)[*pr *m'xw]</i>	[Ne büyük] talihtir (ki) sayende kabul ettik ve (öğrendik) senin buyruğunu. Aziz ... merhamet et [bize]!
Çince ⁴⁶	262: 我等上相悟明尊，遂能信受分別說。 大聖既是善業 ⁴⁷ 體，願降慈悲普令悅 ⁴⁸	Işığın Yüce Tanrısını idrak eden biz ulular, apaçık sözlere inanabilir ve kabul edebiliriz. İyi amellerin vücut bulmuş hâli olan Büyük Aziz (=Mani), merhamet bahşetmek ve tüm insanları sevindirmek onu memnun etsin!

Yukarıdaki bölümün ne yazık ki Eski Uygurca çevirisi yoktur; ancak, biçimsel özelliklerden de anlaşılacağı gibi çevirmenler tatsız bir tercüme yapmak yerine mümkün olduğunca anlamı koruyarak manzum çeviriler yapmayı tercih etmektedirler. Bu kadar nitelikli çeviriler yapabilmek için hem erek dilde hem de kaynak dilde çevirmenin çok yetkin olması gereklidir. Dolayısıyla, kilisenin yazmanlarının pek çok dilde hünerli oldukları çıkarımını bu çok dilli metinlere dayanarak yapabiliriz.

Ayrıca, eserin oldukça kısa olan Eski Uygurca fragmanının metne yaptığı en önemli katkı, muhtemelen Çince tercümede unutulmuş bir dördlüğü içeriyor olmasıdır. Daha önce, kısaca sözünü ettiğimiz gibi Çince ilahinin girişinde “78 dördlük ihtiva eder” ibaresi açıkça yer almaktayken Çince bölüm toplam 77 dördlükten oluşmaktadır; dolayısıyla bir kıta eksiktir.⁴⁹ Unutulduğu düşünülen bu dördlük, tabloda belirtildiği gibi I. faslın 66. beytine denk gelen, Eski Uygurca karşılığı açıkça okunabilen “(Böyle) korkunç sesler onların arasında yoktur; yakıcı, sıcak rüzgâr esmez.” cümlesinin yer aldığı kısım olmalıdır. Aşağıdaki tabloda 65, 66. ve 67. beyitlerin mevcut dillerdeki karşılıkları gösterilmektedir.

⁴⁵ *Huyadagmān ilahisinin 1. beyti için bk. Özbay, a.g.e., 2020, 43.*

⁴⁶ Çince bölümlerin çevirisinde yardımcı olan arkadaşım Dr. Xue Li'ye teşekkür ederim.

⁴⁷ *Shanye* 善業 “iyi amel; sevap” anlamındaki sözcük P. Bryder tarafından Partça *kyrbakkar* sözcüğünü karşılamak için kullanılmıştır, X. Li, *Aspects of Manichaeism in the Uighur Kingdom: A Comparison of Two Manichaean Texts from Dunhuang and Turfan Area*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Institute für Iranistik, Freie Universitaet, 2017, 207.

⁴⁸ 262. kıta için bk. Ch. Tsui, a.g.e., 1943, 199.

⁴⁹ Krş. Ch. Tsui, a.g.e., 1943.

Tablo 2: Çince nüshada eksik olan kıta ve Eski Uygurca karşılığı

	HY I/65a-b ⁵⁰	Türkiye Türkçesi
Eski Uygurca	❖ <i>it ürdöki kuş üni, bulgağlı⁵¹ ämğätigli yavlak ün ol yerdä äştilmöz</i>	Köpek ürmeleri, kuş çığlıkları, karışık, sıkıntılı, kötü sesler o yerde işitilmez
Partça	{ <i>Hasarlı bölüm</i> }	---
Çince	327: 雞犬豬毛及余類，涅槃界中都無比，五類禽獸諸聲響，若言彼有無是處。 ⁵²	Tavuklar ve köpekler, domuzlar ve kediler (?) ve diğer hayvanlar Işık diyarında özgürdür; dört ayaklı canlıların ve beş türlü kuşların sesleri ve çığlıklarının orada olduğunu söylemek doğru değildir.
	HY I/66a/b	
Eski Uygurca	<i>korkunçig ätin⁵³ olar a(r)a yok küñürügli isig yel yeltirmez ❖</i>	(Böyle) korkunç sesler onların arasında yoktur; yakıcı, sıcak rüzgâr esmez.
Partça	[... *pad *hawīn] šahr nē ast ° ud wād / taftwādīg ° öd nē parwardid °	... onların ülkesinde olmaz ve yakıcı rüzgârlar orayı zapt edemezler.
Çince	--Çince metinde yer almayan eksik kıta--	
	HY I/67a/b	
Eski Uygurca	<i>kamag tünärigdä tumanta ... +da arıg or[un*] ... içrä yok.</i>	Tamamıyla karanlık ve pustan [uzaktır] ... (o) saf yerin içinde yoktur.
Partça	<i>až harwīn syāwag ° ud nizmān dūdēn pawāg ast hawīn ārām ud tār andar nē ast [°]</i>	Onların mekânları kutsaldır, koyu ve puslu dumanlardan (uzaktır) ve içlerinde karanlık yoktur.
Çince	328: 一切暗影及塵埃，極樂世界都無此，諸聖伽藍悉清靜，若有昏暗無是處。 ⁵⁴	Her türlü karanlık gölgeler, toz ve pislik sınırsız mutluluk içindekilerin dünyasından uzaktır. Bütün Azizlerin manastırları arı ve safır. Orada dert ve kasvetin olduğunu söylemek doğru değildir.

Bunların yanı sıra, eserin dört farklı dildeki çevirisinin bulunduğu tek ortak bölüm, Partça ilahinin I. faslındaki 69. beyte denk gelen satırlardır. Oldukça kısa birkaç satır içerse de bu ortak nokta, dinî metinler tercüme edilirken nasıl bir tutum izlendiğinin ipuçlarını da gösterdiği için kıymetlidir. Bu satırlara denk gelen Partça ve Soğdca kısımlar hasarlı; fakat anlaşılabilir

⁵⁰ *Huyadagmān* ilahisinin 65, 66 ve 67. beyitleri için bk. B. Özbay, a.g.e., 2020, 49-50.

⁵¹ *bulga-* EDPT 337, *bulga-ğlı* (geçmiş zaman sıfat-fiil yapma eki) “karışık, bulanık”.

⁵² 327. kıta için bk. Ch. Tsui, a.g.e., 1943, 206.

⁵³ *ät* “ses, özellikle hayvan sesi”; *ät-* “ötmek” krş. OTWF 304 ve UWN 2010, 200.

⁵⁴ 328. kıta için bk. Ch. Tsui, a.g.e., 1943, 206.

hâldedir. Eski Uygurca ve Çince kısımlar ise eksiksizdir. Özellikle Çince çevirinin belirgin bir şekilde diğer metinde olmayan fazladan bazı ifadeleri barındırdığı aşağıdaki tablonun son satırında görülebilir:

Tablo 3: İlahinin 69. beytinin bütün dillerdeki karşılığı ve Türkiye Türkçesi çevirisi⁵⁵

	HY I/69a/b	Türkiye Türkçesi
Eski Uygurca	❖ <i>ögrürlär ögrünçün yıdan igdilürlär, künin sanı yok olar tirig özinäñ</i> ❖	Mest olurlar, neşenin kokusuyla beslenirler. Günlerinin sayısı yoktur, o canlı özlerin.
Partça	<i>[wišminēn]d pad šād[ī]ft ° ud rā[mišn] / [... rō]žān padm[ān] ...</i>	Saadet ve huzurla memnuniyet içindedirler, ... (orada) günler sayılı (değildir)
Soğdca	<i>rt(y) [...]ZY pr prn β(.)[...] / βr-βwδ'nt ° rtš(n)[...] / pts 'yty mγ'(w)[n(?).]</i>	Ve ... /ve talihli ... / güzel kokulular ve onlar ... / süslenmiş tüm ...
Çince	330: 常樂歡喜無停息，暢悅心意寶香中，不計年月及時日，豈慮命盡有三終？ ⁵⁶	Her zaman memnun, keyifli, daima mesut; özgürce tat alan bedenler ve zihinler mis kokulu havada ne yılları ne ayları ne de saatleri ve günleri sayarlar. (Böyle bir hâlde) bir insan nasıl olur da hayatın sonundaki “uç yok oluş”tan korkabilir?

Tablo 3'teki Partça satırın diğerlerine göre daha kısa olduğu fark edilecektir; Soğdca bölüm hasarlı olduğu hâlde hemen aynı ifadeleri taşır. Eski Uygurca, özellikle de Çince bölümlerde ise asıl beyitte olmayan bazı fazladan anlatımlar vardır. Dinî topluluklar arasında kutsal metinler okunurken metnin asıl dili cemaatin ana dilinden farklıysa cemaatin akışı takip edebilmesi için sözlü açıklamalar yapılabilir. Bu durumla bugün de herhangi bir dinî toplulukta karşılaşmak mümkündür. Yine de bu gibi sözlü açıklamaların yazıya geçmesinin daha uzun sürede gerçekleşmesi beklenebilir. Bu da ilahinin Manihaistler arasında oldukça bilinen bir metin olması ihtimalini kuvvetlendirir. Özellikle Çincenin diğer dillerdeki karşılıklardan daha ayrıntılı olduğu görülebilir.

Eski Uygurca kısım ise Çince kadar olmasa da Partça ve Soğdca metinlerle karşılaştırıldığında daha açıklayıcıdır. Bunların yanında, bu bölüm, Soğdca versiyonla örtüşüyor gibi görünse de ifadelere yakından baktığımızda farklılaştıklarını görürüz. Örneğin, Eski Uygurca çevirideki *ögrünçün yıdan* [ögrünç+ün(ilgi durumu eki) yıd+an (araç durumu eki)] “neşenin kokusu(yla)” tamlamasına karşılık gelen ifade, Soğdca metinde *βr-βwδ'nt*⁵⁷ “güzel kokusu olanlar, güzel kokulular”dır. Partça ve Çince versiyonlar ise Eski Uygurcadan oldukça farklıdır. Dolayısıyla, şu hâlde elimizdeki hiçbir nüsha bir diğerinin doğrudan çevirisi gibi görünmemektedir.

Bunlarla birlikte, yukarıda söz edildiği gibi Manihaistler yerel kavramları çevirilerinde kullanabilmektedir. Örneğin, ilahide birkaç kez geçen, Mani'yi tasvir eden yaygın sıfatlardan biri olan Partça *kirbakkar* “muhsin, hayırlı olan”⁵⁸ sözcüğü, Çince metinde 涅槃王 *Niepan wang* “Nirvana'nın kralı” şeklinde karşılanmıştır.⁵⁹ Partça ve Soğdca metinlerde ise kavram bu

⁵⁵ 69. beyit için bk. B. Özbay, a.g.e., 2020, 50.

⁵⁶ 330. kıta için bk. Ch. Tsui, a.g.e., 1943, 206.

⁵⁷ DMSB, 55.

⁵⁸ DMMPP, 220.

⁵⁹ Ch. Tsui, a.g.e., 1943.

hâliyle yoktur ve bu tarz bir ifadeyle Batı Manihaizmi'nde karşılaşmak olası değildir. Bu nedenle, Manihaist metinler çalışılırken eserin hangi bölgede üretilmiş olduğu ziyadesiyle önem taşır.

Sonuç

Turfan Bölgesi gerek dünya gerekse Türk kültür tarihi açısından son derece etkileyici tarihî eserlere ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde, artık inanırı olmayan Manihaizm dinine ait en önemli ve zengin kaynaklar da yine bu bölgede bulunur. Manihaistler için çeviri, özellikle bu dinin elçisi Mani'nin de öğütleri doğrultusunda oldukça önemlidir. Manihaistlerin tercüme yaparken yerel terimleri kullanması neticesinde, Doğu ve Batı Manihaizmi, özünde aynı olan kavramları farklı şekillerde ifade edebilmektedir. Bu nedenle, yapılan çevirilerin erek dil odaklı olduğu söylenebilir. Yazımızda işlediğimiz *Huyadagmān* ilahisinin bugüne ulaşan farklı dillerdeki nüshalarında da bu durumu görebiliriz. Özellikle uzun ve çoklu çevirileri olan eserlerde, bazen kavramlar birbiriyle o kadar çok iç içe geçebilir ki ifadeler tamamen yanlış ve farklı yorumlara açık hâle gelir; bu nedenle, araştırmacıların bölgesel inançlar konusunda son derece dikkatli olması gerekir. Diğer yandan, bu ünlü metnin Eski Uygurca ve Çince olarak yalnızca I. faslının tek kopyasının olması da ilahinin, Manihaizm'in asıl dilleri sayılan İrani dillerdeki biçimlerinin daha yaygın olarak kullanıldığına işaret etmektedir.

KAYNAKLAR

- Asmussen, J. P. (1988), “Bar Kōnay, Theodore” *Encyclopædia Iranica*, Vol. III, Fasc. 7, 737-738.
- Biçer Özcan, Ş. (2018), “Uygur Minyatürlerinde Metin-Resim İlişkisi ve Sonrası”, *İSTEM* S. 31, 125-145.
- Boyce, M. (1954), *The Manichaean Hymn-Cycles in Parthian*, Oxford.
- Carter, T. F. (1925), *The Invention of Printing in China and Its Spread Westward*, Columbia.
- Clark, L. (1997), “The Turkic Manichaean Literature”, *Emerging from Darkness*, ed. Mirecki and BeDuhn, Leiden, 89-141.
- _____. (2013), *Uygur Manichaean Texts. Volume II: Liturgical Texts. Text, Translation, Commentary*, Turnhout. (Corpus fontium Manichaeorum. Series Turcica. 2.)
- Clauson, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford. (= EDPT)
- Durkin-Meisterernst, D. (2004), *Dictionary of Manichaean Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part I: Dictionary of Manichaean Middle Persian and Parthian*, Turnhout. (Corpus fontium Manichaeorum: Subsidia.) (= DMMPP)
- _____. (2014), *Grammatik des Westmitteliranischen (Partisch und Mittelpersisch)*, Wien. (ÖAW. Sitzungsberichte der Phil.-hist. Kl. 850. Veröffentlichungen zur Iranistik 73. Grammatica Iranica. 1.)
- Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon, I-II*. Wiesbaden. (Turcologica. 7.) (= OTWF)
- Gardner, I. (1995), *The Kephalaia of the Teacher: The Edited Coptic Manichaean Texts in Translation with Commentary*, Leiden. (NHMS, 37.)

Gulácsi, Zs. (2009), “A Manichaeian ‘Portrait of the Buddha Jesus’: Identifying A Twelfth- or Thirteenth-Century Chinese Painting from the Collection of Seiun-Ji Zen Temple” *Artibus Asiae*. Vol. 69, No. 1, 91-145.

_____. (2016), *Mani’s Pictures. The Didactic Images of the Manichaeians from Sasanian Mesopotamia to Uygur Central Asia and Tang-Ming China*, Leiden. (NHMS, 90.)

Klimkeit, H.-J. (1989), *Hymnen und Gebete der Religion des Lichts. Iranische und türkische liturgische Texte der Manichäer Zentralasiens. Eingeleitet und aus dem Mittelpersischen, Parthischen, Sogdischen und Uigurischen (Alttürkischen) übersetzt*, Opladen. (ARhWAW. 79.)

Kósa, G. (2011), “The Sea of Fire as a Chinese Manichaeian Metaphor: Source Materials for Mapping an Unnoticed Image” *Asia Major*, 3rd Series, Vol. 24, No. 2, 1-52.

Kudara, K., W. Sundermann, Y. Yoshida. (1997), *Iranian Fragments from the Ôtani Collection, Iranian Fragments unearthed in Central Asia by Ôtani Mission and kept at the Library of Ryūkoku University, Text volume and Facsimile volume. Facsimile Series of Rare Texts in the Library of Ryūkoku University 17*, Kyoto.

Le Coq, A. von, (1922), *Türkische Manichaica aus Chotscho III, Nebst einem christlichen Bruhstück aus Bulayiq*, Berlin. (APAW. Phil.-hist. Kl. 1922, 2) [Tıpkıbasım: SEDTF 1, 465-511]

Li, X. (2017), *Aspects of Manichaeism in the Uighur Kingdom: A Comparison of Two Manichaeian Texts from Dunhuang and Turfan Area*, (Yayımlanmamış doktora tezi) Institute für Iranistik, Freie Universitaet, Berlin.

Lieu, S. N. C. (1985), *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China: a Historical Survey. With a Foreword by Mary Boyce*, Manchester.

Ma, X. (2003), Monijiao Xiabu zan ‘Chusheng zanwen’ Xinkao – Yu Anxiwen, Suliwen, Huihuwen ziliao de bijiao [摩尼教《下部讚》“初聲贊文”新考 – 與安息文、窣利文、回鶻文資料的比較] A new study of the hymn “Primeval Voice” in the Manichaeian Hymnscroll – comparison of the evidence in Parthian, Sogdian and Uighur, in: *Ye Yiliang 叶奕良 (ed.), Yilangxue zai Zhongguo Lunwenji [伊朗學在中國論文集 (第三集)] A Collection of Essay on Iranian Studies in China III*, Beijing, 81-105.

MacKenzie, D. N. (1985), “Two Sogdian Hwrdgm’n Fragments”, *Papers in honour of Professor Mary Boyce II*, Liège, 421-8, Tf. 19-22. (Acta Iranica 25)

Morano, E. (1982), “The Sogdian Hymns of Stellung Jesu”, *East and West*, 32, (1/4), 9-43.

Müller, F. W. K. (1904), *Handschriften-Reste in Estrangelo-Schrift aus Turfan, Chinesisch-Turkistan. II. Teil*, Berlin. (AKPAW 1904. Anhang: Abhandlungen nicht zur Akademie gehöriger Gelehrter. Philosophische und historische Abhandlungen. 2.) [Tıpkıbasım: SEDTF 3, 7 – 123]

Özbay, B. (2019), *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*, Ankara. (AKDITYK. TDK. 1127. Eski Uygurca Kütüphanesi. 3.) (1. baskı 2014)

_____. (2019), “Mani’nin Kristal Mührü ve Manihaizm”, *Doğumunun 120. Yılında Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu Hâtıra Kitabı*, ed. F. Turan, Ö. Tabaklar, İstanbul, 441-447.

_____. (2020), *Manihaist Bir İlahi Huyadagmān: Partça, Soğdca, Eski Uygurca Metin ve Çeviri*, İstanbul. (Dil ve Dil Bilimi Dizisi. 3)

Rault, L. (2019), *L’Hymnaire manichéen chinois Xiabuzan 下部讚 à l’usage des Auditeurs*, Leiden. (NHMS, 94)

Reck, Ch. (2005), “Reste einer soghdischen Version von Huyadagmān I”, *Languages of Iran: Past and Present*, 2005, 153-163.

_____. (2010, 15 Mart) “Šābuhragān”, *Encyclopædia Iranica*, January 1, 2000. Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2021, <<https://www.iranicaonline.org>>.

Röhrborn, K. (2010), *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I. Verben, ab- – äzüglä-*, Stuttgart. (= UWN)

Sims-Williams, N. (1989), “A new fragment from the Parthian Hymn-Cycle Huyadagmān”, *Études Irano-aryennes offertes à Gilbert Lagard, réunies par C. H. de Fouchécour et Ph. Gignoux*, Paris, 321-331, Tf. 10-11.

Sims-Williams, N., D. Durkin-Meisterernst. (2012), *Dictionary of Manichaean Texts. Vol. III: Texts from Central Asia and China. Part 2: Dictionary of Manichaean Sogdian and Bactrian*, Turnhout. (CfM: Subsidia.) (= DMSB)

Sundermann, W. (1990), *The Manichean Hymn cycles Huyadagmān and Angad Rōšnān in Parthian and Sogdian, Photo edition. Transcription and translation of hitherto unpublished texts, with critical remarks*, London. (C II Supplementary Series Vol. II)

Tardieu, M. (2008), *Manichaeism*, Translated from the French by M. B. DeBevoise, Introduction by P. Mirecki, Urbana.

Tsui, Ch. (1943), “Mo Ni Chiao Hsia Pu Tsan, The Lower (Second?) Section of the Manichaean Hymns”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, (11), 174-213.

Waldschmidt, E., W. Lentz. (1926), “A Chinese Manichæan Hymnal from Tun-Huang”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (1), 116-122.

_____. (1926b), “Die Stellung Jesu im Manichäismus”, *APAW*, 4. Berlin.

Wilkens, J. (2000), *Altürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*, Stuttgart. (VOHD. 13, 16.)

Yoshida, Y. (2009), “A Newly Recognized Manichaean Painting: Manichaean Daēnā from Japan”, *Pensée grecque et sagesse d’Orient: Hommage à Michel Tardieu*, ed. M. A. Amir-Moezzi vd. Turnhout, 697-714.

Zieme, P. (1999), [Peter Bryder] “Huyadagmān”, *Geng Shimin Xian Sheng, 70 Shou Chen Ji Nian Wen Ji Beijing*, ed. Zeng-xiang Li, 252 – 275.

İlk Satır Arası Kur'an Tercümeleeri Üzerine Yapılan İncelemeler Hakkında Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Previous Examinations of Early Interlinear Quran Translations

*Mehmet YEŞİLKAYA**

ÖZ

Türk dilinin tarihî dönemlerinin incelenmesi açısından eski eserler oldukça önem taşımaktadır. Türkçenin diğer dillerle etkileşimi yönünden kayda değer incelemeler yapılabilmesi için araştırmacılar tarihî metinlerden faydalanmaktadır. Türk dilinin tarihî kaynaklarından biri de *ilk satır arası Kur'an tercümeleridir*. Kütüphanelerde bulunan *ilk satır arası Kur'an tercümeleri* olduğu iddia edilen eserler 14. ve 15. yüzyıllara aittir. Araştırmacıların ilgi duyduğu *ilk satır arası Kur'an tercümeleri* üzerine çok sayıda inceleme yapılmıştır. *Harezm Türkçesi ile yazılmış bir Kur'an tercümesi*, *Çağatayca Kur'an tefsiri*, *Eski Anadolu Türkçesi ile yazılmış bir Kur'an tefsiri*, *15. yüzyıl başlarında yazılmış Kur'an tercümesi ve anonim satır altı Kur'an tercümesi* bu kapsamda incelenen eserlerden bazılarıdır. Abdulkadir İnan, Murat Küçük, Hamza Zülfikar, Ahmet Topaloğlu bu eserler üzerinde kapsamlı çalışmalar yapan isimlerden bazılarıdır. Bu makalede, *ilk satır arası Kur'an tercümelerini* inceleyen eserler kıyas yoluyla değerlendirilmiş, eserlerde incelenen ses bilgisi, biçim bilgisi özellikleri madde başlıkları halinde verilmiş, tablo üzerinde gösterilmiştir. Çalışmanın sonunda adı geçen eserler üzerinde başka ne gibi çalışmalar yapılabilceği değerlendirilmiş, önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Orta Türkçe, Kur'an tercümeleri, Ses bilgisi, Şekil bilgisi, Söz varlığı*

ABSTRACT

Ancient manuscripts have great significance in that they shed light into the examination of the Turkish language in a historical context. Researchers often take advantage of historical texts in order to make comprehensive examination from the perspective of the Turkish language in interactive with other languages. A significant resource for the examination of the Turkish language in a historical context is *the early interlinear Quran translations*. The works acclaimed to be *the early interlinear Quran translations* date back to 14th and 15th centuries. There are many examinations on the early *interlinear Quran translations* which have been made by the researchers so far. Among those examinations made so far are a Quran translation made in Khorezmian Turkic language, a Quran interpretation in the Chagatai language, a Quran interpretation made in Old Anatolian Turkish, a Quran translation made in the early 15th century, and an anonymous Quran translation. Abdulkadir İnan, Murat Küçük, Hamza Zülfikar, and Ahmet Topaloğlu are among the researchers carrying out extensive work on those works of art. In this study, previous studies examining *the early interlinear Quran translations* are compared, the examined phonological and morphological properties are provided in tables. Recommendations for further studies are given and discussed in detail regarding the works analyzed.

* Dr. Programı Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, mehmetyes34@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0002-8905-3306>).

Keywords: Middle Turkic, Quran translations, Phonology, Morphology, Vocabulary

Extended Summary

The Turks have historically lived under the influence of several religions. They took an interest in Christianity during the 4th century, in Shamanism between 5th and 7th centuries, and in Islam during the early 9th century. During the 10th-12th centuries, Islam had widely spread among the Turks. At the time, Persians and Turks were the two great peoples adopting Islam. This thought is also reinforced by the fact that there are religious works of art produced in the Turkish language during this period. It is also highly probable that the early Quran translations made during that period.

Many linguists have studied ancient texts in Old Anatolian Turkish as well as Quran translations and have attempted to determine the phonological and morphological properties, and the vocabulary of the Turkish language and to what extent other languages have had an influence on it especially by focusing on the interlinear Quran translations.

According to examinations made by Abdülkadir İnan, there are four early Quran translations known by the scientists. The **first** of these is registered into the catalogue of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences. The **second** of these is registered into the catalogue of the Museum of Turkish and Islamic Arts. The **third** has been transferred to the Suleymaniye Manuscript Library from the Istanbul People's Manuscript Library. The **fourth** one is currently kept in John Rylands Research Institute and Library in Manchester.

Early Quran translations are as follows:

Interlinear translations:

- a) The work of art written in 1363 is currently registered into No. 2 of the catalogue of Hekimoğlu Ali Pasha Library under the Suleymaniye Manuscript Library. It was previously kept in Istanbul People's Manuscript Library.
- b) Registered in the catalogue of the Museum of Turkish and Islamic Arts (TİEM), No.73. It dates back to 1401.
- c) Registered in the catalogue of the Museum of Turkish and Islamic Arts (TİEM), No.40, A Quran Translation by Muhammed Bin Hamza, which dates to 1424.
- d) Registered into the catalogue of Topkapı Palace Manuscript Library, No. 252.

Interpretations:

- a) Registered into the catalogue of Topkapı Palace Museum Manuscript Library, Section of Ahmed III, which dates to the years 1453-1544 and was examined by Abdülkadir İnan and Hamza Zülfikar.
- b) Kept in the Library of Mevlana Museum in Konya No. 6624/91, which dates to the years 1543-1544 and was examined by Abdülkadir İnan ve Hamza Zülfikar.

Translations abroad:

- a) John Rylands Research Institute and Library in Manchester, the UK, Arabic Manuscripts Section 25-38.dfh (Toker, 2011)
- b) Academy of Sciences of Uzbekistan, Tashkent, No.2854.
- c) The Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, The Asiatic Museum, Cod.Mus.As.332 co-Wabidowb1914, No.2475.

Previous examinations on the early interlinear Quran translations and their content are as follows:

Interlinear Quran Translation in Khorezmian Turkic language: This is an early interlinear Quran translation made in 1363 and was examined in 1993 in a doctoral thesis by Gülten Sağol. In the study, the syntax of the elements of the sentence, vowel variations, vowel and consonant harmonies, elision, epenthesis, the use of inflectional and derivational affixes, indicative and subjunctive moods, compound tenses, interrogative sentences, and gerunds are examined. Also, a dictionary is presented as an attachment.

An Early Interlinear Quran Translation Made in Old Anatolian Turkish Period: Murat Küçük puts forward that this is the first interlinear Quran translation made in 1401. He examined derivational and inflectional affixes, indicative and subjunctive moods, substantive verb, gerunds, verb voices, repetitions, and phrases. He also examined the vocabulary.

A Quran Translation Made in the early 15th Century: Ahmet Topaloğlu focused on the morphological properties of the work and described how many lines there are and how many times Bismala is repeated. Spelling and phonological properties are given in a comparative manner in writing using Arabic and Latin alphabets. He also provided phonological and morphological analyses.

Anonymous Interlinear Quran Translation: There are two research articles and on doctoral thesis on this work by Yaşar Şimşek. In his study, he examined the words in the text and made a transcription. He also made phonological and morphological analyses of the work.

The examinations made on the precious studies are also tabulated with regards to the authors and titles. The examinations prove that there are many aspects perspectives to the analyses of those works regardless of whether they are originals, translations or Quran translations and interpretations. Those works can be examined and analyzed from many aspects and perspectives such as phonological and morphological properties, mode, sentence structure, syntax, vocabulary, sentence elements, parts of speech, etc. Several properties of the Turkish language have been highlighted through the study of those works. Those works have been previously the subject of undergraduate and graduate theses from the perspectives of vocabulary, phonological and morphological properties; and researchers have either provided transcriptions or undertaken extensive analyses and examinations. It is of great significance that the works which have been the subject of extensive analyses and examinations from the perspectives and aspects of phonological and morphological properties, mode, syntax, vocabulary, etc. be introduced to researchers to guarantee that further analyses and examinations of those works are carried into new generations in that the continuity of research has been ensured.

There are many interlinear Quran translations and interpretations in Turkey and abroad, which are not examined, or superficially examined. These works need to be examined thoroughly in order to make valuable contributions to the Turkish language. There is also a gap in the literature for comparative studies where Quran verses and chapters written in Uyghur alphabet are compared to those written in the Arabic language.

Giriş

Bu çalışmada *satır arası* veya *satır altı* tercümelere olarak adlandırılan ilk Kur'an tercümelerinden kısaca bahsedilmiştir. Çalışma kapsamında *ilk satır arası Kur'an tercümelerinden* birer tanesini Türk Dili alanında değerlendiren Gülten Sağol, Murat Küçük, Ahmet Topaloğlu ve Yaşar Şimşek'in eserleri incelenmiştir. Bu Kur'an tercümelere üzerinde başka ne gibi çalışmalar yapılabileceği, bu eserlerden Türk Dili alanında azami düzeyde nasıl istifade edilebileceği açıklanmıştır. Kur'an tefsirleri, ayet tefsirleri, Türk Dili alanında incelenmemiş satır altı tercümelere bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Bu çalışmada literatür taraması, veri toplama, veri işleme ve içerik analizi yöntemlerinden faydalanılmıştır.

Türkler tarih boyunca birçok dinden etkilenmişlerdir. Türkler dördüncü yüzyılda Hristiyanlığa, 5 ve 7. yüzyıllar arası Şamanlığa, 9. yüzyılın ilk yarısında ise İslam dinine ilgi göstermeye başladılar (İnan, 1961). Bu yüzyılda İslamiyet'le tanışan Türkler daha sonra topluluklar halinde Müslüman oldular. 12. yüzyıla gelindiğinde İslam dini Türkler arasında iyice yayılmıştı. Bu dönemde Farslar ve Türkler İslam dinine ilgi gösteren, İslam'ı benimseyen iki büyük millettir. Bu dönemde Türkçe dini eserlerin verilmiş olması da bu düşünceyi pekiştirmektedir. İlk Kur'an tercümelerinin de bu dönemlerde yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Fuat Köprülü ve Abdulkadir İnan'a göre ilk Kur'an tercümesi 11. yüzyılda yapılmıştır (Özkan, 2005). Ancak 11. yüzyıla ait Türkçe yazılmış bir Kur'an tercümesine henüz rastlanmamıştır.

Türkler için önemli bir yer tutan İslam dininin kutsal kitabı Kur'an- Kerim'in Türkçeye ilk çevrildiği dönemleri incelemek, bu dönemin Kur'an tercümelere ışığında Türkçenin yapısını, gramerini, gramatikal unsurlarını ortaya çıkarmak mümkündür. Bu nedenle birçok dilbilimci eski Anadolu Türkçesine ait metinlerin yanı sıra Kur'an tercümelerini de incelemiş, özellikle satır arası Kur'an Tercümelere üzerine yoğunlaşarak Türk dilinin ses ve şekil özelliklerini, söz varlığını, hangi dillerden ne derece etkilendiklerini ortaya çıkarmaya çabalamışlardır.

Kur'an ayetlerinin altına daha küçük ve farklı hatla kelime kelime Türkçelerinin yazılması yöntemiyle yazılmış tercümelere *satır arası Kur'an tercümelere* denilmektedir (Taş, Manisa İl Halk Kütüphanesindeki "Tefsîr-i Kur'an" Eseri ve Söz Varlığı Üzerine, 2018, s. 152). Bazı kaynaklarda *satır altı Kur'an tercümelere* ifadesi kullanılmaktadır. Bu konuda bir terim birliği bulunmamaktadır.

Abdulkadir İnan'ın yaptığı incelemelere göre bilinen en eski Kur'an tercümelere 4 tanedir. Bunlardan **birincisi** Sovyet R. İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsünde, **ikincisi** Türk-İslam eserleri müzesinde kayıtlıdır. **Üçüncüsü** İstanbul Millet kitaplığında iken daha sonra Süleymaniye Kütüphanesine nakledilmiştir. Bu eser üzerine Gülden Sağol doktora tezi yazmış ve eserin 1363 yılına ait olduğunu, Kıpçakça ve Oğuzca hususiyetlerin bulunduğu tipik Harezmi Türkçesi eseri olduğunu belirtmiştir (1993). **Dördüncüsü** Manchester kitaplığında (İnan, 1961). En eskileri bunlar olmakla birlikte, sonraki dönemlerde Kur'an tefsirleri, satır arası tercümelere, ayet, sure çevirileri sayısı da oldukça artmıştır. 1476 ile 1582 yılları arasında ait 16 adet Kur'an tercümesinin Türkiye'deki çeşitli müze ve kütüphanelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Abdulkadir İnan bunların nerelerde olduklarını detaylı olarak yazmıştır. 12-16. yüzyıllara ait 8 adet Doğu Türkçesi ile yazılmış Kur'an tercümesi bulunmaktadır, bunlardan en eskisi İstanbul Türk İslam eserleri müzesinde bulunandır (Özkan, 2005). İlk Kur'an tercümelerinden birincisi olarak yukarıda zikredilen eser kısmen satır arası tercüme, kısmen de tefsir şeklindedir. Diğer üçünün de çoğunlukla satır arası tercüme olduğu bilinmektedir. Satır arası tercümelerin tefsir şeklindeki tercümelerden, dil özelliklerini belirlemek açısından daha iyi olduğu söylenebilir. Türkçeye o dönemlerde yeni girmiş bir sözcüğün cümle bağlamında anlamı tahmin edilemezken, satır arası tercümelerde o sözcüğün Arapça hangi sözcüğe denk geldiği ve anlamı hakkında daha net bilgiler edinilebilir. Tefsirli tercümelere ise Kur'an'ın vermek istediği mesajı doğru bir yorumla iletmeyi gerektirdiğinden müfessire bir sorumluluk yükleyecektir (Yıldırım, 2012). Mustafa Toker ilk satır arası Kur'an tercümelerini şöyle sıralar:

1. *Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı, Cod.Mus.As.332 co-Wabidowb1914, No.2475.*
2. *Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii, No.2.*
3. *Türk İslam Eserleri Müzesi (TIEM), No.73.*
4. *Taşkent, Özbek İlimler Akademisi, No.2854.*
5. *Konya Mevlâna Müzesi Kitaplığı 6624/91.*
6. *Manchester (İngiltere), Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar 25-38 (Toker, 2011).*

2 ve 4. sıradaki eserlerin Harezmi dönemi, diğerlerinin Karahanlı dönemi eserleri olduğu tahmin edilmektedir. Mustafa Toker 1534-35 yıllarında yazılan eserin Kıpçak sahası eseri olduğu kanaatinde (Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi, 2011).

Üzerinde incelemeler yapılan satır arası Kur'an Tercümelerinden bir diğeri Muhammed Bin Hamza'nın Kur'an tercümesidir. Ahmet Topaloğlu tarafından incelenen bu eserin 1424 yılında tamamlandığı belirtilmekte ve ilk Kur'an tefsiri olduğunu iddia etmektedir (Topaloğlu, 1976). İlk tercümeleden sayılan dört eserin 14. Yüzyılda yazıldığı iddia edildiğine göre bu tercümenin dil özellikleri bakımından daha yeni bir döneme ait özellikler taşıdığı söylenebilir. Bu dönemlere ait olduğu bilinen en eski sure tefsiri ise 1422 yılına aittir (Topaloğlu, 1976). Sure tefsirleri arasında Fatiha, Yasin, Tebareke, İhlas gibi kısa sureler bulunmaktadır. Ahmet Topaloğlu, Kur'an-ı Kerim tefsir ve Tercümelere üzerine 39 ayrı inceleme yapıldığını belirtmiş, inceleme yapan isimler arasında Zeki Velidi Togan, Fuat Köprülü, Abdulkadir Erdoğan, Muhammed Hamidullah, Abdulkadir İnan, Cevdet Canbulat, Osman Keskiöglü, Hamza Zülfikar ve Fehmi Edhem Karat'ı sayar, diğerleri yabancıdır. İnceleme yapanların çoğu, bir makalesinde bu tercümeleden bahseden, tercümelere tanıtan, birkaç ayet hakkında karşılaştırma yapan veya birkaç sözcüğün anlamını vererek geçiştiren kişilerdir. Gülden Sağol, Ahmet Topaloğlu'nun belirttiği 39 isme 68 isim daha ekleyerek 107'ye tamamlamıştır (1997). Eklenen isimlerden çoğu lisans tezi çalışmaları, ayetler ve kısa sureler üzerine yapılan çalışmalardır. Bu isimlerden detaylı incelemeler yapanlar arasında A.K.Borovkov, Abdülkadir İnan, Janos Eckmann, Osman Keskiöglü, Muhammed Hamidullah, Zeki Velidi Togan ve Hamza Zülfikar sayılabilir. Hamza Zülfikar *Çağatayca Bir Kur'an Tefsiri* isimli makalesinde Çağatayca'nın dil özelliklerini, ses olaylarını detaylı olarak incelemiştir (1974). İki ciltten oluşan bu eserin bir nüshası Topkapı Sarayı müzesinde, diğere nüshası Konya Mevlâna müzesinde bulunmaktadır. Abdülkadir İnan ve Hamza Zülfikar tarafından incelenen bu eser Çağatay Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Türk lehçeleri hakkında bilgi veren Ufuk Tavkul Çağatay Türkçesi özellikleri hakkında ayrıntıları Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler başlıklı makalesinde açıklamıştır (Tavkul, 2003). Aynı şekilde Reşit Rahmeti Arat da bu konuda ayrıntılı bir inceleme yapmıştır (Arat, 1953). 1543-1544 yıllarına ait olan eser üzerinde Hamza Zülfikar doktora tezi yapmıştır. Murat Küçük 1401 yılına ait satır arası Kur'an tercümesi üzerine inceleme yapmış, konu üzerinde hem kitap hem makale yazmıştır. İncelemede ekler, kipler, filimsiler gibi şekil bilgisi konularıyla birlikte söz varlığı da detaylı olarak ele alınmıştır (Küçük, 2010). Bu eserde de yine yapılan incelemenin İlk Kur'an tercümesi olduğu iddia edilmektedir. Şinasi Tekin bilinen ilk Kur'an tercümesinin Karahanlıca ve istinsahının 14. yüzyıl başında yazıldığını söyler (2015, s. 37). Suat Ünlü bir makalesinde ilk Kur'an tercümelerini, bu tercümelelerin dil özelliklerini ve bu eserler üzerinde yapılan yüksek lisans doktora araştırmalarını detaylı olarak açıklamıştır (Ünlü, 2007), bu makalede ilk Kur'an tercümelere olarak TİEM 73, Anonim Kur'an Tefsiri, Rylands Kur'an Tercümesi, Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi isimleri zikredilmiş, eserler özellikleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bir başka çalışmada *Tefsiri'l-Lübâb Tercümesi* adlı eserin de 15. yüzyıla ait olduğu ifade edilmiştir (Taş, 2016, s. 107).

Bu bilgiler ışığında ilk Kur'an tercümelelerini şöyle sıralayabiliriz:

Satır arası tercümele:

- a) 1363 yılında yazılan Süleymaniye Kütüphanesi Hekim Ali Paşa Camii 2 numarada kayıtlı eser (daha önce millet kitaplığında).
- b) Türk İslam Eserleri Müzesinde kayıtlı (TİEM), No.73. 1401 yılına ait.
- c) Türk İslam Eserleri Müzesinde kayıtlı (TİEM), No.40 Muhammed Bin Hamza'nın Kur'an Tercümesi. 1424 yılına ait.
- d) Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Kitaplığı 252 numarada kayıtlıdır.

Tefsirli tercümelere:

- a) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 3.Ahmet bölümünde (1543-1544 yıllarına ait) Abdulkadir İnan ve Hamza Zülfikar tarafından incelenmiştir.
- b) Konya Mevlâna Müzesi kütüphanesinde bulunmaktadır. (1543-1544 yıllarına ait) Abdulkadir İnan ve Hamza Zülfikar tarafından incelenmiştir. 6624/91 numarası ile kayıtlıdır.

Yurtdışındaki tercümelere:

- a) Manchester (İngiltere), Rylands Kitaplığı Arapça Yazmalar 25-38.dfh (Toker, 2011)
- b) Taşkent, Özbek İlimler Akademisi, No.2854.
- c) Leningrad Asya Müzesi Kitaplığı, Cod.Mus.As.332 co-Wabidowb1914, No.2475.

İncelenen Eserler

Harezm Türkçesi satır arası Kur'an tercümesi:

1993 yılında Gül den Sağol tarafından yazılan bu doktora tezinde 1363 yılında yazılan satır arası Kur'an tercümesidir. İncelenen eser **Süleymaniye Kütüphanesi Hekim Ali Paşa Camii 2 numarada** kayıtlıdır. Daha önce **Millet kitaplığında** iken buraya taşınmıştır. Gül den Sağol'un bu eser üzerinde yaptığı çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde eser hakkında genel bilgi verilmiş, tercüme türleri açıklanmış, eserin **Doğu Türkçesine çevrilen ilk Kur'an tercümesi** olduğu iddia edilmiştir. Doğu Türkçesi ile yazılan 6 Kur'an tercümesi olduğu belirtilmiştir: Birincisi 1333-1334 yılında Şirazlı Hacı Devletşah tarafından yazılan eserdir. İkincisi İngiltere Manchester John Rylands Kütüphanesi 25-38 numarada kayıtlıdır. Üçüncüsü Özbekistan İlimler Akademisi kitaplığında kayıtlıdır. Dördüncüsü Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camiinde 2 numarada kayıtlıdır. Bu dördü satır arası tercümedir. İki tane de tefsirli tercüme bulunmaktadır. Birinci tefsirli tercüme anonim tefsir olarak bilinen Leningrad Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığında kayıtlı Orta Asya tefsiridir. Timur devrinde yazıldığı söylenmektedir (1360-1405). İkinci tefsirli tercüme ise Şeybaniler devrinde 16. Yüzyılın ilk yarısında yazılmıştır. İki nüshası bulunmaktadır. Birincisi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 3.Ahmet bölümünde, ikincisi Konya Mevlâna Müzesi kütüphanesinde bulunmaktadır (Sağol, Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi, 1993). Eserin dilinin sırasıyla Uygur-Karahanlı-Harezm yazı dili geleneğine dayandığı belirtilmektedir. Eser üzerinde Gül den Sağol tarafından şu incelemeler yapılmıştır: Cümle unsurlarının dizilişi, ses değişimleri, ünlü uyumu, ünsüz uyumu, ses düşmesi, ses türemesi, yapım ve çekim eklerinin kullanım biçimi, haber ve dilek kipleri, birleşik zamanlar, soru ekleri, fiilimsiler. Ayrıca eser TDK uyumlu transkripsiyon alfabesi ile yazılmış olup, çalışmanın sonunda sözlük eklenmiştir.

Anadolu Türkçesi dönemine ait satır arası ilk Kur'an tercümesi:

Murat Küçük, eserin ilk satır arası Kur'an tercümesi (1401 yılı) olduğunu söyler. Eserde yapım ve çekim ekleri, haber ve dilek kipleri, ek fiil, fiilimsiler, eylem çatısı, ikilemeler, tamlamalar incelenmiştir. Ayrıca söz varlığı değerlendirilmiştir.

15. yüzyıl başlarında yapılmış bir Kur'an tercümesi

Bu çalışmada Muhammed Bin Hamza'nın 1424 yılında tamamladığı Kur'an tercümesi incelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde Kur'an tercümelerinin türleri, ne zaman yazıldığı bilgileri verilmiştir. Ardından incelenen eserin özelliklerinden, harekeli oluşundan, metindeki hatalardan ve dil özelliklerinden bahsedilmiştir (Topaloğlu, 1976). Çalışmanın giriş bölümünde Molla Fenari ile Muhammed Bin Hamza hakkında bilgiler verilmiş, ikisinin aynı kişi olma ihtimalinden söz edilmiştir. İkinci bölümde eserin şekil özellikleri açıklanmış, kaç satır olduğu, kaç kez besmele yazıldığı gibi hususlar belirtilmiştir. İncelenen eserin bir sayfasının (Fatıha

sureti) fotoğrafı çalışmaya eklenmiştir. Eserin imla, fonetik özellikleri Arap ve Latin harfleri ile karşılaştırmalı yazılarak verilmiştir. Telaffuzundaki farklılıklardan söz edilmiştir. Müstensihin yaptığı hatalar iki başlık altında açıklanmıştır. Ardından eserin transkripsiyonu yapılmıştır. Esere ait ses bilgisi ve şekil bilgisi incelemesi bulunmamaktadır.

Anonim satır altı Kur'an tercümesi

Bu eser incelemesinde yazar iki makale halinde eserin söz varlığı hakkında bilgi vermiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı 252 numarada kayıtlı Satır arası Kur'an tercümesi incelenmiştir. Eser incelemesi ayrıca doktora çalışması olarak da sunulmuştur (Şimşek, Eski Anadolu Türkçesi satırarası Kur'an tercümesi (Topkapı nüshası, Giriş - metin - notlar - dizin), 2017). Çalışmaya erişim kısıtlanmış olup aşağıdaki bilgiler verilmiştir:

Bu çalışma, Türkçe satırarası Kur'an tercümelerinden Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Kitaplığı K. 252 numarada muhafaza edilen nüshanın çeviri yazısı ve söz varlığı üzerine bina edilmiştir. Giriş - Metin - Notlar - Dizin olmak üzere 4 ana başlıktan mütevellittir. Çalışmanın giriş bölümünde Türkçe satırarası Kur'an tercümelere ve bu tercümelere üzerine yapılan çalışmalar üzerinde durulduktan sonra, eserin tavsifi, tercüme tekniği ve tarihlendirilmesi yapılmıştır. Metin bölümü, eserin seslik özellikleri dikkate alınarak oluşturulan çeviri yazıdan ibarettir. Notlar bölümü, eserde öne çıkan söz varlığını incelemeyi amaçlamıştır. Bu bölümde, Türk dili tarihinde nadiren karşımıza çıkan kelimeler incelenmiş, bazı etimolojik açıklamalar yapılmıştır. Metnin söz varlığını ortaya koymak için hazırlanan dizin bölümü, bütün sözlük birimlerin alınması ile oluşturulmuştur. Çalışmada uygulanan yöntem, giriş bölümünde detaylı olarak anlatılmıştır (2017).

Bu açıklamada eser üzerinde ses ve şekil bilgisi yönünden bir inceleme yapıldığı kanaatine ulaşılmamıştır. Eser üzerinde yapılan *incelemelerde civşe-, cevüklük eyle-, duluncak, eğil kes-, ügsegü od, seninç senirmek* (Şimşek, Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesinin (Topkapı Nüshası) Sözvarlığı Üzerine Notlar, 2016), *alışdur-, bağışlan-, beşinci saçı, denüz eyle, götür-, koçu yir, oyayuk ol-, sekdi, sürgün, togdıçı, yavaş, yitütlik* (Şimşek, Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesinin (Topkapı Nüshası) Sözvarlığı Üzerine Notlar 2, 2017) kelimeleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır.

Eserlerde İncelenen Konular

İlk satır arası Kur'an tercümelere üzerinde yapılan incelemelerde, incelenen konular aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

Tablo 4: Eserlerde İncelenen Konular

Yazar	Gülden Sağol	Murat Küçük	Ahmet Topaloğlu	Yaşar Şimşek
Konular				
Cümle Unsurlarının Dizilişi	+	+	+	-
Kalınlık-İncelik Uyumu	+		+	-
Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu	+		+	-
Ünlü Değişmeleri	+		-	-
Ünsüz Değişmeleri	+		-	-
Ünlü Türemesi	+		-	-
Ünsüz Türemesi	+		-	-
Ünlü Düşmesi	+		-	-
Ünsüz Düşmesi	+		-	-
Aitlik Eki	+	+	-	-
İlgi Eki	+	+	-	-
Hal Ekleri	+	+	-	-
Zaman Ekleri	+	+	-	-
Soru Eki	+	+	-	-
Şahıs Ekleri	+	+	-	-
Emir Kipi	+	+	-	-
Şart Kipi	+	+	-	-
Birleşik Zaman	+	+	-	-
Filmsiler	+	+	-	-
Eylem Çatıları	-	+	-	-
Transkripsiyon	+		+	+
Söz Varlığı (Deyimler, Atasözleri, İkilemeler vs.)	+	+	-	+
Sözlük	+	+	-	+

Eserde incelenen konular belirtilirken, yüzeysel de olsa değinilen konulara + işareti konulmuştur. Bazı yazarların detaylı olarak incelediği bir konuyu bir başka yazar kısaca değinerek geçmiştir. Bu açıdan bakıldığında Türk dili açısından değer taşıyan her Kur'an tercümesinin birçok yönden incelenebileceği, incelenen konuların da detaylı olarak tekrar ele alınabileceği söylenebilir. Sadece transkripsiyonu yapılan bir eser inceleme yapılmış sayılamayacağı gibi, eserin dili, üslubu ses ve şekil özellikleri açısından yapılan değerlendirmeler de tam bir inceleme sayılamaz. Satır altı her Kur'an tercümesinin üslubu, dil özellikleri, söz varlığı birer hazine değerinde görülüp incelemeye devam edilmelidir. Kur'an tercümelere ve tefsirleri üzerine yapılan incelemelere bakıldığında, eserin çeşitli yönlerden ele alındıkları görülecektir. Kübra Yıldırım "Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslûp Özellikleri" isimli makalesinde tefsirlerde geçen birkaç edat ve kalıplaşmış söz üzerinde durmuştur (Yıldırım, 2012). Şinasi Tekin bir makalesinde eserin dil ve üslup özelliklerine değinmiştir (1973-1974), bir başka makalesinde ise Uygurca yardımcı cümleleri uzunca açıklamıştır (1965).

Bu incelemelere bakıldığında görülecektir ki eski Türkçe dönemine ait bir eser ister çeviri olsun ister Kur'an tercümesi veya tefsiri olsun birçok açıdan incelenebilecektir. Eserin ses özellikleri, şekil özellikleri, üslubu, cümle yapısı, söz dizimi, söz varlığı, cümle unsurları, sözcük türleri ve daha birçok açıdan incelenebilir. Türk dili açısından değerli sayılan bu kaynakların sadece transkripsiyonunu yapan isimler de bulunmaktadır. Esra Karabacak tarafından yazılan yayımlanmamış yaklaşık 2000 sayfalık doktora tezi buna örnek gösterilebilir (1992). Bu eserlerin defalarca çeşitli yönlerden farklı yazarlar/araştırmacılar tarafından incelenmesi mümkündür ve Türk Dilinin gelişimi açısından da gereklidir.

Sonuç

Türk dilinin belirli dönemlerine ait özellikleri göstermesi bakımından satır arası ilk Kur'an tercümelerinin ve Kur'an tefsirlerinin önemi bilinmektedir. Türk dilinin çeşitli özellikleri bu eserler üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Gerek söz varlığı gerekse ses ve şekil bilgisi yönünden bu eserler lisans, yüksek lisans ve doktora tezlerine konu olmuş, kimi zaman sadece transkripsiyonu ortaya konmuş, kimi zaman ayrıntılı olarak çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Ses ve şekil bilgisi, üslup, söz dizimi, söz varlığı gibi yönleriyle incelenmemiş eserler yeni araştırmacılara tanıtılmalı, bu eserlerin tüm yönleriyle yeniden incelenmesi sağlanmalıdır.

Yurtiçi ve yurtdışında henüz incelenmemiş veya yüzeysel incelemelerle yetinilmiş, ayrıntılı incelenmeyi bekleyen çok sayıda satır arası ve tefsirli Kur'an tercümesi bulunmaktadır. Bu eserler değerlendirilerek Türk diline katkıda bulunulmalıdır. Uygur harfleriyle yazılan Kur'an ayetleri/bölümleri ile Arap harfleriyle yazılan Kur'an ayetleri/bölümleri de incelenerek karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

Özkan, M. (2005). Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümelere Üzerine - I. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 39(39), 115-159.

Arat, R. R. (1953). Türk Şivelerinin Tasnifi. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 59-139.

İnan, A. (1961). *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercemeleri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ünlü, S. (2007). Kur'an'ı Kerim'in Türkçeye Çevrilmesi ve İlk Kur'an Tercümelere. *Dini Araştırmalar*, 9(27), 9-56.

Küçük, M. (2010). Eski Anadolu türkçesi Dönemine Ait (M.1401) Satır Arası İlk Kur'an Tercümesinde Yapı Bilgisi Tercüme Tekniği Söz Varlığı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*(17), 121-147.

Karabacak, E. (1992). Manisa İl Halk Kütüphanesindeki Satırarası Kur'an Tercümesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul.

Karahan, L. (2013). Oğuzcanın Anadolu'da Yazı Dili Olma Sürecine Dair Düşünceler. *Aşıkpaşa ve Anadolu'da Türk Yazı Dilinin Oluşumu Sempozyumu*, 219-228.

Korkmaz, Z. (1995). Eski Türkçede Oğuzca Belirtiler. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, 205-216.

Sağol, G. (1993). *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*. İstanbul: Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Sağol, G. (1997). Kur'an'ın Türkçe Tercüme Ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar. *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*(8), 379-396.

Şimşek, Y. (2016). Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesinin (Topkapı Nüshası) Sözvarlığı Üzerine Notlar. *Türkbilig*(31), 153-170.

Şimşek, Y. (2017). Eski Anadolu Türkçesi satırarası Kur'an tercümesi (Topkapı nüshası, Giriş - metin - notlar - dizin). *Yayınlanmamış Doktora Tezi*.

Şimşek, Y. (2017). Eski Anadolu Türkçesi Satırarası Kur'an Tercümesinin (Topkapı Nüshası) Sözvarlığı Üzerine Notlar 2. *Türkbilig*(33), 69-84.

Şimşek, Y. (2017). *Yök Tez Veritabanı*. 11 11, 2017 tarihinde Yök Tez Veritabanı: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alındı

Taş, İ. (2016). Tercüme-i Tefsiri'l-Lübâb Eserinin (Hâzin Tercümesi) Musa Bin Hacı Hüseyin El-İznîkî ve Başka Müellifler Tarafından Telif Edilmesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*(53), 92-110.

Taş, İ. (2018). Manisa İl Halk Kütüphanesindeki "Tefsîr-i Kur'ân" Eseri ve Söz Varlığı Üzerine. *Usul İslam Araştırmaları*, 29(29), 151-188.

Tavkul, U. (2003). Türk Lehçelerinin Sınıflandırılmasında Bazı Kriterler. *Kırım Dergisi*, 12(45), 23-32.

Tekin, Ş. (1965). Uygurca Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme. *TDAY Belleten*, 35-63.

Tekin, Ş. (1973-1974). 1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde 'olga-bolga' Sorunu. *TDAY-Belleten*, 59-157.

Tekin, Ş. (2015). *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* (2 b.). İstanbul: Dergah Yayınları.

Toker, M. (2011). *Anonim Satır Altı Kur'an Tercümesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Basımevi.

Topaloğlu, A. (1976). *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Yıldırım, K. (2012). Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslûp Özellikleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 2(7), 1217-1227.

Zülfikar, H. (1974). Çağatayca Bir Kur'an Tefsiri. *Türkoloji Dergisi*, 1(6), 153-195.

Tahir Harîmî Balcıoğlu: Hayatı ve Eserleri (1893-1951)

Tahir Harîmî Balcıoğlu: His Life and Works (1893-1951)

*Eren YAVUZ**

ÖZ

Tahir Harîmî Balcıoğlu, 1893-1951 yılları arasında yaşamış, çok sayıda eser kaleme almış bir fikir adamıdır. Tahir Harîmî'nin eğitim hayatı Edremit'te başlar, İstanbul'da Elmalılı Hamdi Yazır'dan aldığı derslerle devam eder. Ezher Üniversitesindeki eğitiminden sonra, Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesi'nde ihtiyat zabiti namzeti olarak görev yapmış, İngilizlere esir düşmüştür. Yaklaşık bir yıl süren esaretten kurtulduktan sonra başladığı Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki vaizlik memuriyetini, ölümüne kadar devam ettirmiştir. Tahir Harîmî Balcıoğlu, hayatının büyük bir kısmını Edremit ve çevresinde geçirmiş, maddî yetersizlik nedeniyle eserlerini bastıramamıştır. Çağdaş ilim, fikir ve edebiyat çevreleriyle ilişkilere sahip olmuş; Mehmed Âkif, Ruhi Naci Sağdıç, M. Rahmi Balaban, Hilmi Ziya Ülken, Mukrimin Halil Yinanç, Musa Carullah ve Eşref Edip gibi isimlerden oluşan bir kültür çevresi edinmiştir. İlimler tarihi, mitoloji, felsefe, tasavvuf, tarih, hatırat, roman ve şiir gibi farklı alanlarda eserler vermiş, Türkiye'de kütüphane tarihi ile ilgili ilk çalışmalardan birini kaleme almış, farklı dergilerde çok sayıda yazısı yayımlanmıştır. Kaynaklarda Tahir Harîmî hakkında birbirinin tekrarı olan kısıtlı bilgiler bulunmaktadır. Eserlerinin büyük kısmı ise yazma nüshalar halinde ve terekesinde yer aldığı için bilinmemektedir. Bu makalenin amacı, arşiv belgeleri ve kendi kaleminden çıkan metinleri ön plana alarak Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi vermektir. Çalışmanın ilk bölümünde, Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatına dair Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nde bulunan özlük dosyası, hatıratı ve kendisi hakkında yazdığı otobiyografik metinlerden elde edilen bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise müellife ait eserlerin nüshaları ve içeriklerine değinilecektir. Bu eserler; Tahir Harîmî'nin terekesindeki yazma metinleri, yazdıktan sonra Millet Kütüphanesi'ne vakfettiği çalışmaları ve basılmış kitaplarıdır. Çalışmanın sonunda ise çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan yazılarının bibliyografyası yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: Tahir Harîmî Balcıoğlu, biyografi, Edremit, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi, Birinci Dünya Savaşı

ABSTRACT

Tahir Harîmî Balcıoğlu is an intellectual who lived between 1893-1951 and wrote many works. Tahir Harîmî's education life begins in Edremit and continues with the lessons he took from Elmalılı Hamdi Yazır in Istanbul. After his education at Azhar University, he served as a reserve officer in the Palestine Campaign during the First World War, and was captured by the British for a year. He continued his ministry of preaching in the Presidency of Religious Affairs, which he started shortly after he was released from captivity, until his death. Tahir Harîmî Balcıoğlu spent most of his life in Edremit and its surroundings, and could not publish his works

* Dr. Programı Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı, İstanbul/Türkiye, erenyavuz@gmail.com (<https://orcid.org/0000-0003-2045-7473>).

due to financial insufficiency. He had relations with his contemporary scientific, intellectual and literary circles; He acquired a cultural circle consisting of names such as Mehmed Âkif, Ruhi Naci Sağıdıç, Mustafa Rahmi Balaban, Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç, Musa Carullah and Eşref Edip. He produced works in different fields such as history of sciences, mythology, philosophy, mysticism, history, memoirs, novels and poetry, wrote one of the first studies on library history in Turkey, and published many articles in different journals. There is limited information about Tahir Harimi in the sources, which is repetitive. Most of his works are not known because they are in manuscript copies and in his estate. The aim of this article is to give information about Tahir Harimi Balcıoğlu's life and works by highlighting archival documents and texts with his own words. In the first part of the study, there is information about Tahir Harimi Balcıoğlu's life from the personal file, memoirs, and autobiographical texts he wrote about himself in the Presidency of Religious Affairs Archive. In the second part, the copies and contents of the works of the author will be mentioned. These works are; the manuscripts in Tahir Harîmî's estate, the works he donated to the Millet Library, and published books. At the end of the study, there is a bibliography of his articles published in various newspapers and magazines.

Keywords: *Tahir Harîmî Balcıoğlu, Biography, Edremit, Archive of the Presidency of Religious Affairs, The First World War.*

Extended Summary

Tahir Harîmî Balcıoğlu is an intellectual who has been involved in many activities in the political, military and cultural conditions of his period throughout his life, which started in the last period of the Ottoman Empire and continued in the Republican Period. However, Tahir Harîmî was not as well known as his contemporary intellectuals, as he spent most of his life in and around Edremit and was far from the center of science and culture like Istanbul. Likewise, the fact that there is not enough information about his works and even that only a few of his works can be accessed is directly related to his lack of financial means to publish his books. The sources from which information can be obtained about Tahir Harîmî Balcıoğlu's life are divided into three. First, the registry file in the Archive of the Presidency of Religious Affairs is a source that gives direct information about Tahir Harîmî's life. In these documents, the stage of Tahir Harîmî's mission as a preacher in Religious Affairs can be followed. In addition, Tahir Harîmî's life can be determined from his birth to his death with the help of the copy of the identity card, the certified identity card, the certificate of his education in Egypt, the documents showing his military rank, and the doctor's reports about his illnesses. The autobiographical texts about himself are also primary sources. Secondary sources are the biographical writings about Tahir Harîmî. Born on April 23, 1893, Tahir Harîmî went to Istanbul after his first education in Edremit. Tahir Harîmî, who went to Egypt to study at Azhar University in 1912, was captured in the Palestine Campaign during the First World War. He spent most of his captivity in Egypt, where he was taken with his captive convoys, and his captivity ended on 10 September 1919. Tahir Harîmî, who started his duty as a preacher in the Presidency of Religious Affairs on 01.07.1938, continued this duty until the end of his life. He was treated for various diseases starting from 1939 until his death in September 1951, and died in Edremit on 18.09.1951. Tahir Harîmî, who was influenced by Mehmed Akif's poetry during the Second Constitutional Period, established a friendship relationship with Mehmed Akif in the later periods of his life. Tahir Harîmî, met with names such as Ruhi Naci Sağıdıç, Mustafa Rahmi Balaban, Hilmi Ziya Ülken, Mükrimin Halil Yinanç, Süheyl Ünver, Musa Carullah and Eşref Edip. His works are divided into three groups: the manuscripts in his estate, the works he donated to the Millet Library, and the books that were published. Hilmi Ziya Ülken, in a letter he wrote to Tahir Harîmî's family, recommends simplifying the book with regard to *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*, which is one of his unpublished books. His work *Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler* was written to complete the deficiencies he saw in Ebü'l-Âlâ Afif's book named *el-Melametiyye*

ve's-sufiyye ve ehlü'l-futüvve. Sünûhât-ı Esaret is Tahir Harîmî's memories of the days of captivity spent among the British soldiers for a year. In addition, there are twelve poems of Tahir Harîmî and his writings on literature in this memoir. *İnsanlığın Müstakbel Dini*, Tahir Harîmî's work on the relationship between humanity and the religion of Islam and that the problems experienced can be solved only with Islam consists of three volumes. In *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*, the definition of mythology and its importance for science and literature are emphasized, and the place of mythology and legends in Turkish, Iranian, Indian, Egyptian, Arab and Greek cultures is examined in the following sections. The book of *Şeyhülislam İbnü't-Teymiyye* consists of turning the relevant chapter of into a separate book in the XVII. *Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi. Semavî Dinlerin Mukaddes Metinleri* is the same as the section titled "Semavî Dinlerin Mukaddes Metinleri" in his book, *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler. Gün Görmeyen Sokak* is a novel written by Tahir Harîmî in his own handwriting and in Ottoman Turkish. *Edebiyatta Mitoloji* is about the influence of mythology on Western literature in the 14th and 15th centuries. *Naklî İlimler Tarihi*, is his work that he donated to the National Library. It focuses on how sciences such as the Qur'an, hadith, fiqh and kalam have developed since the past and how they have influenced our day. *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar* consists of two volumes that Tahir Harîmî donated to the National Library. Tahir Harîmî searches for the secret of truth, life, creation and science within the framework of philosophy-mythology. *Konya Selçuklu Sultanları ve Bâtınîler* is Tahir Harîmî's historical novel. The book, which the author donated to the Millet Library, was published in 2015. *Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları* was also donated to the National Library by Tahir Harîmî and published in 1940, 2017 and 2019. Tahir Harîmî mentions about the understanding of books in Islamic civilization, libraries and the history of libraries in the *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler*. It was published in 1931 and 2018. *Tarihte Edremit Şehri* is the work Tahir Harîmî wrote about Edremit, where he was born, grew up and spent most of his life, and was published in 1937. *Karnak Mabedinde Bir Gece* is the author's work on his visit to the Karnak Temple in Egypt and was published in 1938. Many of his articles have been published in periodicals such *Sebilü'r-Reşâd*, *Kutlu Bilgi*, *Mihrâb*, *Sırât-ı Müstakîm*, *Kaynak*, *Türk Dili*, *Karabük*, *Gençleryolu*, *Ceride-i Suftiye*, *Teârûf-i Müslimîn*, *Müslüman Sesi* and *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*.

Giriş

Tahir Harîmî Balcıoğlu, Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlayan Cumhuriyet Dönemi'nde devam eden hayatı boyunca Mısır'da eğitim görmüş, vaizlik memuriyetinde bulunmuş, bunun yanında tarih, edebiyat, felsefe ve ilahiyat alanlarında bilgi birikimini yansıttığı eserler kaleme almıştır. Ancak Tahir Harîmî'nin hayatı ve eserleri hakkında sınırlı ve birbirinin tekrarı bilgiler az sayıdaki kaynaktan yer almıştır. Bu durumun en büyük sebebi, Tahir Harîmî'nin hayatının büyük bir kısmını Edremit ve çevresinde geçirerek İstanbul gibi ilim ve kültür merkezinden uzak kalmasıdır. Özellikle eserleri hakkında yeterli bilginin olmaması hatta eserlerinin çok az bir kısmına ulaşılabilmesi de Tahir Harîmî'nin, çağdaşı fikir adamları kadar tanınıp bilinmesine engel olmuştur. Eserlerinin az biliniyor oluşu ise Tahir Harîmî'nin kitaplarını bastırarak maddî imkanlardan uzak olması ile doğrudan ilgilidir.

Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi veren ilk metinler Mustafa Onbay'ın *Edremit* gazetesinde "Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu" başlığı ile 1961 yılında kaleme aldığı yazı,¹ ve Mehmet Salim'in *Politika* gazetesinde yayımlanan "Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalıoğlu" başlıklı yazısıdır.² Zekeriya Özdemir de

¹Mustafa Onbay, "Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu", *Edremit*, 8 Ağustos 1961, 3; Mustafa Onbay, "Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu", *Edremit*, 9 Ağustos 1961, 3.

² Mehmet Salim, "Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalıoğlu", *Politika*, 23 Kasım 1999, 5.

Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e isimli ansiklopedik çalışmasında Onbay ve Salim'in yazılarından faydalanarak bir biyografi kaleme almıştır.³

Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında Yunis Balta'nın *Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası*⁴ ve Ceren Karpuz'un *Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri*⁵ adlı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Nurettin Midilli *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: Tarihçe, İşleyiş ve Organizasyon*⁶ adlı yüksek lisans tezinde Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi'ne bağışlanan kitapları dolayısıyla Tahir Harîmî'nin hayatından kısaca söz etmiştir.

Bu çalışmada yukarıda zikredilen kaynaklardan farklı olarak, arşiv belgeleri ve terekesindeki eserlerinden de faydalanarak Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun hayatı hakkında bilgi verilmesi, kaynaklarda geçmeyen ve adı geçse de içeriği bilinmeyen eserlerinin tanıtılması amaçlanmaktadır.

1. Hayatı

Tahir Harîmî'nin hayatı ile ilgili en önemli ve birincil kaynaklar Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi'nde bulunan özlük dosyası, esaret hatıraları ve yazma eserlerine düştüğü otobiyografik mahiyetteki notlardır. İkincil kaynaklar ise Tahir Harîmî hakkında daha önce kaleme alınmış biyografi metinleridir.

1.1. Doğumu ve Ailesi

Tahir Harîmî Balcıoğlu; tasdikli nüfus kağıdı suretinde,⁷ nüfus hüviyet cüzdanı suretinde⁸ ve memurlara mahsus tercüme-i hâl varakasında⁹ yer alan bilgilere göre hicri 1310'da Edremit'te doğmuştur. *Nakli İlimler Tarihi* isimli eserinin girişinde kendi kaleme aldığı tercüme-i hâl yazısında¹⁰ ise doğum tarihini rumi 11 Nisan Pazar 1309 senesi olarak kaydeder ki miladi olarak 23 Nisan 1893 tarihine tekabül etmektedir.¹¹

Tahir Harîmî kendisi hakkında bilgi verirken aile soyunu Şemseddin Fenarî'ye dayandırır.¹² Babasının dedesi İsmail Bahaüddin Efendi, devrin münevverlerinden Kethüzade Arif Efendi ile beraber Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi'nin müdavimlerindedir. Yeniçeriliğin

³ Zekeriya Özdemir, *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, (Ankara: Edremit Belediyesi, 2000), 544-545.

⁴ Yunis Balta, "Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası", (Yüksek lisans tezi. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019).

⁵ Ceren Karpuz, "Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri", (Yüksek lisans tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2021).

⁶ Nurettin Midilli, "Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: Tarihçe, İşleyiş ve Organizasyon", (Yüksek lisans tezi. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020), 68-69.

⁷ Tasdikli Nüfus Kağıdı Sureti, 1941, Dosya no: 23311, Gömlek no: 2794, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA).

⁸ Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti, 1938, 23311, 8111.1260, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

⁹ Memurlara Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, 1938, 23311, 1707.193, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

¹⁰ Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. AE Tarih 701-1, [I]. Bkz.: Ek-1.

¹¹ Tahir Harîmî'nin *Nakli İlimler Tarihi*'nin istinsahı ile ilgili yazdığı 1940 tarihli nota 47 yaşında olduğunu ifade etmesi de bu doğum tarihi bilgisini teyit etmektedir. Ceren Karpuz'un tez çalışmasının ekler kısmında gösterilen ve Tahir Harîmî'nin ailesi tarafından temin edilen nüfus kayıt bilgilerinde yer alan Miladi 01.07.1894 tarihi, Tahir Harîmî'nin özlük dosyasındaki belgelerle ve *Nakli İlimler Tarihi*'ndeki doğum tarihi bilgisi ile uyuşmamaktadır. Bunun yanında tezin içerisinde verilen 23 Nisan 1894 tarihi, aynı şekilde Zekeriya Özdemir ve Mehmet Salim'in verdiği 1892 ve Mustafa Onbay'ın verdiği 1882 tarihleri de hatalı kabul edilmelidir. Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Ali Emîrî, nr. AE Tarih 701-1, 354; Karpuz, "Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri", 9, 118; Özdemir, *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, 544; Onbay, "Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu", 3; Salim, "Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalcıoğlu", 5.

¹² Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Ali Emîrî, nr. AE Tarih 701-1, [I].

kaldırılması ve Bektaşî tekkelerinin kapatılması sonrası Kethüzade Arif Efendi Manisa'ya, Bahaüddin Efendi ise Biga'ya sürülmüş ve II. Mahmud devrinde sürgünde iken vefat etmiştir.¹³

Tahir Harîmî'nin babasının adı Hacı İbrahim Ethem, annesinin ismi ise Zeynep'tir.¹⁴ Evlenmeyen¹⁵ Tahir Harîmî'yi, Malik Aksel *Sanat ve Folklor* kitabında evlenmeyip sadece kitapla ilgilenmiş, geniş birer kütüphane sahibi olmuş pek çok kişiden biri olarak zikreder.¹⁶

1.2. Eğitimi

Tahir Harîmî, Edremit'teki ilk derslerini Pirinneci Hafız ve Demircizade isimli hocalardan alır.¹⁷ Edremit'te hafızlık eğitimi¹⁸ alan Tahir Harîmî, 1909 yılında İstanbul'a gider ve Elmalılı Hamdi Yazır'dan Arapça dersleri görür. Yine Elmalılı'nın tavsiyesiyle 1912 yılında Mısır'a gider¹⁹ ve Câmîü'l-Ezher'de iki sene müddetince yüksek İslam ilimleri eğitimi görür.²⁰ Buradaki hocalarından bazıları, Mısır müftüsü Şeyh Behid, Şeyh Sاملunî ve Tahir Harîmî'nin icazetnamesini veren Şükrü bin Hıfzî el-Medenî'dir.²¹ Tahir Harîmî'nin bildiği diller²² Arapça ve Farsça başta olmak üzere anlam çıkarmaya yetecek derecede İngilizcedir.²³

1.3. Askerlik görevi ve esarete düşmesi

¹³ Tahir Harîmî'nin büyük dedesi ile verdiği bilgilerden birisi de Bahaüddin Efendi'nin büyük bir kütüphanesi olduğu ve ehil olmayan kişiler nedeniyle bu kütüphanenin yok olduğudur. Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018), 451; Salim, “Unutulmuş Bir Araştırmacı”, 5.

¹⁴ Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti, 1938, 23311, 8111.1260, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; Memurlara Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, 1938, 23311, 1707.193, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

¹⁵ Çocuk sahibi olmayan Tahir Harîmî Balcıoğlu, yeğeni Sabahattin Kocabalcıoğlu'nu evlatlık almıştır. [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Evlatlık Sahibi Olduğunu Bildiren Müftülük Yazısı], 1951, 23311, 24641, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

¹⁶ Malik Aksel, *Sanat ve Folklor*, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971), 154.

¹⁷ Onbay, “Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu”, 3; Özdemir, *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, 544.

¹⁸ Balcızâde Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, [I]; Salim, “Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalcıoğlu”, 5; Özdemir, *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, 544.

¹⁹ Tahir Harîmî *Tarihte Edremit Şehri* kitabında, yörenin bir âdeti olarak hıfza başlayan çocukların Hafız Dede'nin kabrine götürüldüğünü, kabirden bir taş alındığını ve hafızlık tamamlanınca geri getirildiğini anlatır. Hafızlığa başladığında Tahir Harîmî de annesi Zeynep Hanım tarafından Hafız Dede'ye götürülür ve hafızlığın tamamlanması niyetiyle kabirden bir taş alınır. Tahir Harîmî, 1910 yılında *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yayımlanan “Taşrada Hutbe ve Hatipler” başlıklı yazısında ismini “Edremitli Balcızade Hafız Mehmed Tahir” olarak kaydetmiştir. Bu künyeden Tahir Harîmî'nin hafızlığını tamamladığı anlaşılmaktadır. Tahir Harimi Balcıoğlu, *Tarihte Edremit Şehri*, (Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1939), 137; Hafız Mehmed Tahir, “Taşrada Hutbeler ve Hatipler”, *Sırât-ı Müstakîm*, C.3. S. 73 (1325): 331.

Tahir Harîmî, *Tarihte Edremit Şehri*'nde evlenme ve düğün âdetlerini anlattığı bölümde çocukluğuna ait bir hatıra olarak düğünlerde zurnacıların ağızları tükürükle dolduğunda karşılıklarına geçerek ekşi erik yediğini, ağızları iyice sulanan zurnacıların üflemeyi keserek öfkelendiklerini, bu hallerini seyretmeyi çok sevdiğini nakleder. Balcıoğlu, *Tarihte Edremit Şehri*, 152.

²⁰ Mehmet Salim ve Enver Dolgun, 1914'te “Edremit” isimli bir uçağın Kahire'ye gelmesi üzerine Tahir Harîmî ve arkadaşlarının uçağı görmeye geldiklerini ve uçağın ismini gören Tahir Harîmî'nin heyecandan bayıldığını aktarırlar. Ancak Tahir Harîmî, yazılarında ve kitaplarında böyle bir hatırayı nakletmemektedir. Salim, “Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalcıoğlu”, 5; Enver Dolgun. Edremit Teyyaresi. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2021, <<http://www.tayyareci.com/bagisucak/edremit.asp>>.

²¹ Salim, “Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalcıoğlu”, 5; “Onbay, “Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu”, 3; Balcızâde Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, [I]; Özdemir, *Adramyttion'dan Efeler Toprağı Edremit'e*, 544.

²² Aslı Arapça Yazılı İcazetnamenin Mütercem Sureti, 1938, 23311, 8112.1261, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; Balcızade Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, [I].

²³ Tahir Harîmî esaret hatıratında esir Osmanlı askerlerinin birbirlerine lisan dersi vermesinden hareketle zamanın en önemli meselelerinden biri olarak lisanı ve lisan öğrenmeyi gördüğünü ifade eder. Ancak özellikle Batı dillerinin öğrenilmesi Osmanlı toplumunda nadirdir. Avrupalılar, Şark'ın şu an izi kalmamış medeniyetlerinin lisanlarını bile öğrenirken Osmanlı'da bir Batı lisanını düzgünce konuşabilen insan sayısı çok azdır. Tahir Harîmî'l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, *Sünûhât-ı Esaret*, (1135), 68.

²⁴ Balcızade Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, [I]; Nâsır İnal, “Edremit'te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harimî Balcıoğlu'nu Kütüphanesinde Ziyaret”, *Kitap ve Kitapçılık*, S. 13 (1936): 6.

Tahir Harîmî, Edremit Askerlik Şubesinde 15 Eylül 1333 tarihinde (15 Eylül 1917) ‘ikinci sınıf ihtiyat zabiti namzeti’ olarak askere alınır. 29 Temmuz 1334 tarihinde (29 Temmuz 1918) tarihinde ise Filistin cephesine gönderilir. Tahir Harîmî 8. ordunun emrine verilmiş; 46. fırka, 144. alay, 1. tabur, 3. bölükte görev yapmıştır.²⁴ 19 Eylül 1334’te (19 Eylül 1918) beraberindeki askerlerle birlikte İngilizlere esir düşer, 30 Eylül 1335 (10 Eylül 1919) tarihinde ise esaretten kurtularak aynı tarihte askeriye terhis edilir.²⁵

Tahir Harîmî, Nablus Savaşı’nda “Beynime inen sâika-i nagehanî zillet-i esaretin sefil sahifelerini kemal-i sûzişle gözlerimin önünde açtı, maddeten ber-hayat fakat manen ölmüş idim.”²⁶ sözleriyle anlattığı esarete nasıl ve nerede düştüğünü, esir olduğu dönemde kendisinin ve diğer askerlerin neler yaşadığını, *Sünûhât-ı Esaret* adlı hatıratının ‘Filistin Hezimetleri’ başlığı altında anlatır.²⁷ Tahir Harîmî ve üçüncü bölük askerlerinin bulunduğu tepe, 1334 yılında 18 Eylül’ü 19 Eylül’e bağlayan gece, düşman hücumuna uğrar ve topçu ateşi altına alınır. Üçüncü bölüğün askerlerinin siperlerde korunmaya çalıştığı tepe, daha sonra İngilizlerin süngü hücumunun hedefi olur ve dört tarafından çevrilir ki Tahir Harîmî’ye göre düşmanın taarruzunu düzensiz, perişan ve az bir kuvvetle engellemek zaten imkânsızdır.²⁸ Tahir Harîmî esarete düşmeden hemen önce bir İngiliz askerinin süngü hücumundan son anda kurtulur. Hatıratındaki ‘Geçirdiğim En Tehlikeli Dakika’ başlığı altında yaşadıklarını ve Osmanlı askerinin nasıl teslim olduğunu şöyle anlatır:

“Taarruz günü düşman sun’i sis ile saha-i ru’yetimizi tamamıyla setr etmiş, bulunduğumuz tepe kesif sis tabakasıyla boğulmuştu. Bundan istifade eden düşman piyadeleri yüz metre kadar sokulmuş, bir an tevakkuf eden topçu bombardımanını müteakip süngü hücumuyla siperlerimize doğru ilerlemişlerdi. İstikametime doğru bir İngiliz neferinin süngüsüyle hücumunu gördüm. Takriben yarım metre mesafede bir dest-i nagehanî, müstahlis bir mermi parçası neferi birden bire yere serdi. Elinden fırlayan silahın süngüsü siperin içinde üzerimden aştı. Bu tehlikeli ânın bu suretle savuşması üzerine kulağıma acı acı feryatlar geliyordu. Siperlerdeki efrad, düşmanın hunhar sine-i le’imine karşı saplamak üzere taşıdıkları süngülerinin ucuna mendillerini takmışlar ‘Teslim teslim’ diye bağırıyorlardı. Ben bu meftûriyet-i milliye karşısında gözlerimden kanlı yaşlar döktüm.”²⁹

Mehmet Salim ve Zekeriya Özdemir’e göre Tahir Harîmî, Kurtuluş Savaşı yıllarında Ayvalık cephesinde bulunmuş, Köprülü Hamdi Bey’in emrinde Edremit taburu takım komutanlığı görevini yerine getirmiştir. Ancak bu bilginin aksine³⁰ özlük dosyasındaki askeri safahatı gösteren belgeye göre Tahir Harîmî, Kurtuluş Savaşı’nda görev almamıştır.³¹ Bunun yanında, Tahir Harîmî, terhisinden sonra 1928 ve 1940 yıllarında iki defa daha silah altına alınır ve asteğmen rütbesiyle terhis edilir.³²

²⁴ Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti, 1938, 23311, 8111.1260, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

²⁵ Askerlik Safahatının Tasdikli Örneği, 1940, 23311, 3292, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; Askerlik Safahat Cetveli, 1941, 23311, 432, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

²⁶ Tahir Harîmî’l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, 28.

²⁷ Tahir Harîmî’l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, 23-74.

²⁸ Tahir Harîmî’l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, 23-29.

²⁹ Tahir Harîmî’l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, 37-38. Bkz.: Ek-2 ve Ek-3.

³⁰ Salim, “Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalcıoğlu”, 5; Özdemir, *Adramyttion’dan Efeler Toprağı Edremit’e*, 544.

³¹ Askerlik Safahatının Tasdikli Örneği, 1940, 23311, 3292, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA. Bkz.: Ek-4.

³² Askerlik Safahatının Tasdikli Örneği, 1940, 23311, 3292, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; Askerlik Safahat Cetveli, 1941, 23311, 432, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Tahir Harimi Balcıoğlu’nun Askerlik Vazifesine Davet Edilmesine Dair Müftülük Yazısı], 1940, 23311, 2516.283 Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Askerlik Terhis Belgesi], 1940, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

1.4. Memuriyeti³³

Memuriyetine 08.07.1935 tarihinde Edremit'in Avcılar Köyü'nün Yukarı Mahallesi'nde imam olarak başlayan³⁴ Tahir Harîmî, Diyanet İşleri Başkanlığına 19 Mayıs 1938 tarihinde bir arzuhal göndererek görev yaptığı caminin harap vaziyette olduğunu, Câmîü'l-Ezher mezunu olduğunu, kitaplar yazdığını, uygun görülürse Edremit merkez vaizliğine tayin edilmesini istediğini iletir.³⁵ 01.07.1938'de, 8 lira maaş³⁶ ile Edremit vaizliğine tayin edilen³⁷ Tahir Harîmî, Edremit müftüsü Osman Evin'in vefatı üzerine 30.06.1943 - 27.11.1943 tarihleri arasında müftü vekilliği görevi üstlenir.³⁸ 31 Ağustos 1948 tarihinde 40 lira maaş ile gezici vaizliğe atanan Tahir Harîmî bu görevini vefat ettiği 1951 senesine kadar sürdürür.³⁹

Özlük dosyasında bulunan belgelerden Tahir Harîmî'nin, vaizliğini nasıl icra ettiği, halk üzerindeki tesirinin nasıl olduğu ve ilçedeki diğer Diyanet görevlileri ile yaşadığı sorunlar takip edilebilmektedir.

1950 yılının Ramazan ayında halka daha faydalı olmak için İzmir'de bulunmayı talep eden Tahir Harîmî'nin Nazilli ve Ödemiş'te verdiği vaazlar halkın oldukça ilgisini çeker, büyük bir kalabalık tarafından takip edilir.⁴⁰ Bu tesir ile Ödemiş'in tuhafiyeci, kahveci, elektrikçi, bakkal, sıracı, ekmekçi, leblebici, yorgancı gibi esnaf ve bazı hane sahipleri imzaladıkları bir dilekçe ile, 1951 yılı Ramazan ayında yine Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun vaaz vermesini Diyanet İşleri Başkanlığından talep ederler.⁴¹

Tahir Harîmî müftülüğe teslim ettiği vaaz özetlerinde sahte vaizler hakkında kullandığı “yakası yağlı”, “beyni bağlı” ve “kendisi dağlı cehil reklamcısı” gibi ifadelerden dolayı Müftü Vahdi Erdoğan tarafından meslektaşlarına hakaret etmekle suçlanmış, daha sonraki yıllarda da yine Vahdi Erdoğan'ın müftülük komisyonunun kararlarını ifşa etme suçlamasıyla karşı karşıya kalmıştır. Diyanet komisyonunun yürüttüğü soruşturmada, ifadesi alınan Tahir Harîmî hakkında

³³ Tahir Harîmî esaretten kurtulup Edremit'e döndükten sonra Diyanet memurluğuna kadar baba mesleği olan balcılık ve balmumculuk ile meşgul olmuş, daha sonra Meclis-i Umumi vilayet azalığına seçilmiştir. 1935 tarihinde ise Edremit Halk Evi ve Neşriyat ve Yayın Şubesi başkanı olarak görev yapmıştır. Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, [I]; Memurlara Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, 1938, 23311, 1707.193, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

³⁴ Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti, 1938, 23311, 8111.1260, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

³⁵ [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vaizlik Görevi Talebine Dair Dilekçesi], 1938, 23311-1494.168, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Tahir Harîmî'nin vaizliğe atanmasıyla ilgili olarak kendisinden Ezher'den aldığı icazetnamesinin tercümesi, nüfus sureti ve hüsnühâl şahadetnamesi istenir. Hüsnühâl şahadetnamesinde Tahir Harîmî şöyle tarif edilir: “Edremidin Hekimzade mahallesinden Mehmet Tahir Harimi Balcıoğlu'nun adı sanı pak ve temiz alınlı ve hüsnü hali natık işbu ilmühaber talebi üzerin ita olundu. 07.06.1938” Memurlara Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, 1938, 23311, 1707.193, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Diyanet İşleri Başkanlığının Vaizlik Görevi Talebiyle İlgili Müftülüğe Gönderdiği Yazı], 1938, 23311, 1590, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

³⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı sicil kalemine mahsus hizmet cetvelinde yer alan bilgilere göre Tahir Harîmî, 1 Temmuz 1938 – 23 Haziran 1940 arasında 8 lira; 26 Ağustos 1940 – 14 Mayıs 1941 arası 8 lira; 15 Mayıs 1941 – Mayıs 1943 arası 10 lira; 1 Haziran 1943 – Aralık 1945 arası 15 lira; 1 Ocak 1946 – 14 Nisan 1946 arası 20 lira; 15 Nisan 1946 – 2 Şubat 1948 arası 25 lira; 3 Şubat 1948 – 29 Ağustos 1948 arası 30; Eylül 1948-Aralık 1949 arası 40 lira maaş almıştır. Hizmet Cetveli, DİBA, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; Sicil Karnesi, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

³⁷ [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vaizliğe Tayinini Bildiren Yazı], 1941, 23311, 740.754, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

³⁸ [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Müftü Vekilliğine Tayinini Bildiren Yazı], 1943, 23311, 2681, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Müftü Vekilliğine Başladığını Bildiren Kaymakamlık Yazısı], 1941, 23311, 4640, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

³⁹ [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Gezici Vaizliğe Tayinini Bildiren Yazı], 1948, 23311, 123.4314, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Gezici Vaizliğe Görevine Başladığını Bildiren Yazı], 1948, 23311, 740.754, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

⁴⁰ [Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Ödemiş Vaazlarıyla İlgili Ödemiş Müftülüğünün Yazısı], 1950, 23311, 11666, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

⁴¹ [Ödemiş Halkının Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vaazlarıyla İlgili Dilekçesi], 1951, 23311, 11397, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

kesinlikle suçsuz olduğu ve muhitinde iyi tanınan biri olduğu sonucuna varılmıştır. Tahir Harîmî hakkında şikâyetle bulunanlardan biri de Edremit Türk Hava Kurumu Şube Başkanı Mehmet Samıra Tedü'dür. Mehmet Samıra tarafından Müftü Mehmet Mecdüddin Bilgin'e 5 Eylül 1951 tarihinde yazılan bir dilekçede Tahir Harîmî, görevini kanunlara uygun olarak yerine getirmemekle suçlanır.⁴²

1.5. Hastalıkları ve vefatı

1939 yılından başlamak üzere ölüm tarihi Eylül 1951 tarihine kadar hemoroit, yüksek tansiyon ve çeşitli kalp rahatsızlıkları⁴³ nedeniyle tedavi gören Tahir Harîmî Balcıoğlu 18.09.1951 tarihinde⁴⁴ 58 yaşında iken Edremit'te vefat etmiştir.⁴⁵

1.6. Kültürel çevresi

Mehmed Âkif: Tahir Harîmî, Mısır'a gitmeden önce, 1908'de İstanbul'da eğitim görürken *Sırât-ı Müstakîm*'in ilk sayısında şiirini gördüğü Mehmed Akif'i bu tarihten sonra kendi deyimiyile bir veli gibi takdis eder.⁴⁶ Sonraki yıllarda Mehmed Âkif'ten Veda Haccı'nı tasvir eden bir şiir yazmasını rica eden⁴⁷ Tahir Harîmî, Mehmed Âkif'le yüz yüze geldiğinde hissettiklerini ve onun kendisi için önemini şöyle anlatır:

“Elini öpmek şerefine mazhar olduğum zaman bu derin iştihakımı hissetti. Bana çok iltifat gösterdi. Ben ona nezr-i ruh edecek derecede gönül bağlamıştım. Bütün şiirleri ezberimde, şahsiyeti hayâlimde idi. Gençliğin şiir ve hayâl ile dolu olan o devirlerinde o, benim için bir timsâl-i fazilet idi. Onun gibi olmak benim için en yüksek bir emel idi. Onu görmeyen, onun sesini işitmeyen, onun huzuruyla mest olmayan insanları bedbaht addediyorum. Mekke'ye hacı taşıyan deliler gibi, her gidişimde arkadaşlarımdan birkaç tanesini götürürdüm.”⁴⁸

⁴² [Müftü Vahdi Erdoğan'ın Şikayet Dilekçesi], 1945, 23311, 825, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Nisan Ayı Vaaz Hulasaları], DİBA, 1945, 23311, 1075, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Şubat ve Mart Ayı Vaaz Hulasaları], 1945, 23311, 37328, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Diyanet İşleri Başkanlığının Tahir Harimi Balcıoğlu Hakkındaki Tahkikatın Sonucunu Bildiren Yazısı], 1951, 23311, 1844, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Tahir Harimi Balcıoğlu Hakkında Fezleke ve İfade Tutanakları], 1951, 23311, 17461, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Diyanet İşleri Başkanlığının Tahkikat İsteğini Bildiren Yazı], 1951, 23311, 12020, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Mehmet Samıra Tedü'nün Şikayet Dilekçesi], 1951, 23311, 20938, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

⁴³ Tahir Harîmî, esaret hayatı ile ilgili hatıratında gerek bulunduğu yerlerin iklim ve coğrafi özellikleri, gerek verilen yiyeceklerin azlığı ve gerekse de İngilizlerin, esirleri asitfenik dolu fiçilerde yıkaması nedeniyle Osmanlı askerlerinin tifo, dizanteri, malarya gibi hastalıklara yakalandıklarını kaydeder. Ancak hatıratında içinde bulunduğu şartların kendi sağlığını nasıl etkilediğine dair bir bilgi vermez. Sadece, esir kampında kolayca ulaşabilmeleri nedeniyle şekerin çokça tüketildiğini ve sonunda şeker hastalığına yakalandıklarını söyler. Raporlarda yer almamakla birlikte Tahir Harîmî'nin, kendisiyle yapılan röportajdaki “Fakat sıhhatim çok bozuk, üç günde bir rahatsızlanıyorum. Bilhassa mide rahatsızlığı işimi bitirmektedir” ifadesinden mide rahatsızlığı olduğu da anlaşılmaktadır. Tahir Harîmî'l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, 43, 56; İnal, “Edremit'te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harimi Balcıoğlu'nu Kütüphanesinde Ziyaret”, 7.

⁴⁴ Mustafa Onbay, Tahir Harîmî'nin ölüm tarihini olarak Ağustos 1951 kaydederken, Mehmet Salim ve Zekeriya Özdemir vefat tarihi olarak 1953 yılını ifade eder. İki tarih de resmi belgelerdeki tarihlere göre hatalıdır. Mustafa Onbay, “Edremit Meşhurları: Tahir Harîmî Balcıoğlu”, Edremit, Ağustos 9, 1961, 3; Salim, “Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harimi Kocabalcıoğlu”, 5; Özdemir, Adramyrtion'dan Efeler Toprağı Edremit'e, 545.

⁴⁵ [Doktor Hilmi Adsan'ın Verdiği Rapor], 1945, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Edremit Belediye Hastanesinden Verilen Rapor], DİBA, 1951, 23311, 207, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Edremit Belediye Hastanesinden Verilen Rapor], 1951, 23311, 3637, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Memleket Hastanesinden Verilen Rapor], 1951, 23311, 270, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Müftülüğün Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vefatını Bildiren Yazı], 1951, 23311, 21480, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

⁴⁶ Hasan Basri Çantay, *Âkifname*, (İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966), 271; Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, Haz. Fahrettin Gün, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2011), 408.

⁴⁷ Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 408; Çantay, *Âkifname*, 272.

⁴⁸ Eşref Edib, *Mehmed Âkif: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, 408.

Ruhi Naci Sağdıç: Tahir Harîmî, *Mihrab* dergisinde yayınlanan *Seyran* adlı şiirinde “Pîrdaşım Fânî Dede Hazretlerine” ithafına yer verir.⁴⁹ Fânî Dede, İzmir’in Yunan işgali sırasında Mevlevî dergâhında gizlenen Edremitli şair ve yazar Ruhi Naci Sağdıç’ın dinî-tasavvufî şiirlerinde kullandığı takma isimdir.⁵⁰ Tahir Harîmî’nin dinî-tasavvufî bir şiirini pirdaşı Fanî Dede’ye ithaf etmesi ve *Sünuhât-ı Esaret* adlı hatıratına ismini “Tahir Harîmü’l-Mevlevî” olarak yazması⁵¹ kendisinin de İzmir Mevlevî dergâhına bağlı olduğunu gösteriyor. Bunun yanında Cumhuriyet’ten önce Tahir Harîmî ve Ruhi Naci Sağdıç, Kadîrî dergâhında da bir süre beraber bulunmuşlardır.⁵²

Mustafa Rahmi Balaban: Tahir Harîmî ile 1930 yılında Edremit’te tanışan M. Rahmi Balaban, Ramazan aylarında İzmir’de görüşerek yıllar içerisinde samimi dost olurlar. Öyle ki Tahir Harîmî’nin vefatından önceki son konuşmalarında, yaz aylarında Kazdağı Yaylası’nda buluşmak üzere sözleşirler. Rahmi Balaban, Tahir Harîmî’yi dini çağdaş ilimlerle bağdaştıran emsalsiz bir âlim olarak tarif eder.⁵³

Hilmi Ziya Ülken: Tahir Harîmî’nin dostluk ilişkisi kurduğu kişilerden biri de Hilmi Ziya Ülken’dir. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*’nı notlandırarak yayımlayan Hilmi Ziya Ülken, aynı şekilde *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*’ni edebiyat fakültesinde tanıtmış, yayımlanabilmesi için çaba harcamıştır. Tahir Harîmî’nin vefatından sonra da kitabın yayımlanması hususunda çabadan geri durmamıştır.

Mükrimin Halil Yinanç: Tahir Harîmî, *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*’nde Louis Massignon’un Hallâc-ı Mansûr hakkında çalışmalarından bahsederken bir hatırasını nakleder. Bu hatıranın kayda değer bir yönü ise Tahir Harîmî’nin Mükrimin Halil Yinanç ile tanışıklığını bize haber vermesidir:

“Hatta fazıl meslektaşım Profesör Mükrimin Halil Bey’in bana anlattığına göre İstanbul Şehzade Camii civarında bir sokak adının Hallâc-ı Mansûr olduğunu bilmem nereden öğrenen Massignon, Üstad’a yazdığı mektupta bunun tahkikini rica etmiş, Eski Harbiye Nezareti Harita Dairesi evrakları arasında uzun araştırmalardan sonra ele geçen bir İstanbul haritasında Şehzade Camii civarında Bozdoğan Kemerî yanındaki sokağın adının Hallâc-ı Mansûr olduğu görülmüştür.”⁵⁴

Eşref Edib: Tahir Harîmî’nin Eşref Edib’le olan ilişkisi yayımcılık üzerinde gelişmiştir. Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*’nin basılması konusunda da Eşref Edib’le görüş alışverişinde bulunur.⁵⁵

Musa Carullah: Eğitim için Mısır’da bulunduğu 1912’de Musa Carullah’ın Arapça kitaplarıyla karşılaşan Tahir Harîmî, Eşref Edib’in vasıtasıyla Musa Carullah ile tanışır. Tahir Harîmî ellerini öptüğü Musa Carullah’ın karşısında vücudunun sarsıldığını yazar. Bu tanışmadan sonra aralarında yaklaşık yirmi senelik bir dostluk başlar. Musa Carullah, Tahir Harîmî için tam ve mükemmel bir insan, İslâmî ilimlerde hür ve serbest düşünen nadide bir mütefekkindir.⁵⁶

Süheyl Ünver: Süheyl Ünver’in İstanbul Üniversitesi’nin tarihi ile ilgili hazırladığı kitapta kendisinden yazı istediği kişilerden biri de Tahir Harîmî’dir. Tahir Harîmî, Süheyl

⁴⁹ Balcıoğlu Tahir Harîmî, “Seyran”, *Mihrab*, C.1. S. 10 (1340): 311.

⁵⁰ Ozan Sağdıç, *Birinci Savaşın İkincisine*, (İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005), 155.

⁵¹ Bkz.: Ek-5.

⁵² Sağdıç, *Birinci Savaşın İkincisine*, 280.

⁵³ M. Rahmi Balaban, “Bir Âlim Daha Kaybettik”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 50 (1951): 2.

⁵⁴ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*, (Edremit: 1950), 2. Bkz.: Ek-6.

⁵⁵ Tahir Harimî, “Büyük İslâm Âlimi Musa Carullah’ı Nasıl Tanıdım [?]”, *Sebîlü’r-Reşâd*, C. 3. S. 65 (1949): 237-238.

⁵⁶ Tahir Harimî, “Büyük İslâm Âlimi Musa Carullah’ı Nasıl Tanıdım [?]”, 237-238.

Ünver’i, Henri Poincare’in âlim tanımından hareketle, hiçbir zorlama olmadan zorlu ve uzun çalışmalara kendisini mahkum eden bir şahsiyet olarak görür.⁵⁷

İsmail Habip Sevük: *Cumhuriyet* gazetesinde Kaz Dağı ile ilgili efsaneleri kaleme alan İsmail Habip Sevük, *Tarihte Edremit Şehri* kitabından yararlandığını belirtirken Tahir Harîmî’yi çocukluk arkadaşı olarak tanıtır.⁵⁸

2. Eserleri⁵⁹

Tahir Harîmî’nin eserleri terekesindeki ve yazdıktan sonra Millet Kütüphanesi’ne⁶⁰ vakfettiği yazma halindeki çalışmaları, basılmış kitapları ve çeşitli tarihlerde yayımlanmış yazılarından meydana gelir.

2.1. Basılmış kitapları

Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler: Tahir Harîmî, *Mihrab* mecmuasında aynı isimle yayınlanan iki makalenin ilgi görmesi sonucu genişletilmesiyle meydana gelen bu eserinde⁶¹ yazı ve lisan çeşitlerini, eski medeniyetlerin kütüphanelerini, kadim milletlerin mukaddes kitaplarını, İslam’dan önce ve sonra İslâm medeniyetindeki ilimlerin gelişimini kitabı merkeze alarak işlemiş ve İslam ülkelerindeki kütüphanelerin tarihini kaleme almıştır. Eserin üç nüshası bulunmaktadır. İlki Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış ve iki ciltten meydana gelen yazma nüshadır.⁶² Kitap, yazarı tarafından üç cilt olarak düşünülmüş ancak Balıkesir Meclis-i Umumîsinin eseri yayınlama talebi üzerine 1931 yılında Latin harfleriyle yayımlanmıştır.⁶³ Hilmi Ziya Ülken “Bu eser, Türk ve İslâm medeniyeti tarihini, Türk harsının tekâmülünü tetkik edecek kimselere rehberlik edecek ve birçok mühim membalara nüfuz imkânını temin edecek kıymettedir.”⁶⁴ sözleriyle *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler*’i değerlendirir. Kitap son olarak 1931 tarihli matbu nüsha esas alınarak Büyüyenay Yayınları tarafından yayımlanmıştır.⁶⁵

Tarihte Edremit Şehri: Tahir Harîmî’nin doğup büyüdüğü ve hayatının büyük kısmını geçirdiği Edremit ile ilgili kaleme aldığı bu eserinin *Edremit Şehri Tarihiyesi*,⁶⁶ *Tarihte*

⁵⁷ Tahir Harimi Balcıoğlu, “Fatih Devrinin İlmî Önemi Hakkında”, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, Toplayan Süheyl Ünver, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946), XII; Tahir Harimi Balcıoğlu, “Fatih Külliyesi İlmî Teşkilâtının Esası Olan İlimler ve Okutulan Eserler”, *Türk Tarih Kurumu Kurumlar 2013*, C. 1 (Türk Ankara: Tarih Kurumu, 2013), 6.

⁵⁸ İsmail Habip Sevük, “Kaz Dağı’nda Sarı Kız”, *Cumhuriyet*, 4 Mart 1944, 4.

⁵⁹ Tahir Harimî Balcıoğlu yazdığı kitapların yanı sıra çok sayıda kitaptan oluşan şahsî bir kütüphaneye de sahip olmuştur. Kendisiyle röportaj yapmak için evine giden Nâsir İnal, evin kitapla dolu halini şöyle anlatır: “Çökecek gibi duran merdivenleri dikkatle çıktım. Eşikte ‘Hoş geldiniz, safa geldiniz!’ diye iltifat eden üstatla birlikte odasına girdik. Üstat kitaplarının arasında yaşadığı için doğrudan doğruya şu meşhur kütüphaneye girmiştik. Burası oda mıdır, yoksa Sahaflar Çarşısı’ndaki kitap depolarından biri midir, bulunduğum yeri tayin edemedim. Tavanlara kadar duvarlar hep kitapla dolu... Odanın içinde ne oturacak ne de gezilecek bir karşı yer var. Kitap harmanları arasına düştüğümü zannettim.” İnal, “Edremit’te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harimî Balcıoğlu’nu Kütüphanesinde Ziyaret”, 6.

Tahir Harîmî, şahsî kütüphanesinin Diyanet İşleri Başkanlığına bağışlanmasını vasiyet eder. Tahir Harîmî’nin bu isteği büyük bir memnuniyetle karşılanır ve kitaplar Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi’ne taşınır. [Tahir Harimi Balcıoğlu’nun Kütüphanesinin Bağışlanması ile İlgili Diyanet İşleri Başkanlığı Yazısı], 1951, 23311, 21569, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Kitapların özet bir listesi için bkz.: Midilli, “Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: Tarihçe, İşleyiş ve Organizasyon”, 70-71.

⁶⁰ Tahir Harîmî Balcıoğlu, Millet Kütüphanesi’nde bir süre çalışmıştır. Mehmet Serhan Tayşi, Mustafa Birol Ülker, “Millet Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30 (İstanbul: TDV Yay., 2005), 71.

⁶¹ Tahir Harîmî, “Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler”, *Mihrab*, C. 1. S. 12 (1340): 364-372; Tahir Harîmî, “Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler”, *Mihrab*, C. 1. S. 13-14 (1340): 452-455.

⁶² Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler*, C. 1 (Edremit: t.y.), 180 s.; Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler*, C. 2 (Edremit: t.y.), 378 s.

⁶³ Balcıoğlu Tahir Harimi, *Tarihi Medeniyette Kütüphaneler*, (Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1931), 571 s.

⁶⁴ Hilmi Ziya Ülken, “Tahir Harimi: Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler”, *Felsefe Yıllığı: 1931-1932*, (İstanbul: Türkiye Matbaası, 1932), 348.

⁶⁵ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler*, 715 s.

⁶⁶ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Edremit Şehri Tarihiyesi*, (Edremit: 1926), 96 s.

Edremit Şehri,⁶⁷ *Tarihte Edremit Şehri*,⁶⁸ *Edremit Tarihiyesi*⁶⁹ ve *Edremit İle İlgili Yazılar*⁷⁰ başlıklarını taşıyan ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış beş yazma nüshası bulunmaktadır. Kitap 1937 yılında Edremit Halkevi Yayınları'nın birinci kitabı olarak Vilayet Matbaası'nda basılmıştır.⁷¹ Kitapta yer alan 'Edremit Civarında Türk Aşiretleri' başlıklı bölüm kitabın yayınlandığı 1937 yılı içerisinde gerçekleşen II. Türk Tarih Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş ve daha sonra bir makale olarak yayımlanmıştır.⁷²

Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları / Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları: Orta Asya ve Anadolu sahasında Şîî ve Batınî hareketleri ele alan eserin beş nüshası bulunmaktadır. İlk nüsha Tahir Harîmî'nin tuttuğu 17 sayfalık çalışma notlarından oluşmaktadır.⁷³ Eserin 101 sayfadan oluşan 1936 tarihli ikinci nüshası ise Tahir Harîmî tarafından Millet Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir.⁷⁴ Eser, Hilmi Ziya Ülken'in takdimi ve notlarının eklenmesiyle 1940 yılında Kanaat Kitabevi tarafından yapılan yayımlanmıştır.⁷⁵ Dördüncü nüsha, eserin Millet Kütüphanesi'ndeki yazma nüshası esas alınarak Latin harflerine aktarılarak Bilge Kültür Sanat Yayınları tarafından yayımlanmıştır.⁷⁶ Eserin beşinci ve son nüshası ise Hilmi Ziya Ülken'in mukaddime ve notlar eklediği, 1940 tarihli matbu nüsha esas alınarak Büyüyenay Yayınları tarafından yapılan baskısıdır.⁷⁷

Karnak Mabedinde Bir Gece: 1912 yılında Mısır'da bulunduğu sırada Kahire Ruhiyun Cemiyeti'ne üye olarak katılan Tahir Harîmî kendi deyimiyile cemiyetin en kuvvetli üyelerinden bir âlim ile Mısır'daki Luksor ve Karnak tapınaklarını gezer ve aynı kişinin Karnak mabedinde başından geçen ruhî hadiseleri anlatan bir eser olarak *Karnak Mabedi'nde Bir Gece*'yi kaleme alır.⁷⁸ Eserin dört nüshası bulunmaktadır. İlk üç nüsha Tahir Harîmî'nin kendi el yazısıyla kaleme alınmış olan ve asıl eseri zaman içerisinde meydana getiren müsveddeler halindedir.⁷⁹ 1938 yılında ise eser Balıkesir'de basılarak yayımlanmış, kitaba Karnak Mabedi'nin iç kısmını gösteren üç fotoğraf da eklenmiştir.⁸⁰ Ayrıca bu kitap, yine Tahir Harîmî'nin kaleme aldığı *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*'ın ikinci cildinde yer alan "Karnak Mabedi'nde: İlmin Tekâmül Yolu" başlıklı bölümün ufak değişikliklerle ayrı bir kitap olarak yayımlanmış halidir.⁸¹

⁶⁷ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Tarihte Edremit Şehri*, (Edremit: 1926), 92 s.

⁶⁸ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Tarihte Edremit Şehri*, (Edremit: 1926), 187 s.

⁶⁹ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Edremit Tarihiyesi*, (Edremit: 1926), 50 s.

⁷⁰ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Edremit İle İlgili Yazılar*, (Edremit: 1926), 128 s.

⁷¹ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Tarihte Edremit Şehri*, (Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1939), 175 s.

⁷² İlgili bildiri için bkz.: T. H. Balcıoğlu, "Edremit Civarında Türk Aşiretleri", *İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1943), 923-938.

⁷³ Balcıozade Tahir Harîmî, *Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları*, (Edremit: 1355), 17 s.

⁷⁴ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları*, Millet Ktp., Ali Emiri, nr. AE Tarih 1243, 101 s. Tahir Harîmî'nin kitabı Millet Kütüphanesi'ne vakfettiğini belirten not: "Emr-i hak olur da ben ölürsem bu kitabım Fatih'te Millet Kütüphanesi'ne vakfetmişimdir. Oraya teslim olunacaktır. 20/12/938 Tahir Harîmî Balcıoğlu." Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları*, Ali Emiri, nr. AE Tarih 1243, [I]. Bkz.: Ek-7.

⁷⁵ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, (Ankara: Kanaat Kitabevi, 1940), 271. Hilmi Ziya Ülken, Tahir Harîmî'nin yayınlanmak üzere kendisine gönderdiği eserin ismini Mukaddime kısmında *Anadolu Tarihinde Mezhep Hareketleri* ve Notlar kısmında ise *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları* olarak zikreder. Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, 5, 237.

⁷⁶ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türkler Arasında Şiilik Cereyanları*, Yayına Hazırlayan Dr. Ali Birbiçer, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2017), 216 s.

⁷⁷ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 284 s.

⁷⁸ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Karnak Mabedinde Bir Gece*, (Balıkesir: Vilayet Matbaası 1938), 3-4.

⁷⁹ Balcıozade Tahir Harîmî, *Karnak Mabedinde Bir Gece*, (Edremit: 1933), 15 s.; Balcıozade Tahir Harîmî, *Karnak Mabedinde Bir Gece*, (Edremit: t.y.), 15 s.; Balcıozade Tahir Harîmî, *Karnak Mabedinde Bir Gece*, (Edremit: 1937), 33 s.

⁸⁰ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Karnak Mabedinde Bir Gece*, 30 s.

⁸¹ Balcıozade Tahir Harîmî, *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*, Millet Ktp., Ali Emiri, nr. 34 AE Tedris 61, 58-102.

Konya Selçuklu Sultanları ve Bâtınîler: Tahir Harîmî'nin tarihî roman türündeki eseridir. Üç nüshası bulunmaktadır. İlk nüsha Tahir Harîmî'nin terekesinde yer almakta olup 50 sayfadan oluşur ve müellif hattıdır.⁸² Kitabın ikinci ve tekml nüshası da yine müellif hattı olup 23 Ağustos 1937'de tamamlanmış ve Millet Kütüphanesi'ne vakfedilmiştir.⁸³ Tahir Harîmî, 1936 yılındaki röportajında bu kitabının içeriğini genel olarak Anadolu Selçuklularının doğması ve yıkılması olarak açıklarken, tarihî kaynaklardan çokça yararlandığını da ifade eder.⁸⁴ Roman, Bilge Kültür Sanat Yayınları tarafından "Haşhaşiler" üst başlığı ile 2015 yılında yayımlanmıştır.⁸⁵

Fatih Külliyesi İlmî Teşkilâtının Esası Olan İlimler ve Okutulan Eserler: Süheyl Ünver'in hazırladığı Fatih Külliyesi çalışmasına katkıda bulunanlardan biri de Tahir Harîmî'dir. Bugünkü İstanbul Üniversitesinin ilk şekli olan Fatih Külliyesi'nde âlimlerin okuttuğu eserleri ve onların müelliflerini muhtasar şekilde anlatır. Tahir Harîmî'nin bu çalışması Türk Tarih Kurumu tarafından tarih yıllığında bir bölüm olarak yayımlandıktan sonra kitap olarak ayrı bir basımı da yapılmıştır.⁸⁶

2.2. Basılmamış kitapları⁸⁷

XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi: Eserin üç nüshası bulunmaktadır. Yazma iki nüsha Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmıştır.⁸⁸ Diğer nüsha ise eserin Latin harflerine aktarılmış ve daktilo edilmiş metninden meydana gelmektedir.⁸⁹ Hilmi Ziya Ülken tarafından Tahir Harîmî'nin ailesine 18 Şubat 1960 tarihinde *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*'nin yayımlanması ile ilgili bir mektup gönderilir. Mektuptan eserin daktilo edilmesinin yayıma hazırlanmak üzere gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Hem Tahir Harîmî ve Hilmi Ziya Ülken arasındaki ilişkiyi yansıtmaya hem de eser hakkında kaleme alınmış bir vesika olması nedeniyle mektubun metnini aynen aktarıyoruz:

"Efendim,

Ben Tahir Harimî Balcıoğlu'nun çok yakın ahbablarındanım. Sizin manevî evlâdı olduğunuzu öğrendim. Merhumun hayatında bazı eserlerini neşr ettiğim için, neşr edilmemiş eserlerinin de aynı suretle neşrine muvaffak olacağımı ümit ediyorum.

Kelâm Tarihi'ni bana göndermişti ve Edebiyat Fakültesinde tanıtmağa çalışmıştım. Fakat dilinin sadeleştirilmesi ve dactylographié edilmesi için iade edildi. Bu cihetlerin temin edildiğini zan etmiyorum. Şimdi bu eserin neşrini düşünüyorsanız bunu Diyanet İşleri veya İlâhiyat Fakültesi yapabilir. Fakat her şeyden önce yukarıda söylediği iki noktanın (ifadenin sadeleştirilmesi ve daktilo

⁸² Tahir Harimi Balcıoğlu, *Konya Selçukî Sultanları ve Batınîler*, (Edremit: 1937), 50 s.

⁸³ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Konya Selçuklu Sultanları ve Batınîler*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. 34 AE Tarih 1244, 229 s.

⁸⁴ İnal, "Edremit'te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harimî Balcıoğlu'nu Kütüphanesinde Ziyaret", 8.

⁸⁵ Tahir Harimî Balcıoğlu, *Haşhaşiler: Konya Selçuklu Sultanları ve Bâtınîler*, Haz. Ali Birbiçer, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2015), 352 s.

⁸⁶ Balcıoğlu, "Fatih Devrinin İlmî Önemi Hakkında", XII-XVII; Balcıoğlu, "Fatih Külliyesi İlmî Teşkilâtının Esası Olan İlimler ve Okutulan Eserler", 3-64; Tahir Harimi Balcıoğlu, *Fatih Külliyesi İlmî Teşkilâtının Esası Olan İlimler ve Okutulan Eserler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2016), XII-XVII.

⁸⁷ Kaleme aldığı eserlerin sağlığında sadece üç tanesi basılan Tahir Harîmî, verdiği röportajda konuyla ilgili şunları söyler: "Vallahi, ben yazdığım yahut da yazacağım eserin tabii cihetini hiç de düşünmem; onu ahlâfın kadirşinaslığına bırakırım. Kendi malî kudretim yoktur. Yoktur diye de kalemi kırıp atmış değilim. Bu kadar erbab-ı irfan bize yadigâr olarak binlerce kitap yazmışlar, kütüphanelerimiz bunlarla iftihar etmektedirler. İlim aşkıyla tetebbua girişenler arayıp buluyorlar. Ben de yazdıklarımın birer nüshasını İstanbul kütüphanelerinden birisine teberru ediyorum. Bu kâfi değil mi? Param olursa bastırırım." İnal, "Edremit'te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harimî Balcıoğlu'nu Kütüphanesinde Ziyaret", 7.

⁸⁸ Tahir Harimi Balcıoğlu, *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*, (1942), 226 s.; Tahir Harimi Balcıoğlu, *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*, (1942), 400 s.

⁸⁹ Tahir Harimi Balcıoğlu, *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*, (1942), 543 s.

ile yazılması hususlarının) temini lâzım gelir. Bunları orada yaptırabilerseniz yapınız. Muvafık görürseniz ben bu cihetlerini taahhüd ederim. Bir kaç nüsha yazdırıldıktan sonra Diyanet İşleri veya İlâhiyat Fakültesine tetkik edilmek üzere verilir. Benim İlâhiyat Fakültesinde ders vermek üzere Ankaraya gittiğim bir sırada -isterseniz- siz de oraya bu kitapla gelirsiniz. Lazım gelen yerlere müracaat eder ve görüşürüz.

Bu mesele için arzularınızı adresime bildirebilirsiniz. Bu işlerle meşgul olmayı çok yakın bir dostumun hatırasına hizmet ve vazife telakki ederim.

Bu vesile ile selamlar efendim.

İstanbul Edebiyat Fakültesi
ve Ankara İlâhiyat Fakültesi
Felsefe ve Sosyoloji Ord. Prof.
Hilmi Ziya Ülken⁹⁰

İslam'ın ilk devirlerini ve Yunan filozoflarını felsefî anlayışlarını ele alan Tahir Harîmî, felsefeye dair Müslümanlarda merak ve hevesin uyanmasının tarihini VIII. son yarısı olarak kaydeder. Eserde 17. yüzyıla kadar, İslam dünyasındaki kelam anlayışları üzerinde durulurken, İmam-ı Gazzâlî, İbn Teymiyye gibi isimlerin hayatı ve eserleri hakkında ayrı bölümler oluşturulmuştur.

Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler: Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 05.01.1948 tarihinde Edremit Müftülüğüne bir yazı ve beraberinde Mısır Birinci Faruk Üniversitesi Felsefe Bölümü başkanı Ebü'l-Âlâ Afifi'nin *el-Melametiyye ve's-sufiyye ve ehlü'l-fütüvve* isimli kitabının Arapça nüshası gönderilir. Bu yazıda, kitabın Tahir Harîmî tarafından en kısa sürede tercüme edilmesi ve Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilmesi istenmiştir.⁹¹ Ebü'l-Âlâ Afifi'nin bu çalışması, Sülemî'nin *Risâletü'l-Melâmîtiyye* adlı eserinin başına eklenen giriş yazısıyla birlikte neşridir.⁹² Tahir Harîmî, Ebü'l-Âlâ Afifi'nin bu eseri hakkındaki düşüncelerini *Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler* başlığıyla 28 Nisan 1948'de ayrı bir risale olarak kaleme almıştır. Tahir Harîmî'nin kendi el yazısıyla kaleme aldığı Osmanlı Türkçesi yazma nüshanın başında bu tenkitlerinin eserin tercümesinin başına konulduğu ifadesi yer alıyor ki eserin tercümesinin Tahir Harîmî tarafından gerçekleştirildiğini haber vermektedir.⁹³ Tahir Harîmî'ye göre Ebü'l-Âlâ Afifi, tasavvufun ortaya çıkış sebepleri hakkında bilgi vermediği gibi Osmanlı'daki tasavvuf kollarından Melâmîlik ve fütüvvetçiliğe çok az değinmiştir. Tahir Harîmî, bu iki eksikliği tamamlamak için *Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler*'i kaleme alır.⁹⁴ Ayrıca, Tahir Harîmî, konuyla ilgili *Sebilü'r-Reşad* dergisinde “Melâmîlik, Sufîlik, Fütüvvetçilik”⁹⁵ başlıklı bir yazı da yayımlamıştır.

Naklî İlimler Tarihi: Tahir Harîmî'nin yedi yıllık çalışma sonucu⁹⁶ kaleme aldığı bu eserin, Millet Kütüphanesi'nde iki yazma nüshası bulunmaktadır. İlk nüsha 5 mart 1933 kaleme alınmıştır ve asıl eserin müsveddelerinden oluşur.⁹⁷ Nüshanın baş tarafına sonradan eklenen bir not kağıdında Tahir Harîm, bu nüshayı Millet Kütüphanesi'ne vakfettiğini şöyle ifade eder:

⁹⁰ Mektup, daktilo ile temize çekilmiş XVII. *Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*'nin içerisinde bulunmaktadır. Bkz.: Ek-8 ve Ek-9.

⁹¹ [Diyanet İşleri Başkanlığının Tercüme Talebini Bildiren Yazı], 1948, 23311, 123.578, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

⁹² Mustafa Kara, “Ebü'l-Alâ el-Afifi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 10 (İstanbul: TDV Yay., 2006), 285.

⁹³ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler*, (Edremit: 1948), 21 s. Bkz.: Ek-10.

⁹⁴ Balcıoğlu, *Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler*, 1.

⁹⁵ Tahir Harîmî, “Melâmîlik, Sufîlik, Fütüvvetçilik”, *Sebilü'r-Reşad*, C. 1. S.19 (1948): 302-303.

⁹⁶ Balcıoğlu, “Fatih Külliyesi İlmî Teşkilâtının Esası Olan İlimler ve Okutulan Eserler”, 6.

⁹⁷ Balcıoğlu, *Naklî İlimler Tarihi*, Millet Ktp., Ali Emîrî, nr. AE Tarih 701, 406 s.

“Millet Kütüphanesi Müdüriyet-i Aliyyesine,

Telif ettiğim *Naklî İlimler Tarihi* namındaki eserimin müsevvedatını Ali Emirî Efendi Kütüphanesi'ne vakfediyorum. Benim vaktim ve naktim müsaid olduğu takdirde ve inâyet-i Hak ile inşallah tab'ına muvaffak olurum. Fakat bu imkâna nâil olmadığımı da nazar-ı teemmüle alarak ahcâr-ı muhîtiyeye mümâsil olan âsâr-ı eslâfın arasında bir damadan farkı olmayan bu kitap da o muhalledât-ı uzmânın yanında kaybolsun gitsin. Lütfen alacağı numaraya iş'âr ederseniz teşekkür ederim bayım. 22 Şubat 935”⁹⁸

Bu nüshanın diğer bir önemi eser başlamadan hemen önce Tahir Harîmî'nin kendi hayatıyla ilgili olarak “Müellifin Matbu ve Gayr-i Matbu Âsârı ve Muhtasar Tercüme-i Hâli” başlığı altında kendi hayatını kaleme aldığı ve eserlerinin isimlerini saydığı bir yazının bulunmasıdır.⁹⁹

İkinci nüsha ise yukarıda bahsi geçen müsveddelerin Tahir Harîmî'nin kendisi tarafından ve 1940 yılında istinsah edilmiş ve temize çekilmesiyle meydana gelmiştir.¹⁰⁰ Tahir Harîmî, eserin istinsahı bittiğinde nüshanın son sayfasına içerisinde biyografik bilgiler de barındıran bir paragraflık yazı kaleme alır. Burada istinsahı, sağlık sorunları yaşadığı ve 1940'ta üçüncü defa askeriyeğe dahil olamadan hemen önceki dönemde gerçekleştirdiğini şöyle anlatır:

“Bu kitabın istinsahında çektiğim zahmeti hiçbir eserimde çekmedim. Telifi bile bana bu kadar güç gelmedi. Hastalığım esnasında hep bununla meşgul oldum. Tam bir senede istinsah ettim. Bugün ise ahval icabı bütün ihtiyat zabitleri taht-ı silaha davet olunuyorlar. Ben de aynı sınıftayım. Kitabın istinsahı bitti. Bütün gayretlerimle iki gündür çalışıyorum. Allah'ın bî-nihâye lütfuyla şu dakikada ikmal olundu. Saat 2. Belki yarın silah başındayım. Tam kırk yedi yaşındayım. Cenâb-ı Hakk'ın keremleri cümlesinden kalemi bırakıp silaha, silahtan cami kürsüsüne kırk senedir yazdım, okuttum, okudum; hep mukaddes dinimin uğrunda ömrümü sarf ettim. Yarın huzur-ı ilâhîye ak yüzle çıkabilirsem ne bahtıyarım. Fakat a'mâle değil kerem-i ilâhîye güvendiğimden. Şefaat-ı Resul-i Ekrem'le, bütün ümmet-i Muhammedle handân ve şâdân olmayı dilerim. Velhamdülillahi Rabbil âlemin ve'l-âkıbetü'l-li'l-müttekîn.”¹⁰¹

Tahir Harîmî'nin bu eseri yazmaktaki amacı ‘naklî ilimler’ olarak adlandırılan Kur'an, hadis, fıkıh ve kelam gibi ilimlerin geçmiş devirlerden itibaren nasıl geliştiği ve günümüze tesirlerini izah etmektir.¹⁰² Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*'nin basılması konusunda Eşref Edib'in fikrini sorar, o da bu konunun Musa Carullah'la görüşülmesini tavsiye eder.¹⁰³ Almanya'dan basmak üzere müracaatların olduğu ancak Tahir Harîmî'nin İstanbul'da basılmasını istediği kitap, yayıncının “Pek ağır mevzu, satılması müşküldür” gerekçesiyle yayımlanmaz.¹⁰⁴

Sünûhât-ı Esaret. Tahir Harîmî'nin Mısır'daki esaret günlerinde kaleme aldığı şiirlerinden, esaret hatıralarından ve çeşitli fikrî konuları ihtiva eden yazılarından meydana gelmektedir.¹⁰⁵ Hatıratın başında Tahir Harîmî'nin üstünü çizdiği bir giriş metni bulunmaktadır. Bu metinden *Sünûhât-ı Esaret*'in Mısır'daki esaret günlerinde kaleme alındığı sonucuna

⁹⁸ Balcızade Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701, [II]. Bkz.: Ek-11.

⁹⁹ Balcızade Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701, [I].

¹⁰⁰ Balcızade Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, 354 s.

¹⁰¹ Balcızade Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, 354. Bkz.: Ek-12.

¹⁰² Balcızade Tahir Harîmî, *Naklî İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, 1.

¹⁰³ Tahir Harîmî, “Büyük İslâm Âlimi Musa Carullah'ı Nasıl Tanıdım [?]”, 237-238.

¹⁰⁴ “Edremit'te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harîmî Balcıoğlu'nu Kütüphanesinde Ziyaret”, 7.

¹⁰⁵ Tahîrî'l-Harîmî'l-Mevlevî, *Sünûhât-ı Esaret*, (1135), 108 s.

ulaşıyoruz. *Sünûhât-ı Esaret*'in içeriğini ve Tahir Harîmî'nin esaretle ilgili duygularını¹⁰⁶ yansıttığı için giriş metnine burada yer veriyoruz:

“Esaret günlerimizin merâretle mazide sırttan dakikalarını beraber geçirdik. Tel örgülerinin içinde şeydâ-i hayattan cüdâ bülbül gibi nâleler, gonca-i hürriyete muâşâkalar, derûnî müşafeheler dökerdik! Kahire'nin şems-i sûzân-ı esaretiyle yanan kalbimizin fevvâre-i te'sirlerinden şu nâciz sünûhât meydana gelmişti. Ruhumuzun heyecan ve hicranları telh-kâm ömrün matemî anlarında gözlerimizden akan seylâbe-i hüznler şu sahifeleri meydana getirdi. Bu kitap maddeten benimse de mânen senindir. Zira bütün bu havâtıf-ı vicdânın meşârik-i ilhâmâtı sen idin. Birlikte ağladık. İşte göz yaşlarımızın bize hediye ettiği bir ‘kitâbe-i mâtem-i sünûhât’ ki o da esarette idi.”¹⁰⁷

Sünûhât-ı Esaret, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tahir Harîmî'nin on iki adet şiiri ve ‘Filistin Hezimetleri’ başlığını taşıyan esaret hatıraları yer almaktadır. İkinci bölümde ise ‘Kendi Nokta-i Nazarımca Felsefe-i Hayat’, ‘Gâye-i Hayat’¹⁰⁸, Felsefe-i Din ve Hikmet-i Şerâyi’, ‘Akıl ve Kuvve-i Akliyye’, ‘Kuvve-i Hissiyeye’, ve ‘Edebiyat’ başlıklı yazılar bulunur.

Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar: Tahir Harîmî'nin kendi el yazısıyla kalem aldığı ve Millet Kütüphanesi'ne vakfettiği¹⁰⁹ bu eser iki ciltten meydana gelmektedir. Birinci cilt 22 Ağustos 1928 tarihinde¹¹⁰, ikinci cilt 15 Eylül 1928 tarihinde tamamlanmıştır.¹¹¹ Bu eser, edebî bir kurgu içerisinde Tahir Harîmî'nin dört rüyasından oluşur. Bu rüyalarda felsefe-mitoloji çerçevesi içerisinde Doğu'dan ve Batı'dan pek çok âlim ve filozofun ruhları bir araya gelerek hakikat, hayat, tekevvün ve ilmin sırrını çözmeye çalışır. Bu yönüyle içerisinde münazaraların bulunduğu felsefî bir roman olarak adlandırılabilir.

Şark Milletleri Mitoloji Tarihi: Tahir Harîmî'nin bu eserinin kendi el yazısı ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme aldığı dört nüshası bulunmaktadır. Bunlardan üçü müsvedde ve çalışma notları mahiyetindedir.¹¹² Çalışmanın son ve tekml nüshası 1950 tarihinde kaleme alınmıştır ve 173 sayfadır.¹¹³ Eserde, ilk önce mitoloji, efsane ve hurafelerin edebiyat, ilim ve tarihteki önemi üzerinde durulur. Daha sonraki bölümlerde Türk, İran, Hind, Mısır, Arap, Yunan kültüründe

¹⁰⁶ Tahir Harîmî'nin “hadisat-ı rûz-merrenin gelişigüzel bir not defteri” olarak kabul ettiği bu hatıratla, İttihat ve Terakki hakkındaki eleştirilere de yer verilmiştir. Esir düştüğü andaki düşüncelerini ‘Bu Dakikada Düşündüklerim’ başlığı altında anlatan Tahir Harîmî devlet idaresi, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi, hukuk ve ekonomi gibi konularda İttihat ve Terakki'ye pek çok ağır eleştirilerde bulunur. Tahir Harîmî'ye göre ülkenin idaresini İttihat ve Terakki'nin ele almasıyla her tarafın bir gül bahçesi olacağı zannedilirken sonuç korkunç olmuş, Meşrutiyet bu ülkenin insanları için bir musibet halini almıştır. Harp için para, asker, askerî vasıtalar ve muktedir kumandanların şart olduğu kabul edilmeden Birinci Dünya Savaşı'na girmek mağlubiyetin sarsıcı darbelerini davet etmiştir. Bunun yanında Türk askerlerinin esaret altında sergilediği davranışlar ahlâkî bakış açısıyla değerlendirilmiş, esaret döneminde bizzat şahit olunan davranışlardan yola çıkarak İngiliz askerlerinin ve genel olarak İngiliz milletinin karakterini de tahlil edilmiştir. Tahir Harîmî'l-Mevlevî, “Filistin Hezimetleri”, 23-74.

¹⁰⁷ Tahirü'l-Harîmî'l-Mevlevî, *Sünûhât-ı Esaret*, [I]. Tahir Harîmî, bahsi geçen yazının üstünü çizmiş, yazının bulunduğu sayfaya numara vermemiştir. Eserin kendisi tarafından yazılmış olan sayfa numaraları bir sonraki sayfadan başlamaktadır. Bu nedenle yazının olduğu sayfanın numarası [I] ibaresiyle gösterilmiştir. Bkz.: Ek-13.

¹⁰⁸ Bu yazı *Ceride-i Sufiye*'nin 22 Mayıs 1334 tarihli nüshasında aynı başlıkla yayınlanmıştır. İlgili yazı için bkz.: Şeyh Tahirü'l-Harîmî, “Gâye-i Hayat”, *Ceride-i Sufiye*, C. 5. S. 141 (1334): 399-401.

¹⁰⁹ İkinci cildin iç kapağında Tahir Harîmî'nin yazdığı not: “ 30/12/938 Bu kitaplar[ı] ben öldüğüm takdirde Fatih'te Millet Kütüphanesi'ne vakfetmişimdir.” Balcızade Tahir Harîmî, *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. 34 AE Tedris 61, [I]. Bkz.: Ek-14.

¹¹⁰ Balcızade Tahir Harîmî, *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*, Millet Ktp., Ali Emirî, nr. 34 AE Tedris 60, 103 s.

¹¹¹ Balcızade Tahir Harîmî, *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*, Ali Emirî, nr. 34 AE Tedris 61, 104 s.

¹¹² Tahir Harimi Balcıoğlu, *Şarkî Milletlerde Tarih-i Esatir ve Efsanelerin Ehemmiyeti*, (Edremit: 1942), 95 s.; Tahir Harimi Balcıoğlu, *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*, (Edremit: 1942), 37 s.; Tahir Harimi Balcıoğlu, *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*, (Edremit: 1943), 122 s.

¹¹³ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*, (Edremit: 1950), 173 s.

mitoloji ve efsanelerin yeri incelenmiş; kutsal ağaçlar, sular, hayvanlar, dağlar, kuşlar ile ilgili efsane ve mitolojik anlatılar da ayrı başlıklar halinde ele alınmıştır.

Şeyhülislâm İbnü't-Teymiyye: Bu eser, daha önce *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*'nden yer alan İbni Teymiyye'nin hayatı, ailesi, fikirleri, eserleri, münazaraları, mektupları, takipçileri ve sonraki nesillere tesiri ile ilgili bölümlerin ve “Kelâm ve Felsefenin XII. Asırdan Sonra Canlanma Hareketleri”, “XV'inci Asırdan XVII'inci Asra Kadar İslam Dünyasının İlim ve Siyaset Bakımından Manzarası”, “Tarihte Gürganilerle Osmanlıların Zuhuru, İlim ve Fikir Hayatının Durumu”, “Timur Devrinin İki Büyük Felsefeci ve Kelamcısı: Allame Saadeddin-i Taftazani – Seyyid-i Şerif-i Cürcani”, “Garbî Asya'da Osmanlı Türkleri ve İlim Hareketleri”, “Osmanlılar Devrinde Fıkıh, Kelâm, Felsefe İlimleri” ve “Felsefenin Yükselmesi, İslam Kelâmının Tamamıyla Felsefeye İntikali” başlıklı bölümlerin¹¹⁴ ayrı bir kitap olarak hazırlanmış şeklidir.¹¹⁵

[Semavî Dinlerin Mukaddes Metinleri]: Müellif hattı nüshanın başında eksik sayfalar bulunmaktadır.¹¹⁶ Bu nedenle kitabın ismi ve yazılma tarihi de bilinmemektedir. Ancak içerik olarak, *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler*'in “Semavî Dinlerin Mukaddes Metinleri” başlıklı bölümün birebir aynısıdır.¹¹⁷ Kitabın içeriği ise Tevrat hakkında bilgiler, Musevî şeriatının özellikleri, mevcut Tevrat'ın nüshaları, İncil ve Hazret-i İsa hakkında bilgiler, Kur'an'ın diğer semavî kitaplardan ayrılan vasıfları, vahyin aşamaları, Kur'an'ın yazılması ve toplanması, son olarak Kur'an'ın başka lisanlara tercüme edilmesi konularından oluşur.

Gün Görmeyen Sokak: Tahir Harîmî'nin Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı roman türündeki eseri 63 sayfadan oluşmaktadır.¹¹⁸ Eserde, edebiyat ve hukuk okuyan ve Roma'da güzel sanatlar eğitimi için sınava giren yedi genç arasında gerçekleşen, insanın kendi başarısını kendisinin yaratıp yaratamayacağı hakkındaki felsefî tartışmalar yer alır. Ayrıca *Karnak Mabedinde Bir Gece*'nin matbu nüshasının sonunda romanın içeriği hakkında bilgi veren bir yazı bulunur.¹¹⁹

Edebiyatta Mitoloji: Küçük boyutlu bir not defterine Tahir Harîmî'nin kendi el yazısı ve Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı bir kitapçıktır.¹²⁰ Bu kitapçığın içeriği 14. ve 15. yüzyıllarda mitolojinin Batı edebiyatındaki etkisine dairdir. *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*'nde yer alan “Edebiyatta Mitoloji” bölümünün daha genişletilmiş halidir.¹²¹

El-Alamât: Kıyamet âlâmetleri ilgili bazı âyet ve hadislerin Tahir Harîmî tarafından yapılan tercümesinden oluşmaktadır.¹²²

Velayetnâme: Hacı Bayram Veli'nin *Velâyetname*'sinin tercümesinden meydana gelen risale tamamlanmamaktadır. Tahir Harîmî tarafından nüshaya “Nâ-tamam” ibaresi eklenmiştir.¹²³

Kütüb-i Hadisde Meşarik-i Şerif Tercümesi: Bazı hadislerin tercümelerini ihtiva etmektedir.¹²⁴

¹¹⁴ Balcıoğlu, *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*, 437-543

¹¹⁵ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Şeyhülislâm İbnü't-Teymiyye*, (1944), 170 s.

¹¹⁶ *Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler*'deki ilgili bölüm ile bahsi geçen nüshanın sahip olduğu başlıklar ve ifadeler bire bir aynıdır. Bundan hareketle eksik sayfalar için bkz.: Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler*, 155-161.

¹¹⁷ Tahir Harîmî Balcıoğlu, [Semavî Dinlerin Mukaddes Metinleri], (t.y.), 38 s. İlgili bölüm için bkz.: Balcıoğlu, *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler*, 155-185.

¹¹⁸ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Gün Görmeyen Sokak*, (1938), 63 s.

¹¹⁹ Balcıoğlu, *Karnak Mabedinde Bir Gece*, (Balıkesir: Vilayet Matbaası 1938), 30.

¹²⁰ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Edebiyatta Mitoloji*, (Edremit: 1944), 5 s.

¹²¹ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*, (Edremit: 1950), 9-10.

¹²² Tahir Harîmî Balcıoğlu, *el-Alamât*, (Edremit: t.y.), 10 s.

¹²³ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Velayetname Metni*, (Edremit: t.y.), 13 s.

¹²⁴ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *Kütüb-i Hadisde Meşarik-i Şerif Tercümesi*, (Edremit: t.y.), 10 s.

İnsanlığın Müstakbel Dini: Tahir Harîmî'nin insanlık ve İslâm dini arasındaki ilişkiye ve yaşanan sorunların sadece İslâm'la çözülebileceğine dair kaleme aldığı eser üç ciltten oluşmaktadır.¹²⁵

İslam Felsefesi Notları: İslam felsefesi ile ilgili farklı konularda tutulan notlardan ve kaleme aldığı kitaplarda kullandığı kaynak eserlerden yapılan alıntılarını içeren üç defterden oluşur. Defterlerde tarih ve yer bilgisi bulunmamaktadır.¹²⁶

[İslam Mezhepleri ile İlgili Notlar]: Tahir Harîmî'nin Bahâilik, Hurufilik ve Batınilik ile ilgili tuttuğu notları içerir.¹²⁷

Rüya: Tahir Harîmî'nin gördüğü rüyaları kaydetmesiyle oluşan dokuz sayfalık not defteridir. Bugün Edremit Sıdika Erke Müzesinde bulunan bu not defterinde Tahir Harîmî'nin 1939-1940 yıllarında görmüş olduğu rüyaların kayıtları bulunmaktadır.¹²⁸

Arşiv belgelerinde ismi yer alan *Bağdat Dilencisi* ve *Türkiye Hars ve İlim Tarihi* adlı eserlere henüz ulaşamamıştır.¹²⁹

2.3. Yazıları

Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun yazıları, çeşitli tarihlerde *Sırât-ı Müstakîm*, *Beyânü'l-Hak*, *Sebilü'r-Reşâd*, *Teârûf-i Müslimîn*, *Türk Dili*, *Ceride-i Sufiye*, *Mihrab*, *Kaynak*, *Kutlu Bilgi*, *Karabük*, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, *Diyanet İlmî Dergi*, *Müslüman Sesi*, *Gençleryolu* gibi gazete ve dergilerde yayımlanmıştır. Yazılarının künye bilgileri aşağıda sıralanmıştır:

“Asarı Şarkıye Tercüme Heyeti”, *Gençleryolu*, C. 3. S. 59 (1931): 4-5.

“Büyük İslâm Mütfeffekiri Fahrüddîn-i Râzî, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 1. S. 6 (1962): 21-24.

“Büyük İslâm Mütfeffekiri Fahrüddîn-i Râzî-II, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C.1. S. 7 (1962): 19-22.

“Büyük İslâm Mütfeffekiri Fahrüddîn-i Râzî-III, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, C. 2. S. 1-2 (1963): 30-32.

“Büyük İslâm Mütfeffekiri Fahrüddîn-i Râzî-IV, *Diyanet İlmî Dergi*, C. 2. S. 5 (1963): 7-10.

“Cihan Sulhunu Sağlayacak İlk Adım İslâmiyete İnanmakla Atılacaktır”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 4. S. 85 (1950): 159-160.

“Dini İnkişafa Karşı Gelenler Büyük Gaflet ve Cehalet İçindedirler”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 1. S. 22 (1948): 342-344.

“Diyanet Reisi Prof. A. Hamdi Akseki'nin Verdiği Mühim Konferans ve Mev'izaları Dolayısıyla”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 3. S. 62 (1949): 180.

“Diyanet Riyasetinde Mühim Bir Toplantı”, *Sebilü'r-Reşâd*, C.1. S. 20 (1948): 309-310.

¹²⁵ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *İnsanlığın Müstakbel Dini*, C. 1 (Edremit, t.y.), 259 s.; Tahir Harîmî Balcıoğlu, *İnsanlığın Müstakbel Dini*, C. 2 (Edremit, t.y.), 180 s.; Tahir Harîmî Balcıoğlu, *İnsanlığın Müstakbel Dini*, C. 3 (Edremit: t.y.), 180 s.

¹²⁶ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *İslam Felsefesi Notları*, (t.y.), 40 s.; Tahir Harîmî Balcıoğlu, *İslam Felsefesi*, (t.y.), 48 s.; Tahir Harîmî Balcıoğlu, *[İslam Felsefesi ve İlimler Hakkında Notlar]*, (t.y.), 69 s.

¹²⁷ Tahir Harîmî Balcıoğlu, *[İslam Mezhepleri ile İlgili Notlar]*, (t.y.), 67 s.

¹²⁸ Ceren Karpuz Tahir Harîmî Balcıoğlu ile ilgili hazırladığı tezde bu rüya kayıtlarının Tahir Harîmî'nin kendi el yazısıyla yazılmış orijinal halleriyle transliterasyonuna yer vermiştir. Rüya defteri ve rüyaların içeriği için bkz.: Karpuz, “Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri”, 89-98, 128-152.

¹²⁹ Balcıoğlu Tahir Harîmî, *Nakli İlimler Tarihi*, Ali Emirî, nr. AE Tarih 701-1, [I]; Memurlara Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, 1938, 23311, 1707.193, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA; [Tahir Harîmî'nin Kitaplarıyla İlgili Diyanet İşleri Başkanlığına Gönderdiği Dilekçe], 1940, 23311, 5430, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

- “Dünya Barışında Müslüman Milletler”, *Sebilü'r-Reşâd*, C.1. S. 17 (1948): 267-268.
- “Dünya Emniyetini Ancak İslam Kanunlarına İnandığı Gün Bulmuş Olacaktır”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 1. S. 18 (1948): 284.
- “Dünyada Tek Bir Tehlike: Allahsız Yaşamağa İnanmak”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 1. S. 12 (1948): 188-189.
- “Dünyada Tek Bir Tehlike: Allahsız Yaşamağa İnanmak”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 1. S. 13 (1948): 202-203.
- “Edremit Civarında Türk Aşiretleri”, *İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu,1943), 923-938.
- “Endülüs Kütüphaneleri”, *Yedi İklim*, Haz. Kâmil Eşfak Berki, C. 9. S. 31 (1992): 115-116.
- “Ensâbi Sem'âni”, *Kaynak*, C. 5. S. 60 (1938): 315-316.
- “Esatir ve Efsanelerin Tarihte Ehemmiyetleri”, *Karabük*, S. 4 (1944): 4-5.
- “Eski Kavimlerde Ulu Ağaçlara Ait Mitolojik Nakiller ”, *Karabük*, S. 10-11 (1945): 7-8.
- “Eski Şark Edebiyatı”, *Karabük*, S. 8-9 (1945): 4.
- “Evkafı İnkırazdan Kurtaracak Tedbirler Alınmalıdır”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 1. S. 7 (1948): s.110-111.
- “Farabi Felsefesinin Hulasası”, *Sebilü'r-Reşâd*, C.3. S. 74 (1950): 357-358.
- “Fihrist İbni Nedim”, *Kaynak*, C. 5. S. 63 (1938): 383-384.
- “Fihrist İbni Nedim”, *Kaynak*, C. 5. S. 65 (1938): 416.
- “Gâye-i Hayat”, *Ceride-i Sufiye*, C. 5. S. 141 (1334): 399-401.
- “Gelen Ses”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 42 (1951): 5.
- “Hakikat-i Hâl”, *Sırât-ı Müstakîm*, C. 4. S. 94 (1326): 283-284
- “Harsın Tarihi Ehemmiyeti”, *Türk Dili*, 17 Teşrin-i evvel 1926, 2.
- “Harsın Tarihi”, *Türk Dili*, 20 Teşrin-i evvel 1926, 2.
- “Hatip Hatibelere”, *Türk Dili*, 24 Teşrin-i sâni 1926, 2.
- “İlmi Sütun: Türk Gençliğine: Medeniyet ve Tekâmül Yolu”, *Türk Dili*, 9 Teşrin-i sâni 1926, 2.
- “İbret Alınacak Sözler”, *Sebilü'r-Reşâd*, C.4. S. 95 (1951): 318.
- “İbret ve Hayret Verici Levhalar: Halef b. Salim ile Bir Mecnun”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 4. S. 90 (1951): 228-229.
- “(İda) Kardağı'nın Eteklerinde Bir Münzevi”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 39 (1951): 3-4.
- “İslam Medeniyetinde Mitoloji Tarihi”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 37 (1951): 12.
- “İslam Medeniyetinde Mitoloji Tarihi-II: Esatir ve Efsanelerin Dinler Tarihindeki Ehemmiyetleri”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 38 (1951): 4-5.
- “İslam Medeniyetinde Mitoloji Tarihi-III: Esatir ve Efsanelerin Dinler Tarihindeki Ehemmiyetleri”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 39 (1951): 12.

- “İslam Medeniyetinde Mitoloji Tarihi-IV: Esatir ve Efsanelerin Dinler Tarihindeki Ehemmiyetleri”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 40 (1951): 13.
- “İslam Medeniyetinde Mitoloji Tarihi-V: Esatir ve Efsanelerin Dinler Tarihindeki Ehemmiyetleri”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 42 (1951): 7.
- “İslâm Tefekkür Tarihinin Büyük Simaları: Hallac Mansur”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 44 (1951): 6-7.
- “İslâm Tefekkür Tarihinin Büyük Simaları: Hallac Mansur-2”, *Müslüman Sesi*, C. 3 S. 45 (1951): 10.
- “İslâm Tefekkür Tarihinin Büyük Simaları: Hallac Mansur-3”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 46, (1951): 3.
- “İslâm Tefekkür Tarihinin Büyük Simaları: İslâmın Hücjeti Ebuhamit İmam Gazali-1”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 47 (1951): 5.
- “İslâm Tefekkür Tarihinin Büyük Simaları: İslâmın Hücjeti Ebuhamit İmam Gazali-2”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 48 (1951): 10-11.
- “İslâm Tefekkür Tarihinin Büyük Simaları: İslâmın Hücjeti Ebuhamit İmam Gazali-3”, *Müslüman Sesi*, C. 3. S. 49 (1951): 11.
- “Lisanımızın Hâkimiyeti”, *Türk Dili*, 6 Şubat 1927, 2-3.
- “Mayasılı Muhtar Kabak Ali”, *Kaynak*, C. 4. S. 44 (1936): 271-274.¹³⁰
- “Mefkûre Adamları”, *Türk Dili*, 3 Kânun-ı sâni 1928, 2.
- “Melâmîlik, Sofilik, Futüvvetçilik”, *Sebilü'r-Reşâd*, C.1. S. 19 (1948): 302-303.
- “Mesâil-i İctimaiye”, *Beyânü'l-Hak*, 20 Haziran 1327, 2137-2139.
- “Milletlerarası Hak ve Hürriyet Prensibini İlk İslamiyet Tanıtmıştır”, *Sebilü'r-Reşâd*, C.1. S.16 (1948): 253.
- “Mukaddes (Tuba) ve (Zeytin) Ağaçları Hakkında Mitolojik Nakiller”, (1944), *Kutlu Bilgi*, S. 3 (1944): 86-88.
- “Mukaddes (Tuba) ve (Zeytin) Ağaçları Hakkında Mitolojik Nakiller”, *Kutlu Bilgi*, S. 5 (1944): 153-154.
- “Mukaddes Zeytin Ağacı”, *Kutlu Bilgi*, S. 7 (1945): 221-225.
- “Seyran”, *Mihrab*, C.1. S. 10 (1924): 311.
- “Şark Efsanelerinde (Gül) ve (Bülbül)”, *Kutlu Bilgi*, S. 9 (1945): 276-279.
- “Tarih-i Hikmette Mezheb-i Aşk”, *Mihrab*, C. 2. S. 27 (1341): 131-136.
- “Tarih-i Hikmette Mezheb-i Aşk”, *Mihrab*, C. 2. S. 28 (1341): 164-166.
- “Tarih-i Hikmette Sufiyyun”, *İslamiyat*, Haz. Mehmet Emin Özafşar, C. 1. S. 3 (1999): 171-184.
- “Tarih-i Hikmette Sufiyyun”, *Mihrab*, C. 1. S. 23 (1340): 808-816.
- “Tarih-i Hikmette Sufiyyun”, *Mihrab*, C.1 S. 24 (1340): 858-865.
- “Tarih-i Medeniyette Kadınlar”, *Muhafazakâr Düşünce*, Yay. Haz. Adem Efe, C. 11. S. 41-42 (2014): 179-185.
- “Tarih-i Medeniyette Kadınlar”, *Mihrab*, C. 1. S. 15-16 (1340): 530-536.

¹³⁰ Hikâye.

- “Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler”, *Mihrab*, C. 1. S.13-14 (1340): 452-455.
- “Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler”, *Mihrab*, C. 1. S. 12 (1340): 364-372.
- “Taşralarda Hutbe ve Hatipler”, *Sırât-ı Müstakîm*, C. 3. S. 73 (1325): 331.
- “Teferruk ve Cemaat-i Müslimîn”, *Teârûf-i Müslimîn*, C. 1. S. 6 (1326): 93-95.
- “Teferruk ve Cemaat-i Müslimîn-2”, *Teârûf-i Müslimîn*, C. 1. S. 7 (1326): 109-112.
- “Terbiye-i Diniyenin Fıkdanı”, *Beyânü'l-Hak*, 30 Mayıs 1327, 2095-2096.
- “Türk Genci Nasıl Yetiştirilmelidir?” *Türk Dili*, 18 Teşrin-i evvel 1926, 2.
- “Türk-İslam Filozofu Farabi”, *Sebilü'r-Reşâd*, C. 3. S. 71 (1950): 326-327.
- “Türk Mutasavvıfları”, *Mihrab*, C.1. S. 17-18, (1340): 614-617.
- “Türkçemizin Tedvini”, *Türk Dili*, 31 Kânun-ı sâni 1927, 2.
- “Voyvoda Zihniyeti”, *Türk Dili*, 22 Teşrin-i evvel 1926, 2.
- “Yeni Nesil ve İlim”, *Gençleryolu*, C. 3. S. 51 (1931): 5-6.

Sonuç

Tahir Harîmî Balcıoğlu, 1893-1951 yılları arasında yaşamış, Osmanlı'nın son dönemlerinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına evrilen süreçte çok sayıda eser kaleme almıştır. Hayatının büyük bir kısmını vaiz ve gezici vaiz olarak Edremit ve çevresinde geçirmiş, maddî imkansızlıklar yüzünden eserlerini bastıramamıştır. Bu sebeplerden ötürü, hayatı ve eserleri hakkındaki bilgiler sınırlı kalmıştır. Bu bilgi eksikliği arşiv belgeleri ve terekesindeki eserleri sayesinde giderilebilmektedir. Eğitimini ve entelektüel birikimini kitap çalışmalarında olduğu gibi vaizlik görevinde de kullanmış, bu sebeple halk tarafından oldukça sevilip takdir edilmiştir. Fakat yine aynı sebeple, Edremit ilçesindeki diğer devlet memurlarıyla da sorunlar yaşamıştır.

Son tahlilde, hayatı ve eserleriyle bir fikir adamı portresi çizen Tahir Harîmî'nin entelektüel kişiliği edebiyat, tarih, felsefe, mitoloji ve teoloji alanlarından beslenmiştir. Tahir Harîmî, eserlerinin yayımlanıp yayımlanmayacağını hiç düşünmemiş, esaret ve hastalıkla geçen günleri de dahil olmak üzere okumak ve yazmaktan vazgeçmemiştir. Geriye kaynak eserlerden oluşan şahsî bir kütüphane bırakmış, telif ettiği kitaplarla ilmî çalışma usulünün örneklerini de göstermiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv belgeleri

Askerlik Safahat Cetveli, 1941, Dosya no: 23311, Gömlek no: 432, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, Diyanet İşleri Başkanlığı Arşivi (DİBA).

Askerlik Safahatının Tasdikli Örneği, 1940, 23311, 3292, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Askerlik Terhis Belgesi], 1940, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Aslı Arapça Yazılı İcazetnamenin Mütercem Sureti, 1938, 23311, 8112.1261, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Diyanet İşleri Başkanlığının Tahir Harimi Balcıoğlu Hakkındaki Tahkikatın Sonucunu Bildiren Yazısı], 1951, 23311, 1844, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Diyanet İşleri Başkanlığının Tahkikat İsteğini Bildiren Yazı], 1951, 23311, 12020, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA

[Diyanet İşleri Başkanlığının Tercüme Talebini Bildiren Yazı], 1948, 23311, 123.578, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Doktor Hilmi Adsan'ın Verdiği Rapor], 1945, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Edremit Belediye Hastanesinden Verilen Rapor], 1951, 23311, 3637, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Hizmet Cetveli, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Mehmet Samira Tedü'nün Şikayet Dilekçesi], 1951, 23311, 20938, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Memleket Hastanesinden Verilen Rapor], 1951, 23311, 270, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Memurlara Mahsus Tercüme-i Hal Varakası, 1938, 23311, 1707.193, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Müftü Vahdi Erdoğan'ın Şikayet Dilekçesi], 1945 , 23311, 825, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Müftülüğün Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vefatını Bildiren Yazısı], 1951, 23311, 21480, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Nisan Ayı Vaaz Hulasaları], 1945, 23311, 1075, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Nüfus Hüviyet Cüzdanı Sureti, 1938, 23311, 8111.1260, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Ödemiş Halkının Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vaazlarıyla İlgili Dilekçesi], 1951, 23311, 11397, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Sicil Karnesi, 23311, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Şubat, Mart ve Vaaz Hulasaları], 1945, 23311, 37328, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu Hakkındaki Fezleke ve İfade Tutanakları], 1951, 23311, 17461, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Askerlik Vazifesine Davet Edilmesine Dair Müftülük Yazısı], 1940, 23311, 2516.283 Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Evlatlık Sahibi Olduğunu Bildiren Müftülük Yazısı], 1951, 23311, 24641, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Gezici Vaizliğe Görevine Başladığını Bildiren Yazı], 1948, 23311, 740.754, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Gezici Vaizliğe Tayinini Bildiren Yazı], 1948, 23311, 123.4314, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Kütüphanesinin Bağışlanması ile İlgili Diyanet İşleri Başkanlığı Yazısı], 1951, 23311, 21569, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Müftü Vekilliğine Başladığını Bildiren Kaymakamlık Yazısı], 1941, 23311, 4640, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Müftü Vekilliğine Tayinini Bildiren Yazı], 1943, 23311, 2681, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Ödemiş Vaazlarıyla İlgili Ödemiş Müftülüğünün Yazısı], 1950, 23311, 11666, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vaizliğe Tayinini Bildiren Yazı], 1941, 23311, 740.754, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harimi Balcıoğlu'nun Vaizlik Görevi Talebine Dair Dilekçesi], 1938, 23311-1494.168, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

[Tahir Harîmî'nin Kitaplarıyla İlgili Diyanet İşleri Başkanlığına Gönderdiği Dilekçe], 1940, 23311, 5430, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Tasdikli Nüfus Kağıdı Sureti, 1941, 23311, 2794, Tahir Harimi Balcıoğlu Özlük Dosyası, DİBA.

Kitap ve süreli yayınlar

Aksel, Malik. *Sanat ve Folklor*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1971.

Balaban, M. Rahmi. “Bir Âlim Daha Kaybettik”. *Müslüman Sesi*. C. 3. S. 50 (1951): 2.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. “Fatih Külliyesi İlmî Teşkilâtının Esası Olan İlimler ve Okutulan Eserler”. *Türk Tarih Kurumu Kırkambar 2013*. C. 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013: 3-64.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *Tarihte Edremit Şehri*. Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1939.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. “Fatih Devrinin İlmî Önemi Hakkında”, *Fatih Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, Toplayan Süheyl Ünver. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, 1946: XII-XVII.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *Karnak Mabesinde Bir Gece*. Balıkesir: Vilayet Matbaası 1938.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî. *Medeniyet Tarihinde Kütüphaneler*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2018.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî. *Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler*. Edremit: 1948.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*. Edremit: 1950.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *Tarihte Edremit Şehri*. Balıkesir: Vilayet Matbaası, 1939.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî. *Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları*. Ali Emirî, AE Tarih 1243: 1-101. Millet Ktp.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî. *Edebiyatta Mitoloji*. Edremit: 1944.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *Şark Milletleri Mitoloji Tarihi*. Edremit: 1950.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*. Ankara: Kanaat Kitabevi, 1940.

Balcıoğlu, Tahir Harimi. *XVII. Asra Kadar İslam Felsefesi ve Kelâm Tarihi*. 1942.

Balcıoğlu, Tahir Harîmî. *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*. Ali Emirî, 34 AE Tedris 60: 1-103. Millet Ktp.

Balcızade Tahir Harîmî. *Mezâmîr-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar*. Ali Emîrî, 34 AE Tedris 61: 1-102. Millet Ktp.

Balcızade Tahir Harîmî. *Naklî İlimler Tarihi*. Ali Emîrî, AE Tarih 701-1: 1-354. Millet Ktp.

Balcızade Tahir Harîmî. “Seyran”. Mihrab. C. 1. S. 10 (1340): 311.

Balcızade Tahir Harîmî. *Naklî İlimler Tarihi*, Ali Emîrî, AE Tarih 701: 1-406. Millet Ktp.

Balta, Yunis. “Tahir Harîmî Balcıoğlu’nun Hayatı, Eserleri ve Düşünce Dünyası”. (Yüksek lisans tezi). Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2019.

Çantay, Hasan Basri. *Âkıfname*. İstanbul: Ahmed Sait Matbaası, 1966.

Eşref Edib. *Mehmed Âkîf: Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*. Haz. Fahrettin Gün. İstanbul: Beyan Yayınları, 2011.

Hafız Mehmed Tahir. “Taşrada Hutbeler ve Hatibler”. *Sırât-ı Müstakîm*. C. 3. S. 73 (1325): 331.

İnal, Nâsır. “Edremit’te Sükûn İçinde Çalışan Değerli Âlim: Tahir Harîmî Balcıoğlu’nu Kütüphanesinde Ziyaret”. *Kitap ve Kitapçılık*. S. 13 (1936): 5-7.

Kara, Mustafa. “Ebü’l-Alâ el-Afîfî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Karpuz, Ceren. *Tahir Harîmî Balcıoğlu’nun Hayatı, Eserleri ve Faaliyetleri*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, 2021.

Midilli, Nurettin. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi: Tarihçe, İşleyiş ve Organizasyon*. (Yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020.

Onbay, Mustafa. “Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu”. *Edremit*. 8 Ağustos 1961.

Onbay, Mustafa. “Edremit Meşhurlar: Tahir Harîmî Balcıoğlu”. *Edremit*. 9 Ağustos 1961.

Özdemir, Zekeriya. *Adramyttion’dan Efeler Toprağı Edremit’e*. Ankara: Edremit Belediyesi, 2000.

Sağdıç, Ozan. *Birinci Savaşın İkincisine*. İstanbul: Dünya Yayıncılık, 2005.

Salim, Mehmet. “Unutulmuş Bir Araştırmacı: Tahir Harîmî Kocabalcıoğlu”. *Politika*. 23 Kasım 1999.

Sevük, İsmail Habib. “Kaz Dağı’nda Sarı Kız”. *Cumhuriyet*. 4 Mart 1944.

Şeyh Tahirü’l-Harîmî. ‘Gâye-i Hayat’. *Ceride-i Sufiye*. C. 5. S. 141 (1334): 399-401.

Tahir Harîmî, “Melâmîlik, Sufîlik, Fütüvvetçilik”. *Sebilü’r-Reşad*. C. 1. S. 19 (1948): 302-303.

Tahir Harîmî. “Büyük İslâm Âlimi Musa Carullah’ı Nasıl Tanıdım [?]”. *Sebilü’r-Reşad*. C. 3. S. 65 (1949): 237-238.

Tahir Harîmü’l-Mevlevî. “Filistin Hezimetleri”. *Sünûhât-ı Esaret*. 1135.

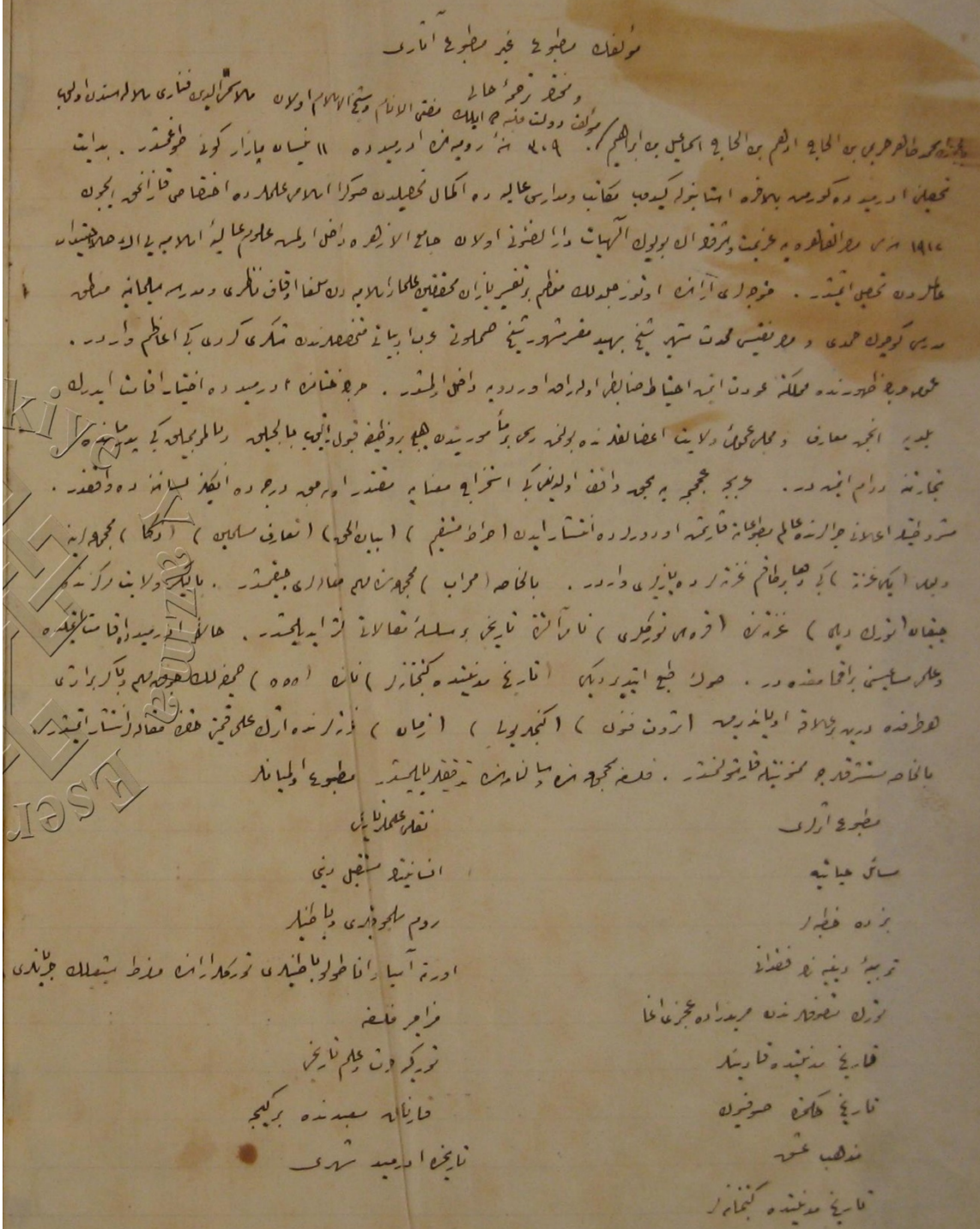
Tayşi, Mehmet Serhan, Ülker, Mustafa Birol. “Millet Kütüphanesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 70-71. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Ülken, Hilmi Ziya. “Tahir Harîmî: Tarih-i Medeniyette Kütüphaneler”. *Felsefe Yıllığı: 1931-1932*. İstanbul: Türkiye Matbaası, 1932: 347-348.

Elektronik kaynak

Dolgun, Enver. Edremit Teyyaresi. Erişim Tarihi: 10 Aralık 2021, <<http://www.tayyareci.com/bagisucak/edremit.asp>>.

Ekler

Ek-1: Tahir Harîmî Balcıoğlu'nun Nakli İlimler Tarihi'nin başına yazdığı otobiyografisi.

۲۷

بالطبع به بگرور و هرگاه اینده در مسوفا درم
 و توفیق انصاف اینست که صانطان بوجالدره به خوشه
 در نماز منقذ این بوزر
 تا بح توفیق او بح دست دره منضم عربانه رایبه
 اقصای با صدار بر صرینه شمع قطره انقطاعه
 اوفا (هزاله المص) نصیم اینده او دره فلیطه
 هر بند و زره او دره حبه هیچ بر تفاوتش مولا
 فالده ایند لکن سولیر
 زانها کلا توفیق اینده الله اجناسه قوتیه
 کرده اکتی اوفتی بر خطه انقه تا سب اینده پیر
 نظم بر قفسه بوقده فلیطه هر بند و تا درنه او دره
 کجه قوتیه همه بر او دره دره دره ماره امده
 بو نصصد هر بند تا قتی بنا نه فله هواله ایندیریم

بجز دایم که جلله
 دنیفه

نقده کونا دونه صفر سی اینده ساهه رؤسونه نایبه
 سترانه بونبیر تبه کشفه سی طیفه سیه بوفظندن
 بینه استفاده اینده دونه باده لکن بوزرزه فله عفو
 برانه توفیق اینده طریقی بونبار زومانی متعاقبه سرکنو
 هجیده سر روزه طوخن اینده شد دن

Ek-2: Sünühât-ı Esaret'te yer alan "Geçirdiğim En Tehlikeli Dakika" başlıklı bölüm.

استقامتہ دوزخ در ایضا نقرہ سوکوسیدو مجبور کورم
تقریباً بیستم مہ ماہ ۲۰۰۰ بروت تا کلا متخلص
بریں ماہ جمع نفی بر دترہ برہ سردہ
الذہ فریبہ ملاحہ سوکوسیدو سیرک الجندہ ادریسہ
اشدی بوصللہ آتہ بو صورتہ صاود شای ادریسہ
قرلاغہ آتہ آتہ فریادار کلورون سیرادہ ما افرانک
دوشنہ خوگور۔ سیر لیمہ قایتو صاود صاود ادریسہ
دایمقلون سوکوزیہ ادریسہ مندلیک نافرند نسیم نسیم
وی باغیسیورلری بہ بو مقوتہ مہ قایتو سیرادہ
کوزارصہ قایتو سیرادہ دولتم
ھیز سیرک ادریسہ جھک انکیز (قرلاغہ) (قرلاغہ)
دیہ ادریسہ ما قرلاغہ طویلادیر (اوسور افسون)
دیہ زین سیر صابط برھونہ نف ایک بوزیرتہ کردہ ما
وفا ادریسہ ایسہ ارضیہ قرلاغہ کیس افضہ معلول
قرلاغہ کوزیدیر بر دنیفہ ایسہ دنیفہ انکیز نقرہ
نظارہ تہ (ملیس) سیرا استقامتہ دوزخ
قرتہ اندک حرب کمال شدت و طاریتہ دوام ایسہ جوردہ
ادہ لھوینی قرلاغہ جیرہ مندہ لھوینی و فضائیت
کریلیو۔ قرلاغہ النقی فرقہ نہ برقاغہ کوزہ مقوم سلطہ
یہ از ادریسہ بو ایسہ طویلادیر افرادہ عودت
ایسہ (۱۹۱۱) الایا افسردہ صریدہ طوسیہ
مصارفہ دوام ایسہ۔ دی تا طبع بو کیف دوشہ

Ek-3: Sünühât-ı Esaret'te yer alan "Geçirdiğim En Tehlikeli Dakika" başlıklı bölüm.

T. C.
M. M. V.
Zat işleri dairesi
Ş. X. Ks.: 3
Sayı:

Ankara

/ / 19

Hûlâsa :

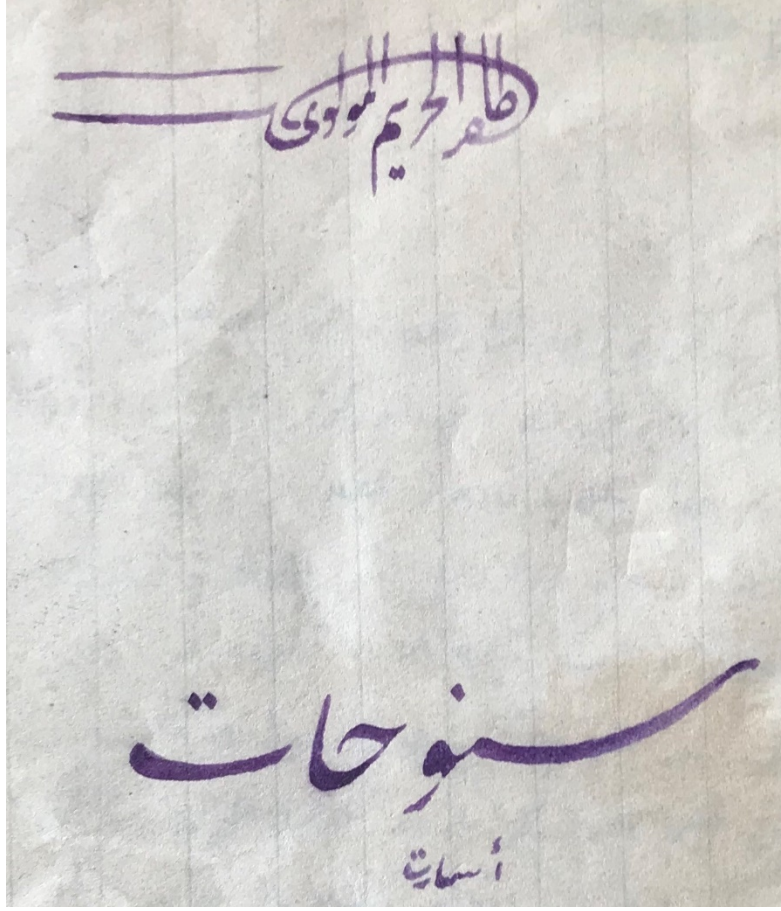
Askerî safahat

Kayıt (sicil) No. sı	23311
Künyesi	Yedek piyade asteğmen İbrahim Etem oğlu Mehmet Tahir Edremit 310
Talimghâha duhulü	15/Eyl./333
Neş'eti	29/Tem./334
Asteğmen nasbı	-----
Teğmen nasbı	-----
Üsteğmen nasbı	-----
Esareti	19/Eyl./334
Avdeti	30/Eyl./335
Terhisi	30/Eyl./335(namzetlikle)
İstiklâl Harbinde tavgifi	İstiklâl Harbine iştirâk etmemiştir
Terfi	1076 sayılı kanunun muvakkat maddesinin (c) fıkrasına tevfi-
Terhisi	kan 45 gün stajdan sonra 16/ Mar./928 de asteğmen olmuştur.

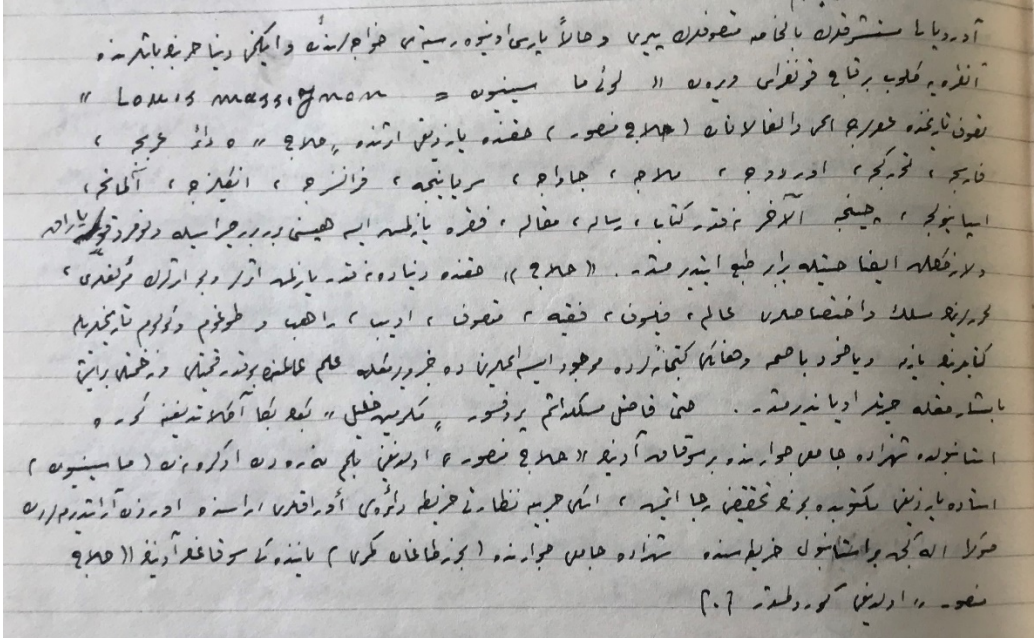
Dosyasında bulunur.

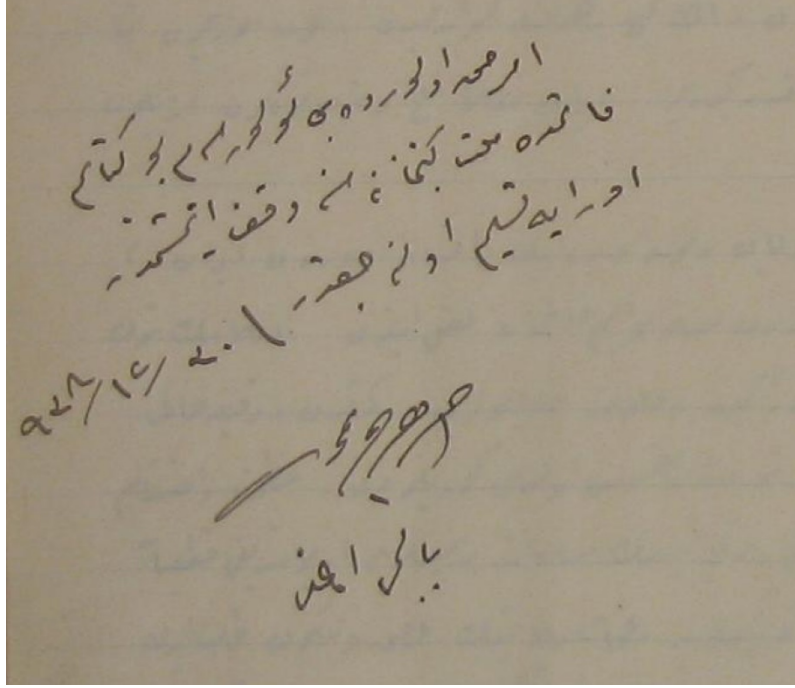
Ek-4: Tahir Harîmi Balcioğlu'nun askerî safahatını gösteren belge.

Ek-5: Sünûhât-ı Esaret'in kapağında yer alan "Tahir Harîmî'l-Mevlevî" ibaresi.

Ek-6: Şark Milletleri Mitoloji Tarihi'nden Louis Massignon ve Hallâc-ı Mansur ile ilgili kısım.

Ek-7: Tarihte Türkler Arasında Şiilik Cereyanları'nın Millet Kütüphanesi'ne vakfedildiğine dair Tahir Harîmi tarafından yazılan not.

18. Subat. 1966
İstanbul

Efendim,

Ben Tahir Harîmi Balcıoğlu'nun çok yakın ahbablarındayım. Sizin manevî evlâdı olduğunuzu öğrendim. Merhumun hayatında bazı eserlerini neşr ettirdiğim için, neşr edilmiş eserlerinin de aynı suretle neşrine muvaffak olacağım ümid ediyorum.

Kelâm Tarihi'ni bana göndermişti ve İlahiyat Fakültesinde bastırılmaya çalışılmış. Fakat dilinin sadeleştirilmesi ve daktiloğrafye edilmesi için iade edildi. Bu cihetlerin temin edildiğini san etmiyorum. Şimdi bu eserin neşrine düşünürseniz bunu Diyanet işleri veya İlahiyat Fakültesi yapabilir. Fakat bu şeyden önce yukarıda söylediğim iki noktanın (ifadenin sadeleştirilmesi ve daktilo ile yazılması hususlarının) temini lâzım gelir. Bunları orada yaptırabilerseniz yapınız. Muvaffak görürseniz ben bu cihetleri

taahhüd ederim. Bu kaç nüsha yazdırıldıktan sonra Diyanet işleri ve İlahiyat Fakültesine teltik edilmek üzere verildi. Benim İlahiyat Fakültesinde ders vermek üzere Ankaraya gittiğim bir sırada - isterseniz - siz de oraya bu kitapla gelirsiniz. Zaten gelen gelen müracaat da ve görüşürüz.

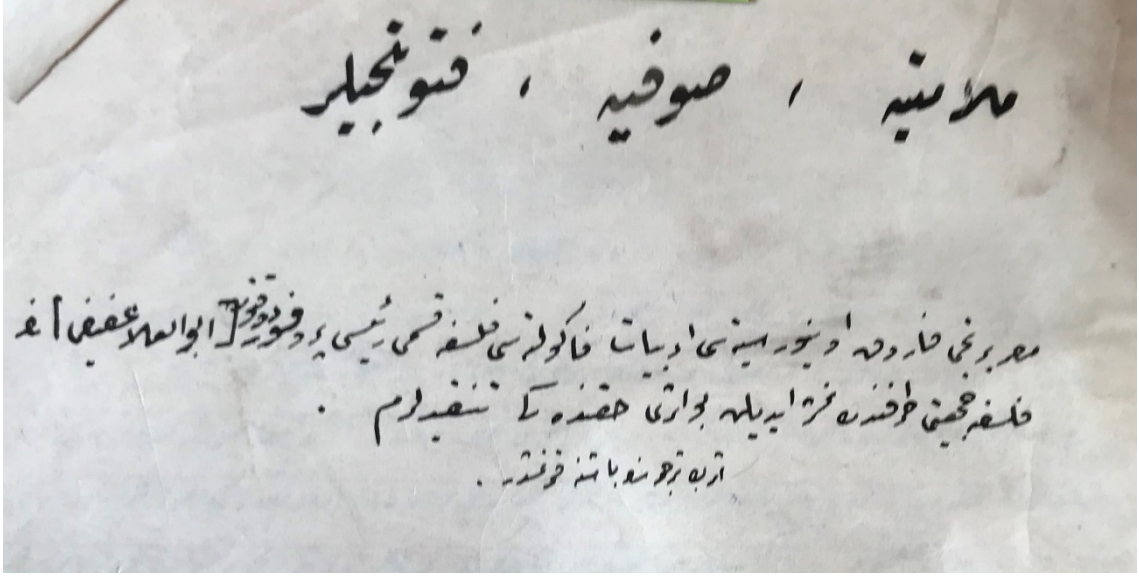
Bu mesele için angulanın adı adresini bildirebilirsiniz. Bu işlemler meşgul olmaya çok yakın bir dostumun hatırasına hân ve vazife telâki ederim.

Bu vesile ile selamlar efendim

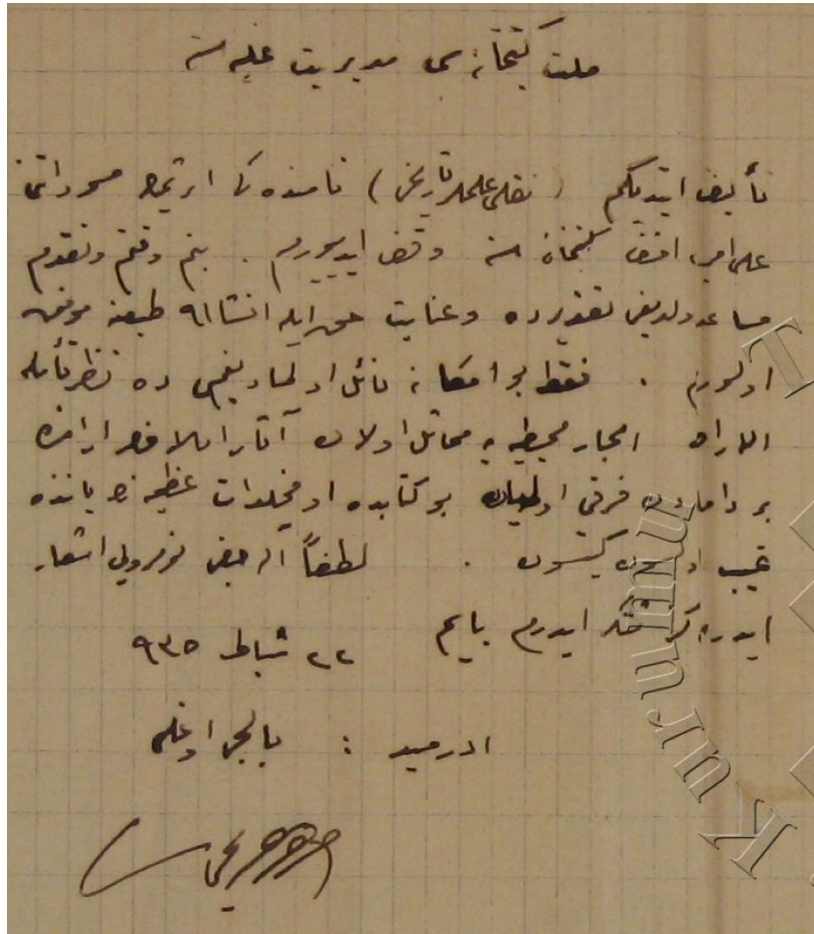
İstanbul İlahiyat Fakültesi
ve Ankara İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve sosyoloji Ord. Prof.

Adres:
Macka-Kaatam
Caddesi, 74/3
İstanbul

Hilmi Ziya Ülke
H-Z-Ülke

Ek-10: Melametiyye, Sufiyye, Fütüvvetçiler'in kapak sayfası.

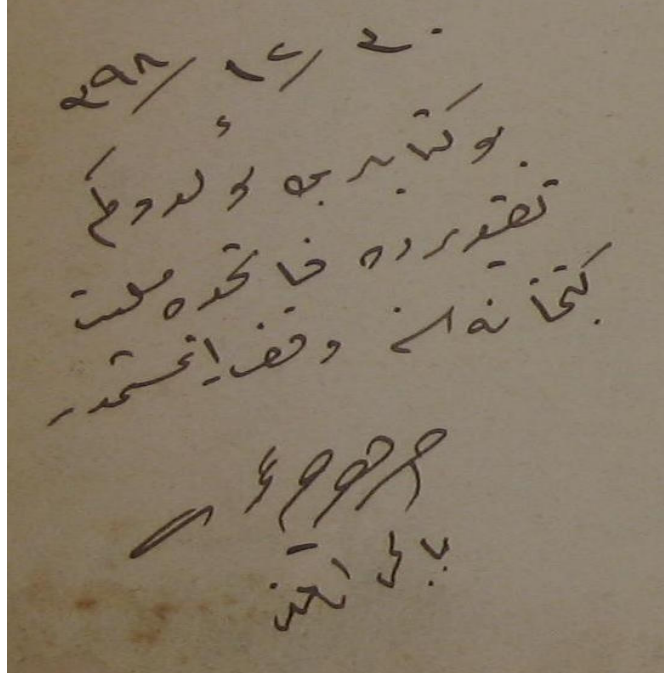
Ek-11: Tahir Harîmi'nin Nakli İlimler Tarihi'ni vakfettiğine dair notu.

کتابخانه استاذخانه هدیلم نغمه جی براریم ده حکیم . تالیف بده بعا برضه کوه طمکس . هشتلم اتاسه جی برنغا ستم اولاریم
 نام برسنه لوت استاذ انیم . برونه ایم احوال ایجا برونه اعیان طابطه نغ سادو دوت اولوزر بده جی حصفه ایم . کتابخانه
 قیما برونه بونیم ایجا کونه جی انیم . اده جی نغمه لطفه ترونیغ ده امان اولورما یغت . بلام بایره سادو بایره ایم
 نام خوه برونه بایره ایم جیبا هغه کرمده ایم سده قیما برنجی سادو سادو جی کوی سنه خوه سنه در بایریم اولوریم اولوریم
 جی بقدما ریغله اولوریم عزیز جی انیم . بایره حضور الهیه آله برونه جیبا بایریم نغمه قیما اعمام رحیم الهیه کوه سادو
 قیما سول اولوریم برونه امت محمد خندان سادو اولوریم اولوریم . والحمد لله رب العالمیه والعاقبة للمتقين .

Ek-12: Tahir Harîmî'nin Naklî İlimler Tarihi'nin istinsahı ile ilgili yazdığı not.

اسراف کوندر بونک مارینه ماخری ده جی بایره
 دقیق کون برار کوردن سن ادر کون بونک ایجنده سید
 حیاته جی بایره بایره نغمه حرم معارفه
 در دوما سادو در دوردک ! الفقه جی نغمه
 سده سوزانه اسرتیه بایره قیما فراره
 تالیف کونده سونو سونو میدانه کونده
 روغن لکجه در بونکون نغمه عرن سادو
 اندر ده کون بونکون افاه سیدیه خوند سونو
 صیغه سونو سونو
 بوکتاب سادو سادو معارفه . سونو
 بونو بو لکجه و سونو سادو الهاماتی
 سن لک . بونده امدادک . بونده
 کون بایره بونک بونک . بونک . بونک . بونک
 سونو [سونو سونو سونو]
 بونو .

Ek-13: Sünühât-ı Esaret'in başlangıcında bulunan yazı.

Ek-14: Tahir Harîmi'nin Mezâmir-i Felsefeden İnsaniyete Veche Veren Büyük Ruhlar'ı vakfettiğine dair notu.

Türkçede Hava Durumu İfadeleri Tipolojisi

Typology Of Meteorological Expressions in Turkish

Oktaç ÇINAR*, Emre YAĞLI**

ÖZ

Dillerde yağış ve sıcaklık gibi hava olaylarını açıklamak için kullanılan ifadeler hava durumu ifadeleri olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma, Türkçede bulunan hava durumu ifadelerinin anlamsal açıdan nasıl kodlandığı ve ifade edildiğini inceleyip tipolojik bir çözümleme yapmaktadır. Bu bağlamda, çeşitli dünya dilleri verisi üzerinden yola çıkarak dillerin hava durumu ifadelerini nasıl kodladığı yönünde anlam bilimsel bir çözümleme sunan Eriksen vd. (2012) tarafından önerilen tipolojinin Türkçede nasıl bir görünüm sergilediği incelenmektedir. Bu amaç ışığında, Türkçede bulunan belirli hava durumu ifadeleri sınıflandırılmış ve bu ifadelerin tümce yapısı içerisinde hangi birim ya da birimler tarafından anlamsal olarak kodlandığı incelenmiştir. Bu doğrultuda, dinamik olaylar sunan hava durumu ifadeleri incelendiğinde yağış anlamı içeren *yağmur* ifadesinin eş asıllı üye-yüklem tipli; *kar*, *dolu* ve *kırağı* ifadelerinin ise hem üye-yüklem tipli hem de yüklem tipli kodlandığı belirlenmiştir. Diğer bir dinamik olay olan *şimşek*, *yıldırım* ve *gök gürültüsü* ifadelerinin üye tipli, *rüzgâr* ifadesinin ise üye-yüklem tipli ve yüklem tipli kodlandığı çözümlenmiştir. Sıcaklık, atmosfer ve hafif hava olaylarını içeren durağan olaylar açısından bakıldığında ise Türkçe dünya dillerindeki genel eğilime benzer bir görünüm sergilemektedir. Bu tür hava durumu ifadeleri Türkçede sadece yüklem tipli kodlanmaktadır. Güneş ışığı anlamı içeren ifade ise Türkçede üye-yüklem tipli olarak kodlanmaktadır.

Anahtar sözcükler: *Hava Durumu İfadeleri, Tipoloji, Türkçe, Dinamik olaylar, Durağan olaylar*

ABSTRACT

Expressions used in languages to describe weather events such as precipitation and temperature are called meteorological expressions. Examining how these expressions are semantically encoded and expressed, the current study makes a typological analysis on meteorological expressions in Turkish. In this context, the study aims to adapt the typology proposed by Eriksen et al. (2012) into Turkish, who presented a semantic analysis of how languages encode meteorological expressions based on data from various world languages. In the light of this purpose, certain meteorological expressions in Turkish have been classified and it has been questioned which unit or units in the sentence structure semantically encode these expressions. Considering this, when the meteorological expressions presenting dynamic events are examined, as for the precipitation, the study reveals that the expression of *rain* is cognate argument-predicate type; on the other hand, the study further reveals that the expressions *snow*, *hail*, and *rime* were encoded by both argument-predicate and predicate types. It has been found that the expressions *lightning* and *thunder*, as part of other dynamic events, are encoded by

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Dil Bilimi Bölümü, İstanbul/Türkiye, oktay.cinar@medeniyet.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-9822-7574>).

** Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Bölümü, Ankara/Türkiye, yaqli@hacettepe.edu.tr (<https://orcid.org/0000-0002-1044-9018>).

argument type, and the expression *wind* is encoded by both argument-predicate and predicate types. In terms of stative events including temperature, atmosphere and mild weather events, Turkish displays a similar appearance to the overall tendency among world languages. Such meteorological expressions are encoded only by predicate type in Turkish. The expression containing the meaning of sunlight is encoded by argument-predicate type in Turkish.

Keywords: *Meteorological Expressions, Typology, Turkish, Dynamic Events, Stative Events*

Extended Summary

Expressions used in languages to describe weather events such as precipitation and temperature are called meteorological expressions. From the typological perspective, such expressions are intriguing to study, stemming from the fact that they are encoded and expressed differently among languages of the world. For example, in English the meteorological expression which encodes *rain* has the structure of expletive *it* in the subject position and the verb *rain* in the predicate. On the other hand, without employing an overt subject, Italian encodes the same meteorological expression by the verb *piove*. From another angle, considering Greek, the same event is encoded by the subject *rixni* yet the verb *vroxí* in the predicate does not semantically encode the expression *rain*. Therefore, one can argue that languages employ different tools to encode meteorological expressions.

When we look at the literature, the descriptions brought from the semantic typology to the weather expressions are not realized through the semantic roles given by the verb in the sentence, such as the agent and the theme. For example, there is a limitation on the number of semantic roles that the verb *enlighten* can take in the weather expression *the sky is getting brighter*, apart from its metaphorical usage. Similarly, considering the verb *rain* in the expression *it's raining*, the units that can fill the subject position are limited. When these two examples are compared with the verb *ask*, it can be argued that this verb can take an unlimited number of agent and theme participants. Considering these examples, we can argue that weather expressions are not sentences which can take unlimited number of participants; rather, they are the expressions used to directly indicate the weather. In other words, weather expressions depend on the states it refers to. Therefore, such expressions cannot be evaluated from the semantic roles perspective.

The typology proposed by Eriksen et al. (2012) presents a semantic analysis of how languages encode meteorological expressions based on data from various world languages. Accordingly, when the relationship between weather expressions and encoding types is examined, weather expressions can be classified as dynamic (precipitation and non-precipitation) and stative events (temperature, atmosphere, and mild conditions) depending on whether the weather is ongoing or includes a temporary situation. Such expressions as *rain*, *thunder*, *movement of wind*, can be given as examples of dynamic events; on the other hand, the expressions encoding *temperature*, *humidity*, etc. can be presented as stative events. Dynamic events are divided into two categories: weather expressions with precipitation (rain, snow, hail, and frost) and without precipitation (lightning, lightning, thunder, and wind). Likewise, stative events are also divided into two as temperature and atmospheric conditions, and sunlight. Looking at the typological view, dynamic events can be encoded as argument, predicate and argument-predicate types. This means that the meaning of weather expression is encoded/given by either the subject or the verb, or by both the subject and verb respectively. In terms of stative events, weather expressions of temperature and atmospheric events are encoded by predicate type, while the expression sun light can be encoded by the argument or argument-predicate type.

Considering Turkish, when the dynamic weather expressions are examined, it can be argued that the expression that reports precipitation *yağmur yağıyor* (*it is raining*) is encoded by cognate argument-predicate type. Regarding the expression *yağmur yağıyor*, the argument reporting precipitation in the subject position cannot be excluded from the sentence structure,

since *yağmur* directly contributes to the meaning of this weather expression. Furthermore, since the expression *yağmur* is also derived from the verb *yağ-* (*to rain*), this structure can be considered as cognate type.

When another expression that indicates precipitation, *kar yağıyor* (it snows), is analyzed, it can be observed that the basic meaning in this expression is encoded by the argument-predicate type. On the other hand, it might be encoded only by the argument as in the example of *kar düşüyor* (*snow falls*), in which the verb is used metaphorically. When *frost*, another example of precipitation in Turkish, is examined, it becomes clear that this expression can be uttered as *kırağı yağdı* (*rime rained*) or *kırağı düştü* (*rime fell*), as in the case of weather expressions encoding *snow*.

When the dynamic atmospheric events that do not report precipitation such as *şimşek* (*lightning*), *yıldırım* (*lightning*), *gök gürültüsü* (*thunder*), and *rüzgâr* (*wind*) are examined, the following observations can be made. The expression *rüzgâr* can be encoded by both the predicate and the argument-predicate type, as in the examples of *hava rüzgârlı* (*the weather is windy*), *rüzgâr var* (*there is wind*), *rüzgârlı*, (*windy*) *rüzgâr esiyor* (*wind blows*). Based on the expressions *şimşek çakıyor* (*lightning flashes*), *yıldırım düşüyor* (*lightning falls*), *gök gürlüyor* (*it thunders*), it has been found that these expressions are encoded by the argument type only since the verbs not semantically contribute to the meaning of these weather expressions, which are used metaphorically.

When stative events such as *temperature* and *humidity* are examined, the meaning is only encoded by the predicate-type, although the argument in the subject position indirectly contributes to the meaning, as can be seen from the examples of (*hava*) *soğuk*, (*the weather is cold*) (*hava*) *sıcak* (*the weather is hot*), (*hava*) *nemli* (*the weather is humid*), (*hava*) *bulutlu*, (*the weather is cloudy*) (*hava*) *karanlık* (*the weather is dark*). The argument, on the other hand, can be ellipped from the sentence contextually.

Finally, when we look at another stative expression, *güneş parlıyor* (*the sun is shining*), it can be argued that the basic meaning is encoded by argument-predicate type. The verb *parla-* (*to shine*) in the predicate contributes directly to the meaning as it is used in the primary meaning of scattering light in this expression.

Giriş

Dillerde yağış ve sıcaklık gibi hava olaylarını açıklamak için kullanılan ifadeler hava durumu ifadeleri (HDİ) olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışma Türkçede bulunan HDİ'lere bütüncül bir açıklama getirerek tipolojik bir çözümleme yapmaktadır.

HDİ'leri alanyazında tipolojik açıdan ilgi çekici kılan şey anlamsal ve yapısal olarak kodlanmalarının, bir diğer deyişle, ifade edilmelerinin diller arasında farklılıklar gösteriyor olmasıdır:

(1) İngilizce

It rains.

DLG yağ-3TEK-GEN

[BAĞIMLI ÇEV. DLG yağıyor.]

‘Yağmur yağıyor.’

(2) *İtalyanca*¹

Piove.

yağ-3TEK-GEN

[BAĞIMLI ÇEV. Yağıyor.]

‘Yağmur yağıyor.’

(3) *Yunanca*²

Ríxni vroxi.

at-3TEK-GEN yağmur-BEL-TEK-DİŞ

[BAĞIMLI ÇEV. Atıyor yağmur.]

‘Yağmur yağıyor.’

Yukarıda İngilizce, İtalyanca ve Yunancadan *yağış* anlamı veren HDİ’ler örneklenmiştir. (1)’deki İngilizce örneğinde hava olayı, anlamsal açıdan tümceye katkısı bulunmayan fakat sözdizimsel olarak özne konumunda bulunan *it* dolgu adılı ve *rains* eylemi ile kodlanmıştır. Özne konumunda herhangi bir birim bulunmayan (2)’deki İtalyanca örneğinde ise hava olayı yalnızca *piove* eylemi tarafından kodlanmaktadır. (3)’teki Yunanca örneğine bakıldığında ise, özne konumundaki *rixni* ifadesi HDİ’nin kodlanışında temel öge iken *vroxi* eyleminin anlama doğrudan katkısı bulunmamaktadır. (1-3)’te görüldüğü gibi diller yağış belirten HDİ’leri kodlarken farklı temel öğeleri kullanmaktadır.

Bu bölümün takip eden alt bölümlerde sırasıyla HDİ ile ilgili temel betimlemeler dahilinde çalışmanın amacı ve araştırma soruları sunulmuş ve çalışmanın temel aldığı tipolojik yaklaşım tanıtılmıştır.

1. Hava Durumu İfadeleri (HDİ)

Alanyazına bakıldığında, HDİ’lere anlamsal tipolojiden getirilen betimlemeler, tümce içinde eylem tarafından verilen kılıcı ve etkilenen gibi anlamsal roller üzerinden gerçekleşmemektedir.³ Örneğin, *hava aydınlanıyor* ifadesinde eğretilme dışında *aydınlan-* eyleminin alabileceği üye sayısında sınırlama bulunmaktadır.⁴ Benzer şekilde, *yağmur yağıyor* ifadesinde bulunan *yağ-* eylemine bakıldığında özne konumunu doldurabilecek birimler eğretilme kullanımı dışında sınırlı sayıdadır. Verilen bu iki örnek ile *sor-* eylemi karşılaştırıldığında, *sor-* eyleminin üye yapısının sınırsız sayıda kılıcı ve etkilenen rolünde katılan alabileceği görülmektedir. Bu temel örnekler göz önünde bulundurulduğunda, HDİ’lerin farklı katılanlardan oluşan tümceler olmadığını, aksine hava durumunu doğrudan belirtmek için kullanılan ifadeler olduğunu iddia edebiliriz. Başka bir deyişle, HDİ’ler gönderimde bulunduğu durumlara bağlıdır. Bu yüzden de bu tür ifadeler alışlagelmiş tümceler olarak düşünülemez.

HDİ’ler üzerine alanyazında yapılan çalışmalar farklı yönelimlere sahiptir. Bu çalışmalardan Ruwet (1986) farklı dillere ait hava durumu eylemlerini sözdizimsel tipoloji açısından incelemiştir.⁵ Bauer (2000) Hint-Avrupa dillerine ait kişisiz hava durumu eylemlerine

¹ Grimshaw, Jane ve Vieri Samek-Lodovici “Optimal Subjects and Subject Universals”. *Is the Best Good Enough?: Optimality and Competition in Syntax* (1998): 216

² Eriksen, Pal vd., “Weather and Language”. *Language and Linguistics Compass*. S.6 (2012): 389.

³ Eriksen, Pal vd., “The Linguistics of Weather: Cross-linguistic Patterns of Meteorological Expressions”. *Studies in Language*. C. 34. S. 3 (2010): 569.

⁴ *aydınlan-* eylemi HDİ dışında “bir sorun üzerine gereği kadar bilgi edinmek, tenevvür etmek” anlamında kullanılmaktadır: *Öğrenciler bu konuda yeterince aydınlandı.*

⁵ Ruwet, Nicolas “On Weather verbs”. *Papers from the General Session at the Twenty second Regional Meeting*. Illinois: Chicago Linguistic Society (1986): 196.

odaklanmıştır.⁶ Bartens (1995) ve Salo (2001) Ural dillerindeki HDİ'lere tipolojik betimlemeler getirmiştir.⁷ Saarinen (1997) ise Avrupa'da konuşulan bazı dillerde *yağmur* anlamını kodlayan ifadelerle bakmış ve anlamın kodlanması açısından hangi sözcük türlerinin ya da dilbilgisel yapıların belirleyici olduğuna odaklanmıştır.⁸

Yukarıda verilen çalışmalar belirli bir dil ya da dil ailesiyle sınırlı kalmış ya da belirli bir HDİ'yi incelemiştir. Bundan dolayı HDİ'lere tipolojik açıklamalar getirerek evrensel betimlemeler yapma gereği duyulmaktadır. Çalışmaların bu kısıtlı doğası, HDİ'lere bilişsel anlam bilimsel açıdan yaklaşan ve HDİ ile kodlama biçimleri arasında ilişki kuran çalışmaların ön plana çıkarmaktadır. Bu açıdan bu çalışmanın temel amacı Eriksen vd. (2012) tarafından verilen tipoloji üzerine Türkçedeki HDİ'lerin görünümünü yerleştirmektir. Bu birincil amaç çerçevesinde çalışma, Türkçede farklı HDİ'lerin nasıl kodlandığını bulgulamayı amaçlamaktadır.

2. Hava Durumu İfadelerine Tipoloji Önerisi

Eriksen vd. (2012) tarafından önerilen tipoloji, farklı dillerden elde edilen verilerden hareketle dillerin HDİ'leri nasıl kodladığı yönünde anlam bilimsel bir temel sunmaktadır. Buna göre HDİ'ler yağış ve sıcaklık bakımından tipolojik bir görünüme yerleştirilmiştir. Aşağıda Eriksen vd. (2012) tarafından verilen tipoloji sunulmuştur.⁹

Tablo 1: HDİ ve kodlama biçimleri arasındaki ilişki

Olay türleri		Örnekler	Kodlama formatları
Dinamik olaylar	Yağış olan	Yağmur Kar Dolu Kırağı	Üye tipli Yüklem tipli Üye-yüklem tipli Eş asıllı yağış yüklemli
	Yağış olmayan	Şimşek Yıldırım Rüzgâr	Üye tipli Yüklem tipli Üye-yüklem tipli
Durağan olaylar	Sıcaklık, atmosfer ve hafif durumlar	Düşük sıcaklık Hafif sıcaklık Yüksek sıcaklık Nemli atmosfer Günüşiği Karanlık	Yüklem tipli (eğilim)
	Güneş ışığı	Parıldamak	Üye tipli Üye-yüklem tipli

⁶ Bauer, Brigitte. *Archaic Syntax in Indo-European: The Spread of Transitivity in Latin and French*. (Berlin ve New York: Mouton de Gruyter 2000), 93.

⁷ Bartens, Raija, "On the Meteorological Expressions in Finno-Ugric Languages". *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, S. 86, (1995): 34.

Salo, Merja "Meteorological Verbs in Uralic Languages – Are There Any Impersonal Structures to be Found". *Impersonal Constructions: A Cross-linguistic Perspective* (2011): 410.

⁸ Saarinen, Sirkka "Il pluit, idet dozhd", it rains, es regnet, llueve, piove". *Atlas linguarum Europae (ALE)* (1997): 1.

⁹ Eriksen, vd., "Weather and Language", 399.

Yukarıda sunulan tabloda HDİ ve kodlama biçimleri arasındaki ilişki incelendiğinde, hava durumunun devam edip etmemesi ya da geçici bir durum içerip içermemesine bağlı olarak HDİ'lerin dinamik (yağış olan ve yağış olmayan) ve durağan olaylar (sıcaklık, atmosfer ve hafif durumlar) olarak ikiye ayrıldığını görebiliriz. *Yağmur, gök gürültüsü, rüzgârın hareketi* vb. gibi durumlar dinamik olaylara örnek olarak verilebilirken, *sıcaklık, nem* vb. gibi durumlar ise durağan olaylar olarak sunulabilir. Dinamik olaylar kendi arasında ikiye ayrılmaktadır: yağış içeren (yağmur, kar, dolu, ve kırağı) ve yağış içermeyen (şimşek, yıldırım, gök gürültüsü, ve rüzgâr) HDİ'ler. Aynı şekilde durağan olaylar de kendi içinde ise sıcaklık, atmosferik durumlar ve güneş ışığı olarak ikiye ayrılmaktadır. Tipolojik görünüme bakıldığında, dinamik olaylar üye, yüklem ve üye-yüklem tipli kodlanabilmektedir. Yani, hava durumunu anlamsal açıdan kodlayan/ ifade eden üyeler yalnızca özne, yalnızca eylem ya da hem özne hem de eylem olabilmektedir. Durağan olaylar açısından bakıldığında ise sıcaklık ve atmosferik olay içeren HDİ'ler yüklem tipli kodlanıyorken, güneş ışığı ifadesi ise üye ya da üye-yüklem tipli kodlanabilmektedir.

3. Türkçede Hava Durumu İfadeleri Tipolojisi

Bu bölümde, Eriksen vd. (2012) tarafından sunulan HDİ tipolojisi Türkçedeki HDİ'lerin tipolojik görünümünü sunmak için tartışılmıştır. Bu bağlamda Eriksen vd. (2012) HDİ'lerin tipolojik görünümünün onların kodlandığı dillerle doğrudan bağlantılarının bulunmadığını ve dillerin tek bir kodlama türüyle HDİ'leri açıklamadıklarını gözlemlemiştir. Dolayısıyla, dillere özgü kodlama ilişkilerini tek bir tipolojik açıklama üzerinden yürütmek mümkün değildir. Başka bir deyişle, tüm dünya dilleri HDİ'leri kodlama ilişkileri bakımından bütüncül bir görünüm sergilememektedir. HDİ'nin açıklanmasında olay ve kodlama türü arasında ilişki olduğundan olay türünün tipolojik açıdan hangi kodlama ilişkisine sahip olduğunu görmek belirli bir olay türü için hangi dillerin hangi kodlama türüne sahip olduğunu belirlemek için önemlidir.

Takip eden alt bölümlerde ise Türkçede HDİ ve kodlama biçimleri arasındaki ilişki, dinamik ve durağan eylemler çerçevesinde tartışılacaktır.

3.1. Dinamik olaylar

Dinamik olaylar *yağmur, şimşek, rüzgâr* ve *kar* gibi hareket bildiren hava olaylarını ifade eder. Bununla birlikte dinamik olaylar, kodlama türlerinin seçimine göre yağış olan ve yağış olmayan olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmaktadır. Aşağıda Türkçede yağış bildiren dinamik eylemler tartışılmıştır:

(4) Yağmur yağıyor.

(4)'te *yağmur yağıyor* ifadesinde HDİ'nin eş asıllı bir yapı olarak hem üye hem de yüklem tarafından kodlandığı görülmektedir. *Yağmur yağıyor* ifadesinde, özne konumundaki yağış bildiren üye *yağmur*, HDİ'ye doğrudan katkı sağladığı için bu tümceden çıkarılamamaktadır. Bununla birlikte bu durum, Türkçenin adıl düşüren bir dil olması gerçeğiyle karşıtlık göstermektedir.¹⁰ *Yağmur* üyesi bu tümceden çıkarıldığında *yağ-* eylemi anlamsal açıdan bulanık bir hale gelmektedir. Bunun nedeni olarak *yağ-* eyleminin eğretilene yoluyla soyut ya da somut şeylerin *üst üste ve çok geldiğini* belirtmek için (5)'te verilen yapılarla da kullanılıyor olmasıdır:

(5) Hakeme küfür yağdı.

Törende ödül yağdı.

Konser sonunda alkış yağdı.

Sanıklara ceza yağdı.

¹⁰ Komfilit, Jaklin. *Turkish*. (Londra: Routledge, 1997), 88.

Yağmur yağıyor ifadesinde *yağ-* eylemine bakıldığında özne konumunu dolduracak birimler sınırlı sayıdadır. *Yağ-* eyleminin özne konumu boş olduğunda özne konumunu dolduracak birimler (5)'te görülebilir. Bu bağlamda *yağ-* eylemi tek başına kullanıldığında *yağmur yağıyor* ifadesini kodlamaz. Bununla birlikte, Türkçede bağlamsal özellikler dikkate alındığında *yağ-* eylemi tek başına belirtili olarak *yağmur yağıyor* ifadesini kodlamak için de kullanılabilir:

(6) Bağlam: *Hava durumunun çiftçinin üretimine etkisi*

Bu yıl geçen seneye göre daha çok yağdığı için çiftçiler bayram etti.

Türkçede yağış belirten başka bir ifade (7)'de verilmiştir:

(7) Kar yağıyor.

(7)'deki ifadede temel anlam hem üye hem de yüklem tarafından kodlanmıştır. (4)'teki ifadeden farklı olarak üye ve eylem eş asıllı değildir. Başka bir deyişle biçim bilimsel olarak üye eylemden türememiştir (Örn. *Kar kardı). Fakat bu HDİ, belirtili yapılarda yalnızca üye tarafından kodlanabilir:

(8) Kar düşüyor.

(8)'deki HDİ'de temel anlam sadece *kar* üyesi tarafından kodlanmaktadır. Bu örnekte *düş-* eylemi eğretilmeli kullanılmıştır. Bu ifade yazınsal dilde kullanılmakla birlikte bazı eş dizimli yapılar içinde de kullanılmaktadır:

(9) İstanbul'a ilk kar bugün düştü.

(9)'daki HDİ'de *ilk kar düş-* eş dizimli birimi görülmektedir. Türkçede yağış belirten bir diğer örnek ise aşağıda sunulmuştur:

(10) (a) Kırığı yağdı.

(b) Kırığı düştü.

(c) *Kırığı düşüyor/yağıyor.

(10a-c)'de bir yağış türü olarak *kırığı* örneklenmiştir. (10a)'da HDİ'yi hem *kırığı* üyesi hem de *yağdı* yüklemi kodlamaktadır. Fakat (10b)'ye bakıldığında aynı ifade (8)'de de gözlemlendiği gibi sadece *kırığı* üyesi tarafından kodlanmaktadır. Bu HDİ, gerçekleşme zamanı bakımından gözleme dayalı bir kanıtı sahip olmadığından (10a-b)'deki gibi sadece geçmiş zamanda kodlanmaktadır. Bu nedenle (10c)'de şimdiki zamanda verilen yapı dilbilgisel olmayan bir görünüme sahiptir.

Yukarıda verilen yağış bildiren dinamik olaylara bakıldığında sadece *yağmur yağıyor* ifadesi eş asıllı yağış yüklemli kodlama türüne sahipken, ayrık tipli *kar yağıyor/düşüyor*, *dolu yağıyor/düşüyor*, *kırığı düştü/yağdı* ifadelerinde temel anlam yalnızca üye tipli ya da yalnızca üye-yüklem tipli verilebilir.

Yağış bildirmeyen HDİ'ler ise *şimşek*, *yıldırım*, *gök gürültüsü*, ve *rüzgâr* gibi dinamik atmosfer olaylarıdır. Aşağıda yağış bildirmeyen HDİ'ler örneklenmiştir:

(11) Hava rüzgârlı.

(11)'deki HDİ *rüzgârlı* yüklemi tarafından kodlanmaktadır. Aynı ifade (12)'de verildiği gibi özne konumunda hava ifadesi olmadan da yalnızca yüklem tarafından kodlanabilir.

(12) Rüzgâr var / Rüzgârlı.

(12)'de temel anlam sadece *rüzgâr* üyesi tarafından kodlanmaktadır. (11) ve (12)'de verilen örnekler (13) ile karşılaştırıldığında temel anlamın hem üye hem de yüklem tarafından kodlandığı görülebilir:

(13) Rüzgâr esiyor.

(13)'te verilen HDİ'de temel anlam hem *rüzgâr* üyesi hem de *es-* yüklemi tarafından kodlanmaktadır. (14)'te ise HDİ'ler *şimşek*, *yıldırım* ve *gök gürültüsü* üzerinden örneklenmiştir:

(14) (a) Şimşek çakıyor.

(b) Yıldırım düşüyor.

(c) Gök gürüyor/gürldüyor.

(14)'te verilen *çak-*, *düş-* ve *gürle-* eylemleri, *vurarak sokup yerleştirmek*, *yukarıdan aşağıya inmek* ve *kalın ve yüksek ses çıkarmak* birincil anlamlarıyla kullanıldığından HDİ'leri kodlayan eylemlerin hepsinin eğretilmeli kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ifadelerde temel anlamın yalnızca üye tarafından verildiği söylenebilir.

3.2. Durağan olaylar

Durağan olaylar, *sıcaklık* ve *nem* gibi durağanlık bildiren hava olaylarını ifade eder. Bununla birlikte durağan olaylar, bir taraftan sıcaklık ve atmosferik durumlar, diğer taraftan da güneş ışığı olmak üzere iki alt başlıkta ele alınmaktadır. Aşağıda sıcaklık ve atmosferik durum bildiren bazı durağan olaylar tartışılmıştır:

(15) (a) Hava soğuk.

(b) Hava sıcak.

(c) Hava nemli.

(d) Hava bulutlu.

(e) Hava karanlık.

(15)'te verilen sıcaklık ya da atmosferik durum içeren HDİ'ler yüklem tipli yapılardır. Üyenin anlama dolaylı olarak katkısı olmakla birlikte temel anlam yalnızca yüklem tarafından kodlanmaktadır. Üye ise HDİ'nin anlamını pekiştirmekle birlikte bağlamsal olarak tümceden çıkarılabilmektedir:

(16) (a) Soğuk.

(b) Sıcak.

(c) Nemli.

(d) Bulutlu.

(e) Karanlık.

(16)'da üye olmadan da HDİ'nin kodlanabileceği görülmektedir. Bu durum tipolojik görüntü açısından diğer dünya dilleri ile bütüncül bir görüntü sergilemektedir. Eriksen vd. (2012) incelemiş olduğu veri tabanı çerçevesinde dillerin sıcaklık ve atmosferik durum bildiren ifadeleri kodlamada yüklem tipli olduklarını bulgulamıştır.¹¹ Bu durum Türkçe için de geçerlidir.

Diğer bir durağan ifade olan güneş ışığına bakıldığında ise aşağıdaki ifadeyi görmekteyiz:

(17) Güneş parlıyor.

(17)'de temel anlamı hem üye hem de yüklem tarafından verildiğini görmekteyiz. Özne konumundaki üye HDİ'yi kodlamak için yine belirtili bağlamsal durumlar dışında tümceden doğrudan çıkarılamamaktadır. Yüklem durumundaki *parla-* eylemi ise *ışık saçmak* birincil

¹¹ Eriksen, vd., "Weather and Language", 396.

anlamında kullanıldığı için anlama doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu durum yine yeterli veri olmamakla birlikte Eriksen vd. (2012)'nin öne sürdüğü tipolojik görünüme uygundur.¹²

Yukarıdaki bilgiler ışığında Tablo 1’de sunulan HDİ ve kodlama biçimleri arasındaki ilişkinin tipolojik açıdan Türkçede görünümü aşağıda Tablo 2’de verilmiştir:

Tablo 2: Türkçede HDİ ve kodlama biçimleri arasındaki ilişkiler

Olay türleri		Örnekler	Kodlama formatları
Dinamik olaylar	Yağış olan	Yağmur	Eş asıllı üye-yüklem tipli
		Kar	Üye-yüklem tipli
		Dolu	Üye tipli
		Kırağı	Üye-yüklem tipli
	Yağış olmayan	Şimşek	Üye-yüklem tipli
		Yıldırım	Üye tipli
		Gök gürültüsü	Üye tipli
		Rüzgâr	Üye yüklem tipli
Durağan olaylar	Sıcaklık, atmosfer ve hafif durumlar	Düşük sıcaklık	Yüklem tipli
		Hafif sıcaklık	Yüklem tipli
		Yüksek sıcaklık	Yüklem tipli
		Nemli atmosfer	Yüklem tipli
		Günüşiği	Yüklem tipli
		Karanlık	Yüklem tipli
	Güneş ışığı	Parıldamak	Üye-yüklem tipli

Tablo 2 incelendiğinde Türkçede yağış anlamı içeren dinamik olaylar eş asıllı üye-yüklem tipli, üye tipli ve üye-yüklem tipli kodlama ilişkilerine sahip olabiliyorken yalnızca yüklem tipli bir kodlama türü bulunmamaktadır. *Yağmur* ifadesi, eş asıllı üye-yüklem tipli olarak kodlanabiliyorken, *kar*, *dolu* ve *kırağı* gibi HDİ’ler hem üye-yüklem tipli hem de yüklem tipli kodlanabilmektedir. Bununla birlikte yağış anlamı içermeyen dinamik olaylarda ise *şimşek*, *yıldırım*, *gök gürültüsü* gibi HDİ’ler yalnızca üye tipliye *rüzgâr* hem üye-yüklem tipli hem de yalnızca yüklem tipli olabilir. Diğer taraftan sıcaklık ve atmosferik durumlar içeren durağan olaylar yalnızca yüklem tipli kodlama ilişkisine sahipken güneş ışığı anlamı içeren HDİ Türkçede üye-yüklem tipli olarak kodlanmaktadır.

Sonuç

Dillerde yağış ve sıcaklık gibi hava olaylarını açıklamak için kullanılan hava durumu ifadelerine (HDİ) Türkçe üzerinden tipolojik bir açıklama getiren bu çalışma Eriksen vd. (2012) tarafından verilen anlam bilimsel tipolojiye Türkçeyi yerleştirmiştir.

¹² Eriksen, vd., ‘‘Weather and Language’’, 398.

Yapılan çözümlenmeler doğrultusunda Türkçedeki HDİ'ler üzerinde şu gözlemler yapılmıştır: *Yağmur*, *şimşek*, *rüzgâr* ve *kar* gibi hareket bildiren hava olaylarını ifade eden HDİ'ler açısından Türkçe, Eriksen vd. (2012) tarafından sunulan anlam bilimsel tipolojiden farklılık göstermektedir. Eş asıllı üye-yüklem tipli kodlanan yağış ifadesi *yağmur*, hem üye-yüklem tipli hem de üye tipli kodlanan *kar*, *dolu* ve *kırağı* ifadelerinden farklılık göstermektedir. Yağış içermeyen diğer dinamik atmosfer olaylarına bakıldığında ise Türkçe bu HDİ'leri *şimşek*, *yıldırım* ve *gök gürültüsü* için üye tipli, *rüzgâr* için ise üye-yüklem tipli ve yüklem tipli kodlamaktadır. Sıcaklık, atmosfer ve hafif hava olaylarını karşılayan durağan olaylar açısından bakıldığında ise Türkçe dünya dillerindeki genel eğilime benzer bir görünüm sergilemektedir. Bu tür HDİ'ler Türkçede sadece yüklem tipli kodlanmaktadır. Son olarak güneş ışığı ifade eden HDİ ise üye-yüklem tipli kodlanmaktadır.

Kısaltmalar

BEL	Belirtme durumu
DİŞ	Dişi
DLG	Dolgu adılı
GEN	Geniş zaman
TEK	Tekil
3TEK	3. Tekil kişi

KAYNAKLAR

Grimshaw, Jane ve Vieri Samek-Lodovici. "Optimal Subjects and Subject universals". *Is the Best Good Enough?: Optimality and Competition in Syntax*. ed. David Pesetsky. MA: MIT Yayınları, 1998: 193-219.

Bartens, Raija. "On the Meteorological Expressions in Finno-Ugric languages". *Journal de la Societe Finno-Ougrienne*, S. 86, (1995): 33-65.

Bauer, Brigitte. *Archaic syntax in Indo-European: The spread of transitivity in Latin and French*. Berlin ve New York: Mouton de Gruyter, 2000.

Eriksen, Pal, Seppo Kittila, ve Leena Kolehmainen. "The Linguistics of Weather: Cross-linguistic Patterns of Meteorological Expressions". *Studies in Language*. C. 34. S. 3 (2010): 565-601.

Eriksen, Pal, Seppo Kittila, ve Leena Kolehmainen. "Weather and Language". *Language and Linguistics Compass*. S.6 (2012): 383-402.

Kornfilt, Jaklin. *Turkish*. Londra: Routledge, 1997.

Ruwet, Nicolas. "On Weather Verbs". *Papers from the General Session at the Twenty second Regional Meeting*. Illinois: Chicago Linguistic Society, 1986: 195-215.

Saarinen, Sirkka. "Il pluit, idet dozhd', it rains, es regnet, llueve, piove". *Atlas linguarum Europae (ALE)*. ed. Mario Alinei, Manuela Barros Ferreira, ve Michel Contini, Helene Francoine. Roma: Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato, 1997: 1-34.

Salo, Merja, "Meteorological Verbs in Uralic Languages – Are There Any Impersonal Structures to be Found". *Impersonal Constructions: A Cross-linguistic Perspective*. Ed. Andrej Malchukov ve Anna Siewierska. Amsterdam: John Benjamins, 2011: 395-438.

Tarihî Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde İçecek Adı Olan Sözcükler The Words Used as Beverage Names in Literary Works During Historical Kipchak Turkish Period

Kübra MALTA*

ÖZ

Bu çalışmanın konusu, Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen içecek adlarının, özellikle “belli bir işlemde geçirilerek elde edilen içecek adlarının” art zamanlı incelemesini içerir. Tarihî Türk lehçelerinde geçen içecek adlarından bazılarını yer veren önceki çalışmalardan farklı olarak burada, Kıpçak dönemi eserleri merkeze alınmış ve bu eserlerde geçen içecek adlarının tümü ilk kez bir araya getirilmiştir. Böylece, Türk kültür çalışmaları ile ilgili kaynaklara katkıda bulunmak amaçlanmıştır. İnceleme bölümünde Kıpçak Türkçesi döneminde geçen 29 içecek adı tespit edilmiştir. Bu sözcükler Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren geriye dönük olarak taranmış; sözcüklerin künye bilgileri, metinde geçen biçim ve anlamları verilmiştir. Elde edilen verilere göre Kıpçak dönemi eserlerinde “çakır, ayran ve kıymız” gibi sıklıkla görülen içecek adlarının yanında “hamr, işmek (II) kumlak, rāh, şabūh, sarı, sücü, şerbet, şıra, şîre, şüşüş” olmak üzere yalnızca bu döneme özgü metinlerde geçen içecek adları belirlenmiştir. Çalışmanın sonunda, Türkçe içecek adlarının (%65,5) yabancı içecek adlarına (%34,5), Arapça kökenli içecek adlarının (%27,5) Farsça kökenli içecek adlarına (%7) oranının daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bir sesbilgisi özelliği olarak “içmek ~ işmek, çağır ~ çakır ~ şağır” gibi içecek adlarında /ç/~ş/ nöbetleşmesi gözlemlenmiştir. Kıpçak dönemi metinlerinde geçen içecek adları arasında “ayran, boza, kıymız, şarap, şerbet ve şıra” gibi günümüz Türkçesine ulaşabilmiş sözcüklerin bilgisi paylaşılmıştır. Makalede ele alınan sözcüklerin tarihsel arkaplanı sunularak Modern Kıpçak sahasındaki görünümünün de araştırılabilmesi için bir zemin sağlamıştır.

Anahtar Sözcükler: *Tarihî Kıpçak Türkçesi, İçecek, Sözcükbilim, Adbilim, Anlambilim*

ABSTRACT

The subject of this study includes the diachronic analysis of the beverage names, particularly the "beverage names obtained through a certain process" in the works of the Kipchak Turkish period. Unlike the previous studies that included some of the beverage names in historical Turkish dialects, the Kipchak works were taken to the center, and all the beverage names from this period were brought together, for the first time, in this study. Therefore, its purpose is to contribute to the resources about Turkish cultural studies. In the analysis section, 29 beverage names were identified in the works of Kipchak Turkish period. The beverage names were scanned from the works of the Kipchak Turkish , the address of the words was shown, and finally their form in the texts and meanings were given. As a result of the findings, besides the beverage names, such as “çakır, ayran and kıymız” were mentioned frequently in the works of the Kipchak period, the beverage names such as “hamr, işmek (II) kumlak, rāh, şabūh, sarı, sücü, şerbet, şıra, şîre, şüşüş” mentioned only in the texts specific to the period. The percentage

* Arş. Gör., İstanbul Aydın Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, kubra.malta@gmail.com
(<https://orcid.org/0000-0001-5619-2740>).

of Turkish beverage names (65.5%) was found higher than foreign beverage names (34.5%), and Arabic beverage names (27.5%) were higher than Persian beverage names (7%). As a phonological feature, the variation of /ç/ ~ /ş/ was observed in the names of drinks such as “içmek ~ işmek, çağır ~ çakır ~ şağır”. The words, used as beverage names in the texts of the Kipchak period and reached to the Modern Turkish language, such as “ayran, boza, kımız, şarap, şerbet, and şıra,” were identified. Finally, this study presents the information of the historical background of the beverage names in the Kipchak period and provides a basis for investigating their appearance in the modern Kipchak field.

Keywords: *Historical Kipchak Turkish, Beverage, Lexicology, Onomastics, Semantics*

Extended Summary

Historical Kipchak Turkish language, which is classified in Middle Turkic language, is one of the historical Turkish language periods. The works of the Kipchak language, offering us the opportunity to convey the living words of this period, played a major role in shaping the Turkish lexicography traditions. The works such as dictionaries and grammars, fiqh books, books about archery, books about horses, and literary texts have various language material. As a result of the diversity, researchers can group and analyze this material in different concepts. In this study, the names of the beverages, particularly the names of “fermented beverages”, were brought together for the first time and examined diachronically in historical Turkish language periods. The findings of the research provide extremely important contributions not only to the lexicology of the Turkish language but also to Central Asian cultural studies. The secondary aim of this study is to provide a base for new studies about the beverage names in the Modern Kipchak field.

At the beginning of the survey, the beverage names identified in the works of Kipchak Turkish language are as follows: “aķmıķ, ayran, bāzık, bor, boza, çağır ~ çakır ~ şağır, ħamr, kımız, nebız, rāh, şabūh, sarı, seker, şorma, süçi, sücü, şarāb, şerbet, şıra, şire, şüşüş, tılā, kumlak, susun”. In the analysis section, the information the beverage names in Kipchak period was given. Before giving the features of the beverage names of the Kipchak Turkish period, the general name of the beverages, *içmek* and *içgü* were examined. In this section, the formula of information includes the material of Kipchak works, dictionaries and grammars, fiqh books, books on archery, books on horses, and literary texts as follows:

beverage name “meaning of the beverage name” **Kipchak** *CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK, KK, DM, KF-, KFT-, MS-, İM, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-*.

The information of words in (pre- Kipchak) language period was arranged in classical order as follows:

Historical background: Old Turkic, Karakhanid *DLT-, KB-, AH-, TİEMKT*, RKT-, Khwarezm *NF-, KE-, ME, MM-, HKT, İML-*.

This formula was applied for every beverage name in the works of the historical Kipchak Turkish period.

According to the results obtained from this article, the general name of the beverages, *içgü* and *içmek*, has undergone a narrowing of meaning in the Kipchak Turkish period and has been used in the sense of “şerbet”. The beverage names “ħamr, işmek (II) kumlak, rāh, şabūh, sarı, sücü, şerbet, şıra, şire, şüşüş” were mentioned first time in the texts specific to the historical Kipchak Turkish period. The percentage of Turkish beverage names (65.5%) is higher than the foreign beverage names (34.5%), and the percentage of Arabic beverage names (27.5%) is higher than Persian beverage names (7%). The variation of /ç/ ~ /ş/ was observed in the names of beverage such as “içmek ~ işmek, çağır ~ çakır ~ şağır”. The words, such as

“ayran, boza, kımız, şarap, şerbet and şıra” that were used in the texts of the historical Kipchak period exist in the Modern Turkish language.

Giriş

Türk dili ve Türk tarihinin erken dönem yazılı kaynaklarından itibaren karşılaşılan *Kıpçak* adı, Türkoloji çalışmalarında Türk dilinin tarihî dönemlerinden biri olarak adlandırılmakla birlikte bu dili konuşan topluluğun adını da ifade etmektedir. Bir terim olarak *Kıpçak*, 8. yüzyılda Kimeklerle bir arada yaşayan bir topluluk, 11. yüzyılın başlarından 13. yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Batı Sibirya ile aşağı Tuna arasındaki bölgeye hâkim olan kabile birliği, bu kabile birliğinin doğudaki temsilcisi ve Türk dilinin bir lehçesi olarak kaynaklarda yer almaktadır.¹ Türkçenin Kuzey-Batı grubu içerisinde değerlendirilen Kıpçak Türkçesi eserlerinin asıl gelişimi, 13. ve 14. yüzyıllarda Ön Asya ve Mısır’a köle olarak gelen Kıpçakların eliyle olmuştur.² Çalışmamız, işte bu dönemlerde ve bu bölgelerde, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerde geçen içecek adlarını içermektedir.

Tarihî Kıpçak Türkçesi eserleri, araştırmacılar tarafından “sözlük ve gramerler, fıkıh kitapları, okçulukla ilgili kitaplar, atlarla ilgili kitaplar ve edebî metinler” olmak üzere 5 ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bugün için bilinen Kıpçak Türkçesi dönemine ait 17 eser arasında sayıca diğerlerinden üstün sözlük ve gramerler, özellikle Türk sözlükçülük geleneğinde önemli bir yere sahiptir. Eserlerde göze çarpan çeşitlilik ve özellikle gündelik dile özgü sözcük hazinesi, araştırmacılara metinlerde geçen sözcükleri çeşitli başlıklar altında gruplandırma ve inceleme imkânı vermektedir. Bu çalışmada da Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen içecek adları, daha özel bir ifadeyle “belli bir işlemde geçirilerek elde edilen içecek adları” bir araya getirilmiş ve tarihî metinlerde art zamanlı olarak incelenmiştir. İncelenen sözcüklerden bazıları önceki Türk dili³ ve Türk kültürü⁴ çalışmalarında ele alınmış olmakla birlikte bu çalışma, Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerde geçen içecek adlarının tümünü ilk kez bir araya getirmesi yönüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir.

Kıpçak Türkçesi dönemi içecek adlarının tarihî metinlerdeki görünümünü ve metinlere dağılımını ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmanın hazırlık sürecinde, öncelikle *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*⁵ taranarak incelemede ele alınacak maddeler tespit edilmiştir. Tespit edilen maddelerin tümü, Kıpçak Türkçesi dönemi ve öncesindeki Türk yazılı kaynakların her birinde tanıklanmış; künye bilgileri, metinlerdeki biçimleri ve anlamları sırasıyla verilmiştir. Bu yolla içecek adlarının metinlerde hangi dönemden itibaren hangi sıklıkla geçtiği ve hangi esere özgü olduğu ile ilgili veriler elde edilmiştir.

Aşağıdaki inceleme bölümünde görülebileceği üzere içecek adlarının tarihî metinlerdeki görünümü ve geçirdikleri evreler değerlendirilirken, sık karşılaşılan ve nispeten daha fazla bilgi sahibi olabildiğimiz sözcükler için köken bilgisine ilişkin modern zamanlarda yapılmış çeşitli yorumlar paylaşılmış; ancak daha az bilgi sahibi olduğumuz sözcüklerin metinlerdeki görünümüne ilişkin verilerle yetinilmiştir.

1. Kıpçak Dönemi Söz Varlığı İçinde İçeceklere Ad Olan Sözcükler

Sözcüklerle ilgili verilerin paylaşıldığı bu bölümde “akmık, ayran, bāzık, bor, boza, çağır ~ çakır ~ şağır, hamr, kımız, kumlak, nebîz, rāh, şabūh, sarı, seker, şorma, susun, süçi ~ sücü,

¹Kovács, Szilvia, “Kipchak”, *Encyclopaedia of Islam, THREE*. Erişim Tarihi: 19.12.2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_35613>.

² Bilgin, Azmi, Necmettin Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 20.12.2021 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/kipcaklar#2>>.

³ Örneğin; Mehmet Turgut Berbercan, “Tarihî Türk Lehçelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler”, *Turkish Studies*. C. 5, S. 4 (2010): 914-929.

⁴ Örneğin; Çağatay Üstün, “Eski Bir Türk İçeceği: Kımız (Koumiss)”, *Türklük bilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 26 (2009): 247-255. Engin Çetin, “Divanü Lügati’t-Türk’teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.14, S. 2 (2005):185-200.

⁵ Toparlı, Recep vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

şarâb, şerbet, şıra ~ şîre, şüşüş, tîlâ” olmak üzere Kıpçak dönemi eserlerinde geçen 29 içecek adı incelenmiştir. Bu bilgilerin düzeninde öncelik dönemin sözlük ve gramerlerine verilmiş; fıkıh kitapları, okçulukla ilgili kitaplar, atlarla ilgili kitaplar ve edebî metinler bu sırayı takip etmiştir. Sözcüklerin Kıpçak Türkçesi döneminden önceki görünümünü ise kronolojik sıraya göre tertip edilmiştir.

Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde yer alan içecek adlarına geçmeden önce, bu bölümde öncelikle içeceklerin genel adı olan *içmek* ve *içgü* üzerinde durulmuştur.

içmek “içilecek şey”⁶ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*⁷, *BM-*, *KK/70b/9* içmek “içecek şey”, *KK/70b/11* içmek “eritilmiş şeker şerbeti”⁸, *DM/6b/3*, *21a/15*, *23b/8* içmek “içilecek şey”⁹, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM/39a/6* içmek “içilecek şey”¹⁰, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü. *aş içgü* “yiyecek ve içecek”¹¹, Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT324v/2...* içgü “içilen şey, içki”¹², *RKT/30/34a/2* içgü “içecek şey”¹³, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME/108/4*, *206/5* içki “içki”¹⁴, *MM-*, *HKT/200b/05* içgü “içecek, içilecek şey”¹⁵, *İML-*.

KK’de *içmek* “eritilmiş şeker şerbeti” anlamıyla anlam daralmasına uğrayan sözcük *DM*’de *işmek* biçimiyle /ç/ ~ /ş/ nöbetleşmesine işaret etmektedir.

açmık

açmık “boza”¹⁶ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM/4a/9* açmık “boza”¹⁷, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü., Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

ayran

ayran¹⁸ “ayran”¹⁹ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA/17b/1* ayran “ayran”²⁰, *TZ/31b/12* ayran “ayran”²¹, *BM/8/3* *ajran* “kesik süt”²², *KK-*, *DM/4b/4* ayran “ayran”²³, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT/85/3* ayran “ayran”²⁴.

⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003), 116.

⁷ *TZ* eçki [= Bk. Düzelt: içki] maddesi Atalay tarafından düzeltilerek *TZ/11a/4* içki “keçi” maddesine yönlendirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Besim Atalay, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945), 167, 175.

⁸ Toparlı, Recep vd., *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-zabü'l-Lûgati't-Türkiyye*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999), 109-110.

⁹ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 86.

¹⁰ Toparlı, Recep. *İrsâdî'l-Mülük ve's-Selâtin*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 398.

¹¹ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 24a.

¹² Kök, Abdullah. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin Dizin” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004), 395.

Ünlü, Suat. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004), 459.

¹³ Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004), 398.

¹⁴ Nuri Yüce., *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988), 128.

¹⁵ Gülden Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 61.

¹⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 6.

¹⁷ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lûgati't-Türkiyye*, 70.

¹⁸ Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde geçen **ayran** sözcüğü için ayrıca bkz. Ayşe Şeyma Fındık, “Kıpçakçada Süt ve Süt Ürünleri ile İlgili Sözcüklüğü”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, C.5, S.2, (2020): 3.

¹⁹ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 18.

²⁰ Toparlı, Recep vd., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000), 90.

²¹ Besim Atalay. *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, 145.

Tarihî: ETü. ayran “ayran’ ve benzeri”²⁵, Karahan *DLT/73* ayran “churned milk”²⁶, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML/166* ayran.

EDPT’de “ayran’ ve benzeri” şeklinde tanımlanan sözcüğün Moğolcada görülen *ayrak* biçiminin Türkçe ödünçleme olabileceğini ileri süren Clauson, sözcüğün Moğolca olduğu yönündeki düşünceye kuşkuyla yaklaşır.²⁷ Moğolca sözlükte *ayrag* “kıymış, kısarak veya ineğin mayalanmış sütü”²⁸ anlamıyla geçen sözcüğün kökeniyle ilgili bilgi verilmediği gibi anlam bakımından da Eski Türkçeden farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Doerfer ise sözcüğün anlamını “mayalanmış inek sütü” şeklinde verir; kökeninin Türkçe olduğunu, Türkçeden Moğolcaya geçip, sonrasında Moğolcadan Türkçeye geldiğini belirtir.²⁹

bāzık

bāzık “Ar. şıra”³⁰ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT/386a/28* bāzık “ateşte veya güneşte pişirilip üçte ikisinden az miktarı giden ve sarhoşluk verici bir hale gelen üzüm usaresi”³¹, *MS-*, *İM/415a/1* bāzık “Ar. şıra”³², *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü., Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

bor

bor “şarap, içki”³³ **Kıpçak** *CC/40a/17* bor “şarap”³⁴, *Kİ-*, *İH/16* bor “sücü, şarap”³⁵, *TA/17a/12* bor “şarap”³⁶, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü. bo:r “şarap”³⁷, *yegirmi batman*³⁸ *edgü bor* “yirmi batman iyi şarap” (USp.71,4)³⁹, bağ borluk “üzüm bağı”⁴⁰ Karahan *DLT/495* bōr “şarap [xamr]”⁴¹, *KB/2098*, *2651* bor “şarap”⁴², *AH-*, *TİEMKT/91r/8*...bor “içki, şarap”⁴³, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

boza

²² Ananiasz Zajaczkowski. *Manuel Arabe de la Langue des Turcs et des Kiptchaks (Époque de L'état Mamelouk)*, 6.

²³ Recep Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 73.

²⁴ Ali Fehmi Karamanlioğlu. *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülîstân bi't-Türki)*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989), 209.

²⁵ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 276a.

²⁶ Robert Dankoff ve James Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dîwân Luğât at-Turk)*, Part III. (Harvard University Printing Office, 1982), 18.

²⁷ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 276a.

²⁸ Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 52.

²⁹ TMEN II, 639.

³⁰ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 26.

³¹ Ağar, M. Emin. “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)” (Yayımlanmamış doktora tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989), 950.

³² Toparlı, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, 375.

³³ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 34.

³⁴ Mustafa Arğunşah ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. (İstanbul: Kesit Yayınları, 2015), 447.

³⁵ Veled İzbudak. *El-İdrâk Haşiyesi*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Devlet Basımevi, 1936), 8.

³⁶ Toparlı, vd., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, 95.

³⁷ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 354a.

³⁸ Tarihî sahada ilk kez Uygur Türkçesinde tanıklanmış olan “bor” içeceği için Soğd kökenli “batman” ölçü biriminin kullanıldığını görmekteyiz. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Özyetgin, A. Melek. *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.)

³⁹ S. Gerard Clauson, *a.g.e.*, 306.

⁴⁰ S. Gerard Clauson, *a.g.e.*, 311a.

⁴¹ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dîwân Luğât at-Turk)*, Part III, 76.

⁴² Eraslan, Kemal vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks* (İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979), 103.

⁴³ Kök, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin”, 334. Ünlü, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)”, 394.

boza “darı, buğday veya arpadan yapılan bir içki”⁴⁴ **Kıpçak CC-**, *Kİ/31* boza “bugünkü manasında (içki)”⁴⁵, *İH-*, *TA/17a/12* boza “hurmadan yapılan şarap”⁴⁶, *TZ-*, *BM-*, *KK/70b/12* boza “buğdaydan yapılan şarap”⁴⁷, *DM/4a/9* boza “boza”⁴⁸, *KF-*, *KFT/383a/25* boza “boza”⁴⁹, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*.

KFT’ de *boza* ile ilgili yer alan bilgiler aşağıdaki gibidir:

“Ammā ol boza kim buğdaydan 26) iderler, ya dağı arpadan iderler 27) ya dağı darudan iderler ya 28) dağı züreden iderler, ya dağı 29) baldan iderler, ya dağı incir- 30)den iderler, ya dağı sükker- 31) den iderler.” ⁵⁰ [KFT/383a/25-31]

“Ammā ol boza kim baldandur dağı arpandandır 16) dağı buğdaydandır dağı dağı incir- 17) dendür dağı züredendir.” ⁵¹ [KFT/386b/15-17]

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

Yukarıdaki, *boza* sözcüğü Kıpçak Türkçesi döneminden önceki kaynaklarda görülememektedir. Köken bakımından tartışmalı görünen sözcük Tietze tarafından Farsça *būza*⁵² sözcüğüyle ilişkilendirilirken bu görüş sözcüğü “farklı tahıllardan yapılan bir çeşit bira”⁵³ şeklinde tanımlayan Doerfer tarafından kabul edilmemiştir. Farsça sözlükte de kelimenin karşılığın pekçok sözlükte olduğu gibi “buğday, pirinç, darı, tahıllardan yapılmış bir çeşit içecek, bira”⁵⁴ olarak verilmiştir. Günümüz Türkçesinde de yaygın bir biçimde kullandığımız içecek adı *boza* “arpa, darı, mısır, buğday vb. tahılların hamurunun ekşitilmesiyle yapılan koyuca, tatlı veya mayhoş içecek”⁵⁵ anlamıyla *Türkçe Sözlük*’te yer almaktadır.

çağır ~ çakır ~ şağır

çağır ~ çakır ~ şağır “içki, şarap”⁵⁶ ve şağır “şıra, şarap”⁵⁷ **Kıpçak CC/40a/17** çağır “şarap”⁵⁸, *KI-*, *İH/16* çağır~çakır “şarap”⁵⁹, *TA/17a/5* çakır “şarap”⁶⁰, *TZ/13a/12*, *36b/8* şağır [=çakır] “şıra, şarap”⁶¹, *BM-*, *KK/70b/12,84a/12* çağır “şarap”⁶², *DM/4a/9* şağır “içki”⁶³, *KF-*, *KFT/5b/55* çakır “şarap”⁶⁴, *MS-*, *İM/10b/2* çakır “içki”⁶⁵, *İN-*, *BV* çakır “şarap”⁶⁶, *RH* çakır, *MG-*, *GT-*.

⁴⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 35.

⁴⁵ Ahmet Caferoğlu, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931), 21.

⁴⁶ Toparlı, vd., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, 96.

⁴⁷ Toparlı, vd., *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, 105.

⁴⁸ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyeye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 78.

⁴⁹ Açar, M. Emin. “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 956.

⁵⁰ Açar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 839.

⁵¹ Açar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 845.

⁵² Andreas Tietze. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat (Cilt 1 A-E)*. (İstanbul-Wien: Simurg-Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2002), 377.

⁵³ TMEN II, 788.

⁵⁴ Steingass, Francis J. *A Comprehensive Persian-English Dictionary (New Reprint)*. (Beirut: Librairie Du Liban, 1975), 206.

⁵⁵ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

⁵⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 45.

⁵⁷ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 249.

⁵⁸ Argunşah ve Güner, *Codex Cumanicus*, 455.

⁵⁹ İzbudak, *El-İdrâk Haşiyesi*, 9.

⁶⁰ Toparlı, vd., *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, 99.

⁶¹ Atalay, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 245.

⁶² Toparlı, vd., *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, 106.

⁶³ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyeye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 108.

⁶⁴ “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 962.

⁶⁵ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 382.

⁶⁶ Açar, M. Emin. “Baytaratü'l-vâzih: İnceleme - metin - indeks”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1986).

Tarihî: ETü. çağır “fermante edilmemiş üzüm suyu; şarap”⁶⁷, Karahan *DLT/183* çağır “içecek, şarap” [‘aşır; xamr]⁶⁸, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE/140r/10...* çağır “şarap”, *KE/161v/21...* çağır “şarap”⁶⁹, *ME/84/2*, *93/7* çağır “şarap”⁷⁰, *MM-*, *HKT-*, *İML-*, *AKT-*.

Clauson, Kaşgarlı'nın eserinden aktardığı “fermante edilmemiş üzüm suyu” ifadesinin sözcüğün orijinal anlamını yansıtabileceğini; ancak bu eser dışında genelde “şarap” veya modern dönemlerde başka bazı içki türlerini karşıladığını belirtilmiştir.⁷¹ Doerfer de sözcüğün diğer anlamları arasında “şarap” anlamını vermiştir.⁷² Böylece, sözcüğün daha çok alkollü içecekleri ya da şarabı ifade etmede kullanıldığını söylemek mümkündür. *Çakır* sözcüğü günümüz Türkçesinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak “yarı sarhoş”⁷³ anlamlarına gelen *çakırkeyif* sözcüğünde yaşamaktadır.

hamr ~ hamur

hamr ~ hamur “Ar. şarap”⁷⁴ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT/385a/3* hamur “içki, sarhoşluk veren içecek”⁷⁵, *KFT/383b/1...* hamur⁷⁶, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT/315/4...* hamur “şarap”⁷⁷.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT-*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT/37/12b/3* hamr “şarap”⁷⁸, *AKT/106/18* hamr “şarap”⁷⁹, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT/118a/7* hamr “şarap”, *HKT/230a/7* hamr “üzüm”⁸⁰, *İML-*.

Bahsi geçen Arapça kökenli içecek adı tarihî sahada Kur'an tercümelerinde ve tefsirlerinde tanıklanabilmektedir. *hamr ~ hamur* sözcüklerinin *KFT*'deki tanımı aşağıdaki gibi verilmiştir:

“38) Hamur didikümüz yaş üzüm suydur. 39) Kaçan kaynasa dağı iti olsa dağı köpükünü 40) kemişse. kaynamağdan maşşudumuz 41) oda kaynamağ degüldür.” [*KFT/386a/38-41*]⁸¹

kımız

kımız “kısırak sütü, bir tür içki”⁸² **Kıpçak** *CC-*, *Kİ/75* qımız “kımız (at ve deve sütü)”⁸³, *İH/24* kımız “kımız”⁸⁴, *TA-*, *TZ/32a/1* kımız “kımız, ekşitilmiş kısırak sütü”⁸⁵, *BM-*, *KK-*, *DM/4b/4* kımız “kımız”⁸⁶, *KF-*, *KFT*, *MS-*, *İM/411a/4* kımız “kımız”⁸⁷, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü. “mayalanmış kısırak sütü, kımız”⁸⁸, Karahan *DLT/184* qımız “kımız”⁸⁹, *KB/4442* kımız “kımız”⁹⁰, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

⁶⁷ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 409b.

⁶⁸ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 85.

⁶⁹ Ata, Aysu. *Kısaşu'l-Enbiyā, II Dizin*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997), 156.

⁷⁰ Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvārizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 110.

⁷¹ S. Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 409b.

⁷² TMEN II, 1090.

⁷³ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

⁷⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 91.

⁷⁵ Ağar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 993.

⁷⁶ Ağar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 840.

⁷⁷ Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, 261.

⁷⁸ Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüşası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*, 371.

⁷⁹ Borovkov, Aleksandr K. *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)*, çev. Halil İbrahim Usta (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002), 124.

⁸⁰ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 54.

⁸¹ Ağar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 845.

⁸² Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 144.

⁸³ Caferoğlu, *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, 75.

⁸⁴ İzbudak, *El-İdrâk Haşiyesi*, 30.

⁸⁵ Atalay, *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lügat-it-Türkiyye*, 198.

⁸⁶ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 92.

⁸⁷ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 410.

Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren tarihî kaynaklarda karşılaşılan *kımız* sözcüğünün Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde sıklıkla geçtiğini görmekteyiz. Clauson'un sözlüğünde “mayalanmış kısırak sütü, kımız” anlamıyla geçen sözcük Drevnetyukskslovar'da “молоко, иликусокжира, илипростоквацца и сыр (Q BK 264) (Süt ya da katı iri yağ parçasından yapılan yoğurt veya peynir)” anlamıyla yer almaktadır.⁹¹ TMEN'de *kımız* maddesine ayrıntılı bir biçimde yer verilirken sözcüğün tarihî dönemlerde Farsça, Moğolca ve Rusça gibi komşu dillere ödünçleme yoluyla geçtiği belirtilir.⁹² *Türkçe Sözlük*'te ise *kımız* “kısırak sütünün mayalanmasıyla yapılan, az alkollü, ekşi bir Türk içkisi”⁹³ olarak tanımlanmaktadır.

qumlâq

qumlâq “şarap”⁹⁴ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA/17a/8 qomlaq “şarap”⁹⁵, TZ-, BM-, KK-, DM-, KF-, KFT, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü. qumla:k “Kıpçak ülkesinde yetişen fasulyeye benzeyen bir bitki”⁹⁶, Karahan DLT/239 qumlâq “Kıpçak'ta yetişen gündüzsefasına benzeyen bir bitki”⁹⁷, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

Kıpçak Türkçesi döneminden önce bir bitki adı olan qumlâq, Kıpçak döneminde bu bitkiden elde edilen alkollü içecek ve şarap adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu içeceğin yapımında kullanılan malzemenin içeceğin adında belirleyici olduğu görülmektedir.

Bal ile karıştırılarak fermante edilen bir içecek olduğu belirtilen sözcük, EDPT'de “şerbetçi otu”⁹⁸ ile ilişkilendirilirken Drevnetyurksyslovar'da “название вьющегося растения”⁹⁹ bitki adı ile karşılanmıştır.

nebîz

nebîz “Ar. hurma ve arpadan yapılan bir tür içki”¹⁰⁰ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM-, KF-, KFT/256a/18 nebîz “hurma ve üzümden yapılan bir içki”¹⁰¹ MS-, İM nebîz “hurma ve arpadan yapılan bir içki”¹⁰², İN-, BV-, RH-, MG-, GT-.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

râh

râh “Ar. şarap”¹⁰³ **Kıpçak** CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM-, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT/2571 râh “şarap”¹⁰⁴.

Tarihî: ETü.-, Karahan DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-.

⁸⁸ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 629b.

⁸⁹ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dîwân Luğât at-Turk)*, Part III, 136.

⁹⁰ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 251.

⁹¹ V. M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969), 441.

⁹² TMEN, III, 512.

⁹³ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

⁹⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 162.

⁹⁵ Toparlı, vd., *Kitâb-ı Mecmû-i Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, 21.

⁹⁶ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 628a.

⁹⁷ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dîwân Luğât at-Turk)*, Part III, 147.

⁹⁸ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 628a.

⁹⁹ V. M. Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*. (Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969), 466.

¹⁰⁰ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 199.

¹⁰¹ Ağar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türkî (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1044.

¹⁰² Toparlı, *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, 429.

¹⁰³ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 217.

¹⁰⁴ Karamanhoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türkî)*, 348.

şabūh

şabūh “Ar. sabahleyin içilen içki”¹⁰⁵ **Kıpçak** *CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT/196/2* şabūh “sabahleyin içilen içki”¹⁰⁶.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-*.

sarı

sarı “şarap”¹⁰⁷ **Kıpçak** *CC-, Kİ/57* sarı “şarap”¹⁰⁸, *İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM, KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-*.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT-, İML-*.

seker

seker “kaynamış hurma suyu”¹⁰⁹, **Kıpçak** *CC-, Kİ-, İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM, KF-, KFT/386a/33* seker “pişirilmediği halde kendi kendine kaynayıp sarhoşluk verici hale gelen taze hurma suyunun kaynayıp keskinleşmesi ve köpüğünü atması hali”¹¹⁰, *MS-, İM/415a/1* seker “kaynamış hurma suyu”¹¹¹, *İN-, BV-, RH-, MG-, GT-*.

KFT’de “seker” içeceğinin tanımı aşağıdaki gibi yapılmıştır:

“Kaçan ruṭab suyu kaynasa daḥi iti olsa 33) daḥi köpükünü kemişse aña seker dir-34)ler.”
[386a/32-33]¹¹²

Tarihî: ETü. *seker (*gen.zm.s.-f.*) (< sek- “yürümek”), sekerçi “haydut”¹¹³, Karahan *DLT-, KB-, AH-, TİEMKT-, RKT-, Harezmi NF-, KE-, ME-, MM-, HKT263b/5* [seker] “şarap”¹¹⁴, *İML-*.

EDPT’de, kökeni İran dilleri ile ilişkilendirilen sözcüğün Arapça *saraqqa* “çalmak” fiilinden yola çıkılarak “haydut”¹¹⁵ ile yorumlandığı görülmektedir. Buna karşın yakın tarihteki çalışmalarda *sekerin* aslında bir içecek adı olduğu ve *sekerçinin* de “içki içen ve taşkınlık eden” anlamına geldiği düşüncesi ileri sürülmektedir.¹¹⁶ Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinde *sekerden* bir içecek adı olarak bahsediliyor oluşu ikinci görüşü destekler niteliktedir. *İM*’de *seker* içeceğinin tanımı aşağıdaki gibidir:

“Taḳı seker tédügi ol-turur kim⁽²⁾ ruṭab suwından bolḡay, kaçan kaynasa aning kibi-turur yaʿni ḥarām-turur ...” [IM/415a/1-2]¹¹⁷

sorma

sorma “bir cins içki, boza”¹¹⁸ **Kıpçak** *CC-, Kİ/57* sorma “boza”¹¹⁹, *İH-, TA-, TZ-, BM-, KK-, DM 4a/7* şorma “boza”¹²⁰, *KF-, KFT-, MS-, İM-, İN-, BV-, RH-, MG-, GT-*.

¹⁰⁵ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 221.

¹⁰⁶ Karamanlioğlu. *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi't-Türki)*, 351.

¹⁰⁷ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 227.

¹⁰⁸ Caferoğlu, *Abū Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, 87.

¹⁰⁹ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 230.

¹¹⁰ Aḡar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1058.

¹¹¹ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 441.

¹¹² Aḡar, “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 844.

¹¹³ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 822b.

¹¹⁴ Saḡol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 54.

¹¹⁵ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 850b.

¹¹⁶ Berbercan, “Tarihî Türk Lehçelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler”, 920.

¹¹⁷ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 303.

¹¹⁸ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 239.

¹¹⁹ Caferoğlu, *Abū Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, 107.

Tarihî: ETÜ. sözme “bir şeyi emmek, içine çekmek; pratikte şarap, bira”¹²¹, Karahan DLT sözme “çorba içerken çıkarılan ses [şib]”¹²², *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*.

EDPT’de yukarıdaki gibi açıklanan sözcüğün hem *boza* hem de *şarap* içecekleri için kullanıldığı görülmektedir.¹²³ Tarihî dönem metinlerinde karşılaşılan sözcüğün sör- “emmek”¹²⁴ eylemi günümüz Türkçesinde de *sormak* (II) “dudakları uzatıp soluğu kuvvetle çekmek”¹²⁵ anlamıyla yaşamaktadır.

süçi ~ sücü ~ sücü

süçi ~ sücü “üzümden yapılan şarap, içki”¹²⁶ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ/51* süçi ~ sücü [*Kıpç.*] “tatlı; şarap”¹²⁷, *İH/16* sücü “çakır, bor, şarap”¹²⁸, *TA/29a/4* sücü “tatlı, her şeyin tatlısı”, *TA/17a/4*, *29a/4* sücü “üzümden yapılan bir içki”¹²⁹, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM/4a/9* sücü “şarap”¹³⁰, *KF-*, *KFT/384a/7* sücü “içki”¹³¹, *MS-*, *İM-*, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETÜ. süçig “tatlı; tatlı bir madde; şarap”¹³², Karahan *DLT/205* süçig “şarap” [xamr], *DLT/88* süçig [huwl], *DLT/187* süçüg [şarāb]¹³³, *KB/1170...* süçig “tatlı, içilecek şey, şurup”¹³⁴, *AH-*, *TİEMKT/63v/9*, *118r/6* süçig “tatlı”¹³⁵, *RKT/33/72a3* süçüg “tatlı, hoş, güzel”¹³⁶, *AKT/65/3* süçüg “tatlı”¹³⁷, *AKT/99/2* süçüg “tatlı, lezzetli”¹³⁸, Harezmi *NF 148-17; 149-1; 150-1* süçüg suw “tatlı su”¹³⁹, *KE-*, *ME/208/3* süçi ~ *ME/223/7...* süçüg “tatlı, hoş”¹⁴⁰, *MM-*, *HKT/349a/5* [‘azb] süçüg “acı olmayan, tatlı”¹⁴¹, *İML-*.

Oldukça eski bir içecek adı olan ve Türkçenin tüm tarihî dönemlerinde karşılaşılan sözcük, *Tarama Sözlüğü*’nde süçi ~ sücü “şarap; içki içme”¹⁴² anlamlarıyla yer almaktadır.

şarāb

şarāb “Ar. içki”¹⁴³ **Kıpçak** *CC-*, *Kİ/57* sarı “şarap”¹⁴⁴, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM*, *KF-*, *KFT-*, *MS-*, *İM* şarāb “içilecek şey, şarap”¹⁴⁵, *İN-*, *BV* şarāb, *RH-*, *MG-*, *GT* şarāb “şarap”¹⁴⁶.

¹²⁰ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 107.

¹²¹ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 852b.

¹²² Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 495.

¹²³ Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 852b.

¹²⁴ Nadelyayev, *Drevnetyurkskiy Slovar*, 509.

¹²⁵ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

¹²⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 244.

¹²⁷ Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*, 94.

¹²⁸ İzbudak, *El-İdrāk Haşiyesi*, 44.

¹²⁹ Toparlı, vd., *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türki ve Acemî ve Mugālî*, 140.

¹³⁰ Toparlı, *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 107.

¹³¹ Ağar, “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisānî't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1063.

¹³² Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, 796b.

¹³³ Dankoff ve Kelly, *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III, 170.

¹³⁴ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 411.

¹³⁵ Kök, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin”, 571.

¹³⁶ Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*, 633.

¹³⁷ Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*, 238.

¹³⁸ Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*, 241.

¹³⁹ Ata, *Nehcül Feradis III (Dizin-Sözlük)*. (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998), 384.

¹⁴⁰ Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şufter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 179.

¹⁴¹ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 142.

¹⁴² Türk Dil Kurumu, *Tarama Sözlüğü*, Erişim tarihi: 12.12.21, < <https://sozluk.gov.tr/?q=s%C3%BCci&aranan=>> >.

¹⁴³ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 250.

¹⁴⁴ Caferoğlu, *Abū Hayyān, Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*, 87.

¹⁴⁵ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 446.

¹⁴⁶ Karamanhoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitāb Gülistān bi't-Türki)*, 363.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB/1060* şerab “içki, şarap”¹⁴⁷, *AH/297* şerab, *TİEMKT/33v/1* şarab “içecek şey”¹⁴⁸, *RKT/34/66b2* şarāb “Ar. içecek”¹⁴⁹, *AKT/131/15* şarab “içecek, içki”¹⁵⁰, Harezmi *NF/364-4; 264-4* şarab¹⁵¹, *KE*-, *ME/69/4, 99/8* şarāb “şarap”¹⁵², *MM*-, *HKT/568a/6* [rahīk] şarāb, *HKT/559a/5* şarāb [*şerāb*] “içecek şey”¹⁵³, *İML*-.

Karahanlı Türkçesi döneminden itibaren tarihî kaynaklarda sıklıkla tanıklandırılabilen “şarap” sözcüğü, günümüz Türkçesinde “üzüm veya başka meyve sularını türlü yöntemlerle mayalandırarak elde edilen alkollü içki, mey”¹⁵⁴ anlamında yaşayan bir sözcüktür.

şerbet

şerbet “şerbet, meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek”¹⁵⁵ **Kıpçak** *CC*-, *Kİ*-, *İH*-, *TA*-, *TZ*-, *BM*-, *KK*-, *DM*-, *KF*-, *KFT*-, *MS*-, *İM*-, *İN*-, *BV*-, *RH*-, *MG*-, *GT/343/10* şerbet “şerbet”¹⁵⁶.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB*-, *AH*-, *TİEMKT*-, *RKT*-, Harezmi *NF*-, *KE*-, *ME*-, *MM*-, *HKT*-, *İML*-.

Kıpçak Türkçesi dönemine kadar tarihî kaynaklarda görülmeyen “şerbet” sözcüğü, günümüz Türkçesinde aynı anlamda yaşamaktadır.¹⁵⁷

şire ~ şıra

şıra “Far. şıra, usare”¹⁵⁸, **şire** “şıra, usare”¹⁵⁹ **Kıpçak** *CC/40a/17* şıra “şarap”¹⁶⁰, *Kİ*-, *İH*-, *TA*-, *TZ*-, *BM*-, *KK*-, *DM*-, *KF*-, *KFT*-, *MS*-, *İM/414b/7* şirā “Far. şıra, usare”¹⁶¹, *İN*-, *BV*-, *RH*-, *MG*-, *GT/343/10* şerbet “şerbet.”¹⁶²

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB/2550* şire “(F.) şıra”¹⁶³, *AH*-, *TİEMKT*-, *RKT*-, Harezmi *NF*-, *KE*-, *ME*-, *MM*-, *HKT*-, *İML*-.

şüşü

şüşü “kuru üzümünden yapılan bir tür şarap”¹⁶⁴ **Kıpçak** *CC*-, *Kİ*-, *İH*-, *TA*-, *TZ*-, *BM*-, *KK/70b/13* şüşü “kuru üzümünden yapılan bir tür şarap”¹⁶⁵, *DM*-, *KF*-, *KFT*-, *MS*-, *İM*-, *İN*-, *BV*-, *RH*-, *MG*-, *GT*-.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*-, *KB*-, *AH*-, *TİEMKT*-, *RKT*-, Harezmi *NF*-, *KE*-, *ME*-, *MM*-, *HKT*-, *İML*-.

tlā

¹⁴⁷ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 415.

¹⁴⁸ Kök, “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin”, 572.

¹⁴⁹ Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*, 636.

¹⁵⁰ Borovkov, *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*, 243.

¹⁵¹ Ata, *Nehcü'l Feradis III (Dizin-Sözlük)*, 386.

¹⁵² Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şufter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, 180.

¹⁵³ Sağol, *An Inter-Linear Translation of The Qur'an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*, 143.

¹⁵⁴ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim tarihi: 13.12.2021, <<https://sozluk.gov.tr/>>.

¹⁵⁵ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 251.

¹⁵⁶ Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülîstân bi't-Türki)*, 364.

¹⁵⁷ Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, Erişim tarihi: 20.12.2021, <<https://sozluk.gov.tr/>>.

¹⁵⁸ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 253.

¹⁵⁹ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 253.

¹⁶⁰ Argunşah ve Güner, *Codex Cumanicus*, 561.

¹⁶¹ Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's-Selâtin*, 447.

¹⁶² Karamanlıoğlu, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülîstân bi't-Türki)*, 364.

¹⁶³ Eraslan, vd., *Kutadgu Bilig III: İndeks*, 416.

¹⁶⁴ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 255.

¹⁶⁵ Toparlı, vd., *El-Kavânînu'l-Küllîyye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, 125.

tlā Ar. “üzüm şırası kaynatıldıktan sonra üçte birlik kısmından daha az kalanına verilen ad; üzüm suyundan elde edilen şarap”¹⁶⁶ Kıpçak *CC-*, *Kİ-*, *İH-*, *TA-*, *TZ-*, *BM-*, *KK-*, *DM-*, *KF-*, *KFT/386a/24-25* *tlā* “üzüm suyunu kaynatmaktan dolayı üçte bir oranından azalan şarap”¹⁶⁷, *MS-*, *İM/414b/8* *tlā* “üzüm şıresi kaynatıldığında üçte birlik kısmından daha az kalanı”¹⁶⁸, *İN-*, *BV-*, *RH-*, *MG-*, *GT-*.

Tarihî: ETü.-, Karahan *DLT*, *KB-*, *AH-*, *TİEMKT-*, *RKT-*, Harezmi *NF-*, *KE-*, *ME-*, *MM-*, *HKT-*, *İML-*

İncelememizde yalnızca Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçen *tlā* içeceği, KFT’de aşağıdaki gibi tarif edilmiştir:

“Kaçan üzüm suyunu bişürseler 21) hattā ol sunun ülüşü kidse 22) üç ülüşinden ana **tlā** dirler Ba’zı 23)lar eyiddiler kaçan 25) bişmek birle 24) şülüşi kidse aña **tlā** dirler.” [KFT/386a/22-25]¹⁶⁹

Sonuç

Türk kültür tarihinin erken dönemlerinde *içgü* ve daha geç dönemlerinde *içmek* ile ifade edilen içeceklerin genel adı Kıpçak Türkçesi döneminde anlam daralmasına uğrayarak *KK*’de *içmek* “eritilmiş şeker şerbeti” anlamında da kullanılmıştır.

Kıpçak Türkçesi dönemi metinlerinin söz varlığında görülen içecek adlarının metinlere dağılımı göz önünde bulundurulduğunda en sık karşılaşılan içecek adlarının çağır *BV*, *İH*, *İM*, *KFT*, *RH*, *TA* (6); ayran *BM*, *DM*, *GT*, *TA*, *TZ* (5); boza *DM*, *KFT*, *Kİ*, *KK*, *TA* (5) ve kıymız *DM*, *İH*, *İM*, *Kİ*, *TZ* (5) olduğu görülmektedir. Bu sırayı şarāb *BV*, *GT*, *İM* (3); bor *CC*, *İH*, *TA* (3); şağır *DM*, *KK*, *TZ* (3); akmık *DM* (1); bāzık *İM*, *KFT* (2); çağır *CC*, *RH* (2); işmek (I) *DM*, *KK* (2); nebīz *İM*, *KFT* (2); seker *İM*, *KFT* (2); şorma *DM*, *Kİ* (2); süçi *DM*, *İH* (2); *tlā* *İM*, *KFT* (2) takip etmektedir. Bilinen metinler arasında yalnızca Kıpçak dönemine özgü içecek adları ise “hamr *GT* (1); işmek (II) *KK* (1); kumlak *TA* (1); rāh *GT* (1); şabūh *GT* (1); sarı *Kİ* (1); sücü *TA* (1); şerbet *GT* (1); şıra *CC* (1); şīre *İM* (1); şüşüş *KK* (1)” olarak sıralanabilir. Elde edilen bulgular neticesinde Kıpçak Türkçesi dönemine özgü içecek adlarındaki çeşitliliğinin azımsanamayacak ölçüde olduğu söylenebilir. Döneme özgü “hapaks” içecek adlarının bilgisi özellikle dönemin fıkıh kitaplarından edinilebilmektedir.

Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülen içecek adlarının köken bakımından dağılımına bakıldığında Türkçe sözcüklerin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Metne dağılımı yaklaşık %65,5 oranında olan Türkçe içecek adları ayran (Tr.), akmık (Tr.), bor (Tr.), boza (?Tr.), çağır (Tr.), çağır (Tr.), eçki (Tr.), işmek (I) (Tr.), işmek (II) (Tr.), kıymız (Tr.), kumlak (Tr.), şağır (Tr.), sarı (Tr.), seker (Tr.), şorma (Tr.), süçi (Tr.), sücü (Tr.), susun (Tr.), şüşüş (Tr.); metne dağılımı yaklaşık %27,5 oranında olan Arapça kökenli içecek adları bāzık (Ar.), hamr (Ar.), nebīz (Ar.), rāh (Ar.), şabūh (Ar.), şarāb (Ar.), şerbet (Ar.), *tlā* (Ar.); metne dağılımı yaklaşık %7 oranında Farsça kökenli içecek adları şıra (Far.) ve şīre (Far.) olarak belirlenmiştir. Bunlar arasında köken bakımından tartışmalı sözcüklerden biri olan *boza* içecek adı günümüz Türkçesine ulaşabilmiş sözcüklerden birisidir.

Bazı içeceklerin ad yapımında kullanılan malzemenin adı, tüketimi sırasında gerçekleştirilen eylem ve içeceğin tadı gibi unsurlar etkili olmuştur. Başlangıçta bitki adıyla, sonradan anlam değişmesi ile içecek adı olan kumlak “şarap”, eylemden (s:or- “emmek, içine çekmek”) türetilen sorma ve içeceğin tadını yansıtan süçi ~ sücü “tatlı; şarap” bahsi geçen ad yapım yolları için verilebilecek örneklerdendir.

¹⁶⁶ Toparlı, vd., *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, 273.

¹⁶⁷ Açar, “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisāni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 1073.

¹⁶⁸ Toparlı, *İrşādü'l-Mülük ve's-Selātin*, 454.

¹⁶⁹ Açar, “Kitābu Fi'l-Fıkh Bi-Lisāni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”, 844.

DM’de geçen işlemek “içilecek şey” ve sağır “içki” sözcüklerinde /ç/ ~ /ş/ nöbetleşmesi görülmüştür. Bu sözcükler Kıpçak dönemi metinlerinde içmek ~ işlemek ve çağır ~ çakır ~ sağır gibi çeşitli biçimlerde görülmektedir.

Kıpçak dönemi sözcükleri içerisinde yer alan “ayran, boza, kımız, şarap, şerbet ve şıra” içecek adları ve sor- eylemi günümüz Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir. Bunlar arasında “ayran, boza, kımız, şerbet” gibi içecek adları yalnızca Türk dünyasında değil, dünya genelinde bilinen içecek adlarıdır. Türk kültürüne olduğu kadar dünya kültür mirası için de son derece önemli içecek adlarının günümüz Türk lehçelerindeki görünümü, bu adlardan gelişen çeşitli atasözü ve deyimler, sözcüklerin geçirdikleri anlam evreleri de bir başka inceleme konusu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaltmalar

AH: Atabetül Hakayık

AKT: Orta Asya (Anonim Kur'an Tercümesi)

Ar.: Arapça

BM: Kitâbu Bulgatu'l-Müşâk Fî Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak

BV: Baytaratu'l-Vâzih

CC: Codex Cumanicus

DLT: Divânu Lugati't-Türk

DM: Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye.

EDPT: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

ETü.: Eski Türkçe

Far.: Farsça

gen.zm.s.-f.: geniş zaman sıfat-fiili

GT: Gülistan Tercümesi

HKT: Harezm Türkçesi Satır Arası Kuran Tercümesi

İH: El-İdrâk Haşiyesi

İM: İrşâdu'l-Mülük ve's-Selâtin

İN: Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb

İML: İbn-i Mühennâ Lugatı

KB: Kutadgu Bilig

KE: Kısasu'l-Enbiyâ

KF: Kitâb fî'l-Fıkh

KFT: Kitâb Fî'l-Fıkh bi'l-Lisani't-Türki

Kİ: Kitabu'l-İdrâk li-Lisani'l-Etrâk

KK: El-Kavanînu'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lugati't-Türkiyye

ME: Mukaddimetu'l Edeb

MM: Mu'inü'l-Mürid

MS: Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
NF: Nehcü'l Ferâdis
RH: Kitâb fi Riyazati'l-Hayl
RKT: Rylands Kur'an Tercümesi
TA: Kitâb-ı Mecmu'-ı Tercüman-ı Türki ve Acemi ve Mugali
TIEMKT: Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi
TMEN: Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen
TZ: Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye
TDK: Türk Dil Kurumu
vd.: ve diğerleri

KAYNAKLAR

- Ağar, M. Emin. “Baytaratü'l-vâzih: İnceleme-metin-indeks”. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1986.
- Ağar, M. Emin. “Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türki (İnceleme-Metin-Sözlük)”. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989.
- Akalın, Mehmet. *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.
- Argunşah, Mustafa ve Galip Güner. *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2015.
- Ata, Aysu. *Şişaşı'l-Enbiyâ II (Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ata, Aysu. *Nehcü'l Feradîs III (Dizin-Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- Ata, Aysu. *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.
- Atalay, Besim. *Ettuhfet-üz-zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1945.
- Battal, Aptullah. *İbn-i Mühennâ Lûgati*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1988.
- Berbercan, Mehmet Turgut, “Tarihî Türk Lehçelerinde Geçen Bazı İçecek Adları Hakkında Leksikal Tespitler”. *Turkish Studies*. C. 5, S. 4 (2010): 914-929.
- Berta, A. *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*. Wiesbaden, 1996.
- Bilgin, Azmi, Necmettin Hacıeminoğlu, “Kıpçaklar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 20.12.2021 <<https://islamansiklopedisi.org.tr/kipcaklar#2>>.
- Borovkov, Aleksandr K. *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII Yüzyıllar)*. Çeviren: Halil İbrahim Usta. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2002. [=AKT]
- Büngül, Rüştü N. *Hüseyin Bin Ahmet Erzurumî, Kitabı-Riyazati-Hayil*. Konya: Ülkü Basımevi, 1944.
- Caferoğlu, Ahmet. *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.

Clauson, S. Gerard.. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press, 1972.

Çetin, Engin, “Divanü Lügati’t-Türk’teki Yiyecek İçecek Adları ve Bu Adların Türkiye Türkçesindeki Görünümleri”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.14, S. 2 (2005):185-200.

Dankoff, Robert, James Kelly. *Compendium of Turkic Dialect (Dīwān Luḡāt at-Turk)*, Part III. Harvard University Printing Office, 1982.

Doerfer, Gerhard. *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen. (Band I-IV)*. Wiesbaden, 1963-1975. [=TMEN]

Eraslan, Kemal, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce. *Kutadgu Bilig III: İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1979.

Erdal, Marcel. *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon (Cilt I-II)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1991.

Fındık, Ayşe Şeyma. “Kıpçakçada Süt ve Süt Ürünleri ile İlgili Sözcükler”, *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*. C.5, S.2, (2020): 1-17.

İzbudak, Veled. *El-İdrāk Haşiyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Devlet Basımevi, 1936.

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistân bi’t-Türkî)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1989.

Kovács, Szilvia. “Kipchak”, *Encyclopaedia of Islam, THREE*, Ed.: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson. Erişim tarihi: 19.12.2021 <http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_ei3_COM_35613>.

Kök, Abdullah. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur’an Tercümesi (TİEM 73 1v-235v/2) Giriş-İnceleme-Metin-Dizin” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi, 2004.

Lessing, Ferdinand D. *Moğolca-Türkçe Sözlük*, çev. Günay Karaağaç. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

Nadelyayev, V. M. *Drevnetyurkskiy Slovar*. Leningrad: Akademiya Nauk SSSR, 1969.

Özyetgin, A. Melek. *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005.

Özyetgin, Ayşe, Melek. *Kitâb’ul-İdrāk li Lisâni’l-Etrāk Fiil: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve*. Ankara: Köksav Yayınları, 2001.

Sağol, Güliden. *An Inter-Linear Translation of The Qur’an into Khwarazm Turkish Introduction, Text, Glossary and Facsimile (Part II: Glossary)*. Cambridge, USA: Harvard University, 1995.

Steingass, Francis J. *A Comprehensive Persian-English Dictionary (New Reprint)*. Beirut: Librairie Du Liban, 1975.

Tietze, Andreas. *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugat (Cilt 1 A-E)*. İstanbul-Wien: Simurg-Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2002.

Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı. *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2003.

Toparlı, Recep, M. Sadi Çögenli, Nevzat H. Yanık. *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Toparlı, Recep, Mustafa Argunşah. *Mu'inü'l-Mürid*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015.

Toparlı, Recep, Sadi M. Çögenli, Nevzat H. Yanık. *El-Kavânînü'l-Küllîyye Li-zabti'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Toparlı, Recep. *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.

Toparlı, Recep. *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017.

TDK, Güncel Türkçe Sözlük, Erişim tarihi: 13.12.2021, < <https://sozluk.gov.tr/> >.

TDK, Tarama Sözlüğü, Erişim tarihi: 12.21.21, < <https://sozluk.gov.tr/?q=s%C3%BCci&aranan=>>.

Ünlü, Suat. “Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (TİEM 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin)” (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004.

Üstün, Çağatay. “Eski Bir Türk İçeceği: Kıymız (Koumiss)”. *Türklük bilimi Araştırmaları Dergisi*. S. 26 (2009): 247-255.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Yüce, Nuri. *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.

Zajaczkowski, Ananiasz. *Manuel Arabe de la Langue des Turcs et des Kiptchaks (Époque de L'état Mamelouk)*. Warszawa: Nakładem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, 1938.

		TARİHİ KIPÇAK TÜRKÇESİ DÖNEMİ ESERLERİ																
		SÖZLÜK VE GRAMERLER								FİKİH KİTAPLARI				OKÇULUK VE ATLAR				EDEBİ ESER
Sözcük	Anlamı	CC	BM	DM	İH	Kİ	KK	TA	TZ	İM	KF	KFT	MS	İN	BV	MG	RH	GT
açmış	boza	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
ayran	ayran	-	+	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bāzak	Ar. şıra	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
bor	şarap, içki	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
boza	darı, buğday veya arpadan yapılan bir içki	-	-	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
böz	içki	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
çağır	şarap	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-
çağır	şarap	-	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	-
eçki	içki	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hamr	Ar. Şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
işmek (I)	içilecek şey	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
işmek (II)	eritilmiş şeker şerbeti	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kımız	kısrak sütü, bir tür içki	-	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
kumlağ	şarap	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nebız	Ar. hurma ve arpadan yapılan bir tür içki	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
rāh	Ar. Şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
şabūh	Ar. sabahleyin içilen içki	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
sarı	şarap	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
seker	kaynamış hurma suyu	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-
şorma	bir cins içki, boza	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
süçi	üzümden yapılan şarap, içki	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
süçü	üzümden yapılan şarap, içki	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şagır	şıra, şarap	-	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şarāb	Ar. İçki	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	+
şerbet	Ar. şerbet; meyve suyu ile şekerli su karıştırılarak yapılan içecek	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
şıra	Far. şıra, usare	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
şire	Far. şıra, usare	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
şüşüş	kuru üzümünden yapılan bir tür şarap	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
tıla	Ar. üzüm şırası kaynatıldıktan sonra üçte birlik kısmından daha az kalanına verilen ad; üzüm suyundan elde edilen şarap	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	-	-	-

Ek: Tarihi Kıpçak Türkçesi Dönemi Eserlerinde Yer Alan İçecek Adlarının Döneme İlişkin Metinlere Dağılımı

Derleme Sözlüğünde Hakaret, Aşağılama ve Küçük Görme için Kullanılan Sözcük veya İfadeler

Words or Expressions Used for Insult, Humiliation, and Belittling in the Compilation Dictionary

Fatma ÖZKAN KURT*

ÖZ

İnsanlar arası iletişimin en önemli aracı dildir. Dillerin sahip olduğu söz varlığı o dilin gücünü göstermesinin yanı sıra iletişim kurma gücünü de etkilemektedir. Bu çalışmada Türkçenin ifade gücünü en güzel biçimde yansıtan söz varlığına sahip Türkiye Türkçesi ağızları, çalışma alanı olarak belirlenmiştir. Türkiye Türkçesi ağızlarının oldukça zengin bir söz varlığına sahip olduğu bilgisi, yapılan çeşitli derleme ve araştırmalar sonucunda ortaya konmuştur. Ağızların söz varlığı ile ilgili verilerin bir araya toplandığı en büyük kaynak eser ise Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan -bilinen adıyla- Derleme Sözlüğüdür. Derleme Sözlüğünde yer alan malzemeler hem dilbilgisi bakımından hem de anlam bilgisi bakımından Türkçenin eş zamanlı ve art zamanlı çalışmaları için çok önemli bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla böyle değerli malzeme içeren sözlükle ilgili çok çeşitli konularda çalışmalar yapılmış ve yapılmaya devam edilmektedir. Bunlardan biri de sözlüğün tematik olarak incelenmesidir. Derleme Sözlüğünün malzemesinin tematik bakımından incelenmesi, Türkçenin çeşitli konularda türetilmiş sözcüklerinin bir arada görülmesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu çalışmada Derleme Sözlüğündeki verilere dayanılarak Türkiye Türkçesi ağızlarında olumsuz duygu ifadesi olarak hakaret, aşağılama ve küçük görme ifade eden söz varlığı tespit edilmiştir. İlgili sözcük veya ifadeler isim, fiil ve ünlem oluşlarına göre tasnif edilmiştir. Tasnif edilen bu sözlük maddelerinin büyük bir kısmının standart Türkçede yer almayan sözcükler olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Derlem Sözlüğü, Hakaret, Aşağılama, Küçük görme, Söz varlığı*

ABSTRACT

Language is the most important means of communication between people. The vocabulary of languages not only shows the power of that but also affects the power of communication. In this study, Anatolian dialects, which have the vocabulary to reflect the expressive power of Turkish in the best way, have been determined as the study area. The knowledge that Anatolian dialects have a very rich vocabulary has been revealed as a result of various compilations and researches. The largest source of data on the vocabulary of dialects is the Compilation Dictionary (known as), which was prepared by the Turkish Language Association. The materials in the Compilation Dictionary provide very important information for the simultaneous and diachronic studies of Turkish both in terms of grammar and semantics. Therefore, studies on a wide variety of subjects related to this dictionary, which contains such valuable material, have been and continue to be made. One of them is the thematic examination

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul/Türkiye, fatma.ozkan@medeniyet.edu.tr (<https://orcid.org/000-0001-5130-2672>).

of the dictionary. Thematic study of the material of the Compilation Dictionary is an important in terms of deciphering the derived words of the Turkish language on various topics.

In this study, based on the data in the Compilation Dictionary, it was determined that there are words expressing insults, humiliation and belittling as an expression of negative emotions in Anatolian dialects. Related words or expressions are classified according to their noun, verb and exclamation. It has been understood that most of these classified dictionary items are words that are not included in standard Turkish.

Keywords: *The Compilation Dictionary, Insult, Humiliation, Belittling, Vocabulary*

Extended Summary

People are social beings with the ability to understand and interpret themselves and the world around them. Thanks to these abilities, people can interact and communicate with their environment and other people around them from the moment they are born. Like a baby who has just opened his eyes to the world, starts to use these abilities and uses sounds to express their needs. These sounds are called “crying”. Newborn babies communicate with these sounds. This communication, which is established by crying when a newborn baby, together with the biological and cognitive development of human it continues through different sounds, facial expressions, and ultimately words, namely language. In this sense, it can be said that communication established by people is a dynamic process developed by people, and in this process, people communicate in two ways, verbal and non-verbal. In nonverbal communication, it communicates with signs, gestures, and mimics. Language is used as a communication tool in verbal communication. Language, which is one of the means of communication, has common use in human communication, whether it is alone or together with other tools. This prevalence is not surprising, given that the basic purpose of language is to communicate. Language is used in the communication process, on the one hand, for people to express themselves to others, and on the other hand, to understand what others convey to them. People use language to convey the ideas in their minds to other people's minds. Thus, people transfer their thoughts to other people by transferring them to words. People understand and interpret other people's thoughts through language. It should not be forgotten that language not only conveys ideas but is also used to communicate in other areas of life. Because people like grocery shopping, paying bills, word games, cheers at matches, etc., which ensures the continuity of their lives communicates using language in almost every field. For this reason, language is considered the most important communication tool in the multifaceted relations between individuals and institutions. People also convey their feelings to other people through language. Because people want to express their feelings like their thoughts. People want to understand and interpret other people's emotions. One of the reasons that trigger communication is the need to convey these feelings. People express their anger, joy, hate, disappointment, etc. conveys many emotions through language. These translations vary according to the feelings of people. In the classifications of people's emotions, it is stated that people have 100 different emotions. In this classification, the emotions of love, joy, surprise, anger, sadness, and fear are mentioned as basic emotions. Other human emotions are also classified under these basic emotions (secondary and tertiary emotions). The feelings of insult, humiliation, and belittling, which were determined as research subjects in this study, belong to tertiary emotions. All three emotions are classified under the emotion of anger. Anger is one of the negative emotions of humans. Naturally, insults, humiliation, and belittling are among the negative emotions. Words or expressions expressing these negative feelings are used in interpersonal communication. The purpose here is to offend or harm the person who hears these words. In this study, Anatolian dialects, which have the vocabulary to reflect the expressive power of Turkish in the best way, have been determined as the study area. The knowledge that Anatolian dialects have a very rich vocabulary has been revealed as a result of various compilations and researches. The largest source of data on the

vocabulary of dialects is the Compilation Dictionary (known as), which was prepared by the Turkish Language Association. In this study, based on the data in the Compilation Dictionary, it was determined that there are words expressing insults, humiliation and belittling as an expression of negative emotions in Anatolian dialects. According to the data obtained, the number of words or expressions used in Anatolian dialects to convey the negative feelings of insult, humiliation, and belittling was determined as 76. Related words or expressions are classified according to their noun, verb and exclamation. 42 of the 76 words or expressions belong to the verb category. 27 of the 76 words or expressions belong to the noun category. 7 of the 76 words or expressions belong to the category of exclamation. It has been understood that most of these classified dictionary items are words that are not included in standard Turkish.

Giriş

İnsanlar kendilerini ve çevrelerini saran dünyayı anlama ve yorumlama yeteneklerine sahip sosyal varlıklardır. Bu yetenekleri sayesinde insanlar, doğdukları andan itibaren çevresiyle ve çevresinde bulunan diğer insanlarla etkileşime girip iletişim kurabilmektedir. Daha dünyaya gözlerini yeni açan bir bebek olarak insan, bu yeteneklerini kullanmaya başlar ve ihtiyaçlarını dile getirme/ifade etme amacıyla sesleri kullanır. Basit bir biçimde “ağlamak” olarak karşılığını bulan bu sesler sayesinde yeni doğan bebeklerin özelde ebeveynleriyle genelde de çevresiyle iletişim kurdukları görülür. Yeni doğan bir bebek iken ağlamalarla kurulan bu iletişim, insanın biyolojik ve bilişsel gelişimleriyle birlikte farklı sesler, yüz ifadeleri ve nihayetinde sözcükler yani dil aracılığıyla devam eder. Bu bağlamda insanlar tarafından kurulan iletişimin yine insanlar tarafından geliştirilen dinamik bir süreç olduğu ve bu süreçte insanların sözlü ve sözsüz olmak üzere iki şekilde iletişimi sağladıkları söylenebilir. Sözsüz iletişimde göstergeler, jest, mimik gibi araçlar iletişimi sağlamak için kullanılırken sözlü iletişimde dil iletişim aracı olarak kullanılır. İletişimi sağlayan araçlardan özellikle dil, insan iletişimde ister tek başına isterse diğer araçlarla birlikte olsun yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Dilin temel amacının da iletişim kurmak olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu yaygınlık şaşırtıcı olmamaktadır. Dil, iletişim sürecinde bir yandan insanların kendilerini başkalarına ifade etmek diğer yandan da başkalarının kendilerine ilettiklerini anlamak için kullanılır.¹ İnsanlar zihinlerindeki fikirleri diğer insanların zihnine aktarmak amacıyla dili kullanır. Böylece düşündüğü şeyi sözcüklere dökerek karşı tarafa iletir. Diğer insanlar tarafından düşünülen şeyleri dil vasıtasıyla alarak anlar ve yorumlar. Dilin sadece fikirleri aktarmak için kullanılmadığı aynı zamanda yaşamımızın diğer alanlarında da iletişim kurmak amacıyla kullanıldığı da unutulmamalıdır. Çünkü insanlar yaşamının devamlılığını sağlayan market alışverişinden, fatura ödemeye, sözcük oyunlarından maçlarda yapılan tezahürlere vb. hemen hemen her alanda dili kullanarak iletişim kurmaktadır. Bu nedenle dil, bireyler ve kurumlar arasındaki çok yönlü ilişkilerde, en önemli iletişim aracı olarak görülür.² İnsanlara ait duyguların aktarımında da dilin önemi göz ardı edilmemelidir. İnsanlar fikirlerinde olduğu gibi duygularının da açıkça tanınmasını ve anlaşılmasını ister. Ya da karşı tarafın duygularını anlamak ve yorumlamak ister. İletişimi tetikleyen nedenlerden biri de bu duyguların aktarılma ihtiyacıdır. İnsanlar öfkelerini, sevinçlerini, nefretlerini, hayal kırıklıklarını vb. birçok duyguyu dil aracılığıyla aktarmaktadır. Bu aktarımlar insanlara ait duygulara göre çeşitlenmektedir. İnsanlara ait duygularla ilgili sınıflandırmalara ilişkin alanyazın araştırması yapan Ülker Erdem vd.³ en kapsamlı duygu sınıflandırmasının Parrot (2001) tarafından yapıldığını ve 100’ün üzerinde farklı duygunun bu sınıflandırmada yer aldığını belirtirler. Bu sınıflandırmada sevgi, sevinç, şaşkınlık, öfke, üzüntü

¹ Geoffrey Finch, How to Study Linguistics A Guide to Understanding Language. (London: PALGRAVE MACMILLAN, 2003):35.

² Süer Eker, “Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı”, Gazi Türkiyat. (2007): 127.

³ Ayça Ülker Erdem vd. “Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Olumsuz Duygular ve Karakterlerin Kullandığı Baş Etme Stratejileri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. C. 17. S.2 (2017): 916.

ve korku 6 temel yani birincil duygular olarak tanımlanmakta diğer duyguları da bu duyguların altında (ikincil ve üçüncül duygular) sınıflandırmaktadır.

Tablo 1: Parrot'un duygu sınıflandırması⁴

Birincil duygular	İkincil duygular	Üçüncül duygular
Öfke	Sinirlendirme	Çileden çıkarma, kızdırma, tahrik, kışkırtma, rahatsızlık, huysuzluk, suratsızlık, somurtkanlık
	Hiddet	Öfke, hayal kırıklığı
	Köpürmek	Gazap, hakaret etmek , düşmanlık, gaddarlık, sertlik, vahşilik, kin, hıncını almak, üzme, zarar vermek, intikamcılık, kızgınlık, dargınlık
	Nefret	İğrenme, bıkkınlık, aşağılama , küçük görme , hoşlanmama
	Kıskançlık	Haset, çekememek
	Acı çektirmek	Canını yakmak, eziyet etmek

Ülker Erdem vd.'lerinden aktarılan Tablo 1'e sadece öfke ve bu duyguya ait alt sınıflandırmalar dahil edilmiştir. Böylelikle bu çalışmada inceleme konusu olarak belirlenen hakaret, aşağılama ve küçük görme sözcük veya ifadelerine ilişkin hakaret etme, aşağılama ve küçük görme duygularının gösterilmesi amaçlanmıştır.

Parrot'un duygu sınıflandırmasında genellikle istenmeyen, hoş görülmeleyen bir tepki olarak değerlendirilen ve olumsuz duygular⁵ arasında sıralanan öfke; hakaret etme, aşağılama ve küçük görme duygularını da bünyesinde barındırır. Doğal olarak bu duygular da olumsuz duygular arasına değerlendirilir. İnsanlar arası iletişimde bu olumsuz duyguları dile getiren sözcük veya ifadeler özellikle karşı tarafa "aşağılayıcı, küçültücü, onur kırıcı bir nitelik yakıştırılarak onun sosyal ve bireysel kimliğine zarar verir".⁶ Bu sözcük veya ifadelerin saldırgan, aşağılayıcı ve nefret dilinin inşasına hizmet ederek içinde bulunulan toplumun ötekileştirme mekanizmasında aktif olarak rol aldığı söylemek abartı olmayacaktır. Ancak bir dile ait olan sözcük veya ifadelerin sadece olumlu duygu ve düşünceleri aktaracağı anlamına gelmemektedir. "Araştırmalar, dilde olumsuz duyguların olumlu duygulardan daha kapsamlı bir biçimde betimlendiğini göstermektedir."⁷

Dilin bu durumu göz önünde bulundurularak Türkiye Türkçesi ağızlarında olumsuz duygulardan hakaret etme, aşağılama ve küçük görmeyi ifade eden sözcük veya ifadelerin ele alınacağı bu çalışmada aşağıdaki sorulara odaklanılmıştır:

1. Türkiye Türkçesi ağızlarında hakaret etme, aşağılama ve küçük görme duyguları hangi sözcük veya ifadelerle dile getirilmektedir?

⁴ Ülker Erdem, "Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Olumsuz Duygular ve Karakterlerin Kullandığı Baş Etme Stratejileri", 917.

⁵ Naile Hacızade, Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili. (Konya: Çizgi, 2012), 162.

⁶ Ömer Demircan, "İletişim Açısından Hakaret ve Küfür", Dilbilim Araştırmaları Dergisi, (1994): 267.

⁷ Hacızade, Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili, 6.

2. Halk ağızlarında bu olumsuz duygulara ait sözcük veya ifadelerin niceliksel görünümü nasıldır?

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılarak veriler toplanmıştır. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.”⁸ Hedefe yönelik elde edilen veri seti betimsel ve içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu işlemde veriler temalara göre kategorize edilir. “Tematik kodlama işlemi”⁹ olarak da anılan bu işlemde temalara göre kategorize edilen verilerin “açıklanması, ilişkilendirilmesi ve anlamlandırılması” yapılır.¹⁰

Veri Seti

Bu çalışmada veriler Türk Dil Kurumu tarafından yayınlanmış olan Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğünden (2009) (=DS) elde edilmiştir. A’dan Z’ye alfabetik düzen ile hazırlanan DS’de açıklamalarında hakaret, aşağılama ve küçük görme bulunan madde başları taranmış ve sadece bu açıklamaları içeren sözcük veya ifadeler çalışmanın veri setine dahil edilmiştir. Toplam 6 ciltten oluşan DS, 1932- 1960 yılları arasında ülkenin farklı bölgelerinde halk ağzından derlenmiş Türkçe veya Türkçeleştirilmiş sözleri içerir. Sözlük iki büyük derlemin sonucunda oluşturulmuştur. Birinci derleme 1932- 1934 yılları arasında yapılmış ve 6 cilt olarak çıkarılmıştır. İkinci derleme 1952- 1959 yılları arasında yapılmış ve birinci derleme çalışması ile birleştirilerek DS meydana getirilmiştir. Ülkenin çeşitli bölgelerinden 600.000’den fazla fiş gönderilerek oluşturulan DS, halk ağzına ait tüm sözvarlığını ve bu sözvarlığına ait tüm incelikleri eksiksiz gösterecek nitelikte değildir. Ancak bu eksikliklerin yanında DS’nin önemi ve değeri tartışılmaz.

İNCELEME

1. Derleme Sözlüğünde Hakaret, Aşağılama ve Küçük Görme İfadeleri

Türkiye Türkçesi ağızlarına ilişkin hakaret, aşağılama ve küçük görme için kullanılan sözcük veya ifadeler DS’nin incelenmesi sonucu tespit edilmiştir. Tespit edilen veriler fiil, isim ve ünlem kategorilerine göre tasnif edilmiştir.

Fiil Kategorisine Ait Sözcük veya İfadeler

DS’de hakaret, aşağılama ve küçük görme için kullanılan 42 fiil tespit edilmiştir. Bu fiiller basit, türemiş ve birleşik yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

Hakaret etme duygusunu dile getiren fiiller:

alçalamak: *Sindirmek, hakaret etmek, yenmek* : *Benim horoz seninkini alçaladı.* (-Brd. ve çevresi)

çenilemek (II) [çengildemek (II), çengilemek (II), çeñgirdemek, çeñgiremek, çenilemek, cemilemek, çenkirmek, çenkürmek (II)]: *Hakaret etmek, bağırp çağırmaq* (* Zile -To.; -Yz.; * Bor -Nğ.; * Ermenek, * Karaman -Kn.)

dutsilmek *Hakaret etmek.* (-Rz.)

düzlemek (II) *Hakaret etmek, rezil etmek.* (Limanköy * Çayeli -Rz.)

⁸ Ali Yıldırım ve Hasan Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, (Ankara: Seçkin, 2016), 189.

⁹ Yıldırım ve Şimşek, Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 249.

¹⁰ Zeki Karataş, “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi. (2015): 73.

irdelemek (I) [ındalamak (II), indelemek, irdelemeyh -1, irdemek -2, 5; irentelemek]:
5. *Hakaret etmek.* (* Ulubey -Or.)

Aşağılama duygusunu dile getiren fiiller:

bellemek (IV): *Cinsel ilişkide bulunmak.* (aşağılama için kullanılır). (Dereçine * Sultandağı -Af.)

boktan boka sokmak: *Aşağılamak, sözle küçük düşürmek.* (-Tr.)

boyamak (I): *Ağır söz söylemek, aşağılamak.* (İğneciler * Mudurnu -Bo.; Sarıköy * Merzifon -Ama.; * Mesudiye -Or.; -Tr.)

burnunu toprağa sürtmek: *Aşağılamak, küçültmek.* (* Lapseki -Çkl.)

ıslatmak: *Bir kimseyi ağır sözlerle aşağılamak, onurunu kırmak.* (-Tr.)

körcüklemek [körlemek -2]: *Utandırmak, aşağılayarak davranışlarını olumsuz yönde etkilemek.* (Kösekteş * Hacıbektaş -Nş.),

kuzlamak: 2. *İnsan doğurmak (aşağılama için).* (* Antakya -Hat.)

kühlemek: *Suç işleyip kaçan kimsenin arkasından küh küh diye aşağılamak, alay etmek.* (-Çr.)

söğumek [sögmük sögmek, söymek (I) -2]: *Aşağılayıcı söz söylemek, sövmek.* (İncekum * Silifke -İç.) [sögmük sögmek] > (* Taşköprü -Ks.) [söymek (I) -2] > (-Gr.)

söyüp sapannamag: *Sözle aşağılamak, küfretmek.* (-Brd.),

söz saymaq: *Azarlamak, aşağılamak.* (-Ezm.)

süğmek (III): *Sözle aşağılamak.* (* Lüleburgaz -Krk.)

şırıldamak: *Utanmaksızın bağırıp çağırmak, aşağılayıcı sözler söylemek.* (Kerkük)

tellemek: 2. *Ağır söz söylemek, aşağılamak.* (* Lüleburgaz -Krk.),

tebsetmek: *İşemek (aşağılama için).* (* Bor -Nğ.)

yananlamak (V): *Buyruğu altına almak, aşağılamak.* (Hortma * Acıpayam -Dz.)

yeğsinmek: *Aşağılamak, azarlayıp dövmek.* (* Alayunt -Kü.)

yensemek [yensimek, yinsemek]: *Aşağılamak, ezmek, yenmek.* (-Ba. ve çevresi; * İznik -Brs.; Tokat -Es.; -Ed.) [yensimek] > (Salda * Yeşilova -Brd.; Bozan -Es.; * Bayburt -Gm.; Rumeli göçmenleri * Vize -Krk.) [yinsemek] > (-Ba. ve çevresi)

yersellemek: *Küçük görmek, aşağılamak* (Avşar * Gerede -Bo.; Yoğunpelit * Beypazarı, Çanlı * Ayaş, Pazar * Kızılcahamam, Unköyü -Ank.)

Küçük görme duygusunu dile getiren fiiller:

böğsünmek: *Karşısındakini küçük görmek, hiçe saymak.* (* Senirkent -Isp.)

buğsurmak: 1. *Az bulmak, küçük görmek.* (Bağyaka * Finike -Ant.)

çenge etmek: *Kolaylıkla, elle yenmek (küçümsemek için).* (Kerkük)

horsunmak: 3. *Hor görmek.* (Mamun * Bandırma -Ba.)

irilemek (II): irilemek (II) [irdelemek (I) -7] *Birini istememek, hor görmek: Bizim gelin görüncesini iriliyor.* [irdelemek (I) -7] (İğneciler * Mudurnu -Bo.; Karabüzey * Araç, Peşman * Daday -Ks.; * Kurşunlu -Çkr.)

kakalamak (I) [kahışlamak, kahmağ, kakaklamak, kakalmak -1, 2; kakanlamak, kakaşlamak -2, kakaçlamak, kakaşlamak (I), kakaştırmak, kakmaklamak,

kakmuklamak, kakoşlamak]: 2. Bir kimseyi hor görmek. (Dadıç -Bo.; * Taşköprü -Ks.; * Ermenek -Kn.)

kerneşmek (I): 2. Küçümseyerek uğraşmak: Birbirinizle ne kerneşiyorsunuz? (-Sm.)

kırmağ: 2. Küçümsemek, gözden düşürmek, yermek. (Kerkük)

körlemek (I) [korlamak (I), körlemek (II)]: 5. Küçümsemek. (Çerçin -Brd.)

küçüksünmek: Küçük görmek, küçümsemek. (* Düzce -Bo.)

paysınmak (III): 1. Küçümsemek. (Aşağıkayı * Tosya -Ks.; * Gemerek -Sv.)

sayınsamak: 1. Hor görmek, küçümsemek, azımsamak. (* Gelendost -Isp.; * Susurluk -Ba.; Gümele * Söğüt -Bil.)

sümmek: Küçük görmek, istememek. (-Çr.)

şaylanmak: Çevresindekileri küçümsemek, çalım satmak. (Kozluca -Isp.)

taysınnamak: Küçümsemek, önemsememek. (Ağlı * Küre -Ks.)

yeğınlemek (II): Küçümsemek. (-Ks. ve çevresi)

yerfiksemek: Hor görmek. (-Sm.)

yükümsemek: Küçümsemek, soğuk davranmak. (Tokat -Es.; Hacııyas * Koyulhisar -Sv.; -Mğ.)

İsim Kategorisine Ait Sözcük veya İfadeler

DS'de hakaret, aşağılama ve küçük görme için kullanılan 27 isim tespit edilmiştir. Bu isimler de yapılarına göre basit, türemiş, kalıplaşmış ve birleşik yapılarda karşımıza çıkmaktadır.

Hakaret etme duygusunu dile getiren isimler:

akîr (II): Hakaret anlamında. (* Nizip -Gaz.)

andon (I) Çokça kadınlara hakaret için söylenen söz. (Örencik * Yeşilova -Brd.; Kalafka -Tr.)

aralaş: Git, uzaklaş, defol anlamında hakaretili söz. (İshaklı * Çivril -Dz.; * Mut köyleri, * Silifke, -İç.)

çeñilti (II): Bağıırıp çağırma, hakaret. (* Afşin, * Elbistan -Mr.)

debiz (II): 1. Hakaret, tekdir : Hasan efendi hizmetçisini her gün debizler. (-Mğ.)

gırdini: Erkekler tarafından hakaret olarak kullanılan söz. (Uluşiran * Şiran -Gm.)

gölük (V): Onura dokunma, hakaret anlamında kullanılır : Gölük ne var da gülüyorsun. (* Sivrihisar -Es.)

harluk: Hakaret. (* Bornova -İz.)

helhel (V): 2. Kadına hakaret olarak söylenir. (* Maçka ve köyleri -Tr.)

helle (II): Yuha anlamında hakaret olarak kullanılır. (Kerkük)

üllün körü [üllüğün körü]: Hakaret sözcüğü, elinin kuru. (-Çr.) [üllüğün körü] > (-Çr.)

Aşağılama duygusunu dile getiren isimler:

ağız gokusı: Aşağılayıcı söz. (Dereçine * Sultandağı -Af.)

etik: Alaya alma, eğlenme, aşağılama. (Kerkük)

fişgi [fişki, fişirdek]: *Ahlaksız, arsız, yapışkan (genellikle kadın ya da kızları aşağılamak için).* (Gökdere * Akdağmadeni -Yz.) **[fişki]** > (-Ks. ve çevresi; -Yz.; Afşar, Pazarören * Pınarbaşı -Ky.) **[fişirdek]** > (-Ks.)

geberik: *Zayıf ve güçsüzlük hakkında aşağılama için söylenir : Bu geberik öküz senin mi?* (* Lüleburgaz -Krk.)

kokar: *Kadınların birbirini aşağılamak için söyledikleri söz.* (Hamallar * Keçiborlu -Isp.; Yenice -Mğ.)

sırkınlıç (I): *Çelimsiz, zayıf (aşağılama için)* (* Gülnar -İç.)

sögmük: *Aşağılayıcı sözler, sövgü: Sögmük söğdü.* (* Taşköprü -Ks.)

söyüş: *Aşağılayıcı söz söyleme, sövme.* (* Iğdır -Kr.)

şakoz: *Ağzı büyük kimse (aşağılama).* (Güneyce -Rz.)

terlemez: *Köpek anlamında kullanılan aşağılama sözcüğü.* (-Tr.)

tahara: *Alay, aşağılama.* (* Çal -Dz.)

tırakka (II): *Aşağılanın sözcüğü.* (* Düzce -Bo.)

yalıksak: 2. *Cinsel isteği güçlü kadın (aşağılama için).* (* Bor -Nğ.)

vire: *Sürtük anlamında aşağılama sözcüğü.* (* Nazimiye -Tn.), yuqa (II) (-Çr.)

Küçük görme duygusunu dile getiren isimler :

işaret: *Küçümsemeyi, beğenmemeyi anlatır: –Hıh işaret, sen de kendini adam mı zannediyorsan.* (Sarı * Merzifon -Ama.)

lavgar (III) [lavgara]: *Alay, küçümseme.* (-Mr.)

Ünlem Kategorisine Ait Sözcük veya İfadeler

DS’de hakaret, aşağılama ve küçük görme için kullanılan sözcük veya ifadelere ait son kategori ünlem kategorisidir. DS’de aşağılama ve küçük görme için kullanılan ünlemlerin sayısı 7 olarak tespit edilirken hakaret etme duygusunu dile getiren herhangi bir ünleme rastlanmamıştır. DS’de *te* gibi sadece ünlem işlevinde kullanılan sözcüklerin yanı sıra *yavrum* gibi asıl işlevi ünlem olmayan ancak ünlem işlevinde kullanılan sözcükler de bulunmaktadır.

Aşağılama duygusunu dile getiren ünlemler:

tuf: *Aşağılama belirtir ünlem.* (* Bor, -Nğ.)

te (I) [ta (I), taa (I), tah (II), taba (II), tee -1, 2, 3; teh (IV) -2, tehe (I), tiha, tita (II)]: *Aşağılama ünlemi: Te, ben de seni elinden iş gelir sanırdım!* (-Gaz.) **[tee -3]** > (İğneciler * Mudurnu -Bo.)

Küçük görme duygusunu dile getiren ünlemler:

ebü: *Küçümseme bildirir ünlem.* (Aşudu * Darende -Ml.)

langirt (I) *Cart kaba kâğıt anlamında küçümseme ünlemi.* (* Mudanya -Brs.)

yaha: *Küçümseme bildiren ünlem.* (* Güdül ve köyleri -Ank.)

yaha, yaqa (I): 2. *Şaşma, küçümseme, alay bildiren ünlem: Yaha Hasan dayı! Dimek sen böyle ince işlerle de uğraşırdın!* (Davulku * Hekimhan -Ml.; * Bor -Nğ.)

yavrum yavrum: *Küçümseme ünlemi: Sen bu çalışmayınan mı sınıf geçeceksin, yavrum yavrum!* (* Bor -Nğ.)

Sonuç

Bu çalışmada DS'deki verilere dayanılarak Türkiye Türkçesi ağızlarında olumsuz duygulardan hakaret, aşağılama ve küçük görme ifade eden söz varlığı ortaya çıkarılmıştır. DS'de sadece hakaret, aşağılama ve küçük görme açıklamaları bulunan madde başlarından veriler seçilmiştir. Elde edilen verilere göre Türkiye Türkçesi ağızlarında hakaret etme, aşağılama ve küçük görme olumsuz duygularını aktarmak için kullanılan sözcük veya ifadenin sayısı 76 olarak tespit edilmiştir. Bu sözcük veya ifadeler fiil, isim ve ünlem kategorilerine göre tasnif edilmiştir. Bu tasnife göre 76 sözcük veya ifadenin 42'sinin fiil kategorisinde, 27'sinin isim kategorisinde, 7 tanesinin ise ünlem kategorisinde olduğu tespit edilmiştir. DS'de bu sözcük veya ifadelerin iletildiği kişi/ler veya kim/ler için kullanıldığı bilgisi genel olarak verilmemekle birlikte sadece kadınlar için kullanılan hakaret, aşağılama ve küçük görme sözcüklerinin bulunması dikkat çekicidir. Bunlar *andon (I)*, *fışgı*, *helhel (V)* ve *yalıksak* sözcükleridir. Bu sözcüklerin dışında *kokar* sözcüğü de sadece kadınların kadınları aşağılamak için kullandığı bir sözcük olarak DS'de yer almaktadır. Buna karşın sadece erkekler için kullanılan hakaret, aşağılama ve küçük görme olumsuz duygularını ileten sözcük veya ifadelere rastlanmamıştır. DS'de hakaret, aşağılama ve küçük görme için kullanılan sözcük veya ifadeler bazen iletilen kişinin dış görünüşünü (*geberik*, *sırkıncılıç* gibi) bazen de fiziksel ihtiyaçları (*tebsetmek*, *yalıksak* gibi) hedef alarak karşı tarafa zarar verme amacıyla kullanımları tanıklanmıştır. Son olarak Türkiye Türkçesi ağızlarında söz konusu olumsuz duyguları dile getiren sözcük veya ifadelerden sadece *boyamak*, *ıslatmak* sözcüklerinin de Türkiye Türkçesinde aynı amaçla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Bu çalışma kapsamında Türkiye Türkçesi ağızlarında olumsuz duygulardan hakaret, aşağılama ve küçük görmeyi ifade eden söz varlığının ortaya çıkarılması amacıyla sadece DS'deki hakaret, aşağılama ve küçük görme açıklamalarını içeren madde başları incelenmiştir. Farklı çalışmalarla olumlu duyguları ifade eden sözcük veya ifadeler de ele alınarak halk ağızlarında duygulara ait söz varlığı ortaya çıkarılabilir ve karşılaştırma yapılabilir.

Kısaltmalar

Akt.	Aktaran
DS	Türkiye'de Halk Ağzında Derleme Sözlüğü
vd.	ve diğerleri

KAYNAKLAR

Demircan, Ömer. “İletişim Açısından Hakaret ve Küfür”. Dilbilim Araştırmaları Dergisi, (1994): 264- 273.

Eker, Süer. “Toplum-Dilbilim, Dil Planlamaları ve Kamu Mensuplarının Dil Kullanımı”, Gazi Türkiyat. (2007): 127-135.

Finch, Geoffrey. How to Study Linguistics A Guide to Understanding Language. London: PALGRAVE MACMILLAN, 2003.

Hacızade, Naile. Bilişsel Dilbilim Açısından Duyguların Dili. Konya: Çizgi, 2012.

Karataş, Zeki. “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi. (2015): 62-80.

Ülker Erdem, Ayça vd. “Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Olumsuz Duygular ve Karakterlerin Kullandığı Baş Etme Stratejileri”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. C. 17. S.2 (2017): 914-931.

Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek. Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin, 2016.